

МАТЕРИАЛИ
ЗА XI МЕЖДУНАРОДНА
НАУЧНА ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦИЯ

«НАЙНОВИТЕ ПОСТИЖЕНИЯ
НА ЕВРОПЕЙСКАТА НАУКА -
2015»

17 - 25-ти юни 2015

Том 9
Филологични науки

София
«Бял ГРАД-БГ» ООД
2015

Mikhaylova L.V. Main types of translation..... 56

ЕЗИК, РЕЧ, ГЛАСНА КОМУНИКАЦИЯ

Неврева М.Н., Борисенко Т.И., Капинус Е.Л. Анализ суффиксальных морфем в низкочастотной зоне вероятностно-статистических моделей подязыков научной коммуникации 59

Журавлева Е.А. Конвенциальные роли мужчины в русском языке 63

Сариєва А.Б. Роль письмової мови у вивченні іноземної мови 69

Аметова А.Ж., Қабанов М.Ш., Сипаттолаева Ә.С. Ұйқасты үстемелеуші көркемдік құрал 71

Ахметбай А.Ж. М.Серғалиевтың ғылыми мұрасы 78

Алмухаметова Г. Сөйлеу әрекетіндегі қатысымдық мәселесі 82

ЕСТЕСТВЕН ЕЗИК И ЛИТЕРАТУРА

Циганок Г.М. Вживання української фонетичної термінології при викладанні української мови як іноземної 89

Такиров С.У. Көркем антропологиядағы адам аттарының қызметі 92

Шильке В.В. Инобытие в повести Даниила Хармса «Старуха» 96

ЛИНГВИСТИКА

Уразова А.К. Сүлейлер хаттарының тәрбиелік мәні 102

Абрамова Е.С., Сонде Хенри, Свойкина Л.Ф. Языковая репрезентация образа Африки в российских средствах массовой информации 106

То публикува «Бял ГРАД-БГ» ООД, Република България, гр.София, район «Триадица», бул. «Витоша» №4, ет.5

Материали за 11-а международна научна практична конференция, «Найновите постижения на европейската наука», - 2015. Том 9. Филологични науки. София. «Бял ГРАД-БГ» ООД - 112 стр.

Редактор: Милко Тодоров Петков

Мениджър: Надя Атанасова Александрова

Технически работник: Татяна Стефанова Тодорова

Материали за 11-а международна научна практична конференция, «Найновите постижения на европейската наука», 17 - 25 юни, 2015 на Филологични науки.

За ученици, работници на проучвания.

Цена 10 BGLV

СЪДЪРЖАНИЕ

ФИЛОЛОГИЧНИ НАУКИ

МЕТОД НА ПРЕПОДАВАНЕ НА ЕЗИК И ЛИТЕРАТУРА

Цыганок А.Н. Особенности преподавания русского языка как иностранного.....	3
Бобир Ж.М. Місце пізнавальних стратегій у викладанні іноземних мов у вищих навчальних закладах	6
Макухіна С.В. Формування мотивації вивчення іноземних мов у студентів немовних вузів України.....	8
Каймулина Т.Ә., Облыстық М. Жаңа технология – білім сапасының негізі.....	10
Дика Н.М. Лінгводидактичні основи формування лінгвістичних понять в учнів основної школи під час вивчення граматики	13
Қабошева Н.А. Жаңаша оқыту арқылы жеке тұлғаны дамыту.....	17

РЕТОРИКАТА И СТИЛИСТИКА

Акатаева Ш.Б., Мейрамбек А. Көркем шығарма тілі	22
Калиберда Н.В. «Язык одежды» и мотив телесности в романе С.Ричардсона «Памела».....	24
Утениязова Карлыгаш Использование многозначных слов в речи.....	28

ТЕОРЕТИЧНИ И МЕТОДОЛОГИЧНИ ПРОБЛЕМИ
НА ПРОУЧВАНЕ НА ЕЗИК

Иволгина А.В., Фарзулаева С.С. Синонимия немецкого языка	32
Demianchuk O.S. Modern approaches to the classification of particles in English language	34
Курбаева Г.А. Явления анафонии и анаграммы в казахских, русских и английских пословицах	37
Ысқақова Ш.Қ., Болысова С.Б. Сәбит мұқановтың «мәлдір махаббат» романындағы ауыспалы нөлдік морфемалардың қолданысы	41

ВЪПРОСЪТ НА ДЕНЯ НА ТРАНСЛАЦИЯТА

Засорина Ю.А. О происхождении англоязычной юридической терминологии	46
Левченко І.В. Особливості ототожнення та перекладу ситуативної лексики.....	50
Сахарова Л.М. По ту сторону англійських заголовків Лексико-граматичні особливості перекладу газетних заголовків	52

ФИЛОЛОГИЧНИ НАУКИ

МЕТОД НА ПРЕПОДАВАНЕ НА ЕЗИК И ЛИТЕРАТУРА

Цыганок А.Н.

Сумский национальный аграрный университет, Украина

ОСОБЕННОСТИ ПРЕПОДАВАНИЯ
РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО

Методика обучения русскому языку как иностранному (РКИ) представляет собой самостоятельную педагогическую дисциплину о законах и правилах обучения языку и способах овладения языком, а также об особенностях образования и воспитания средствами языка.

Есть несколько определенных термина методика, но мы считаем, что лучше всего передал понятие методики А. А. Леонтьев – великий ученый, психолог, педагог, лингвист и методист, утверждающий, что: «методика – это наука, которая учит учителя сознательно управлять учебным процессом, сознательно организовывать свои собственные обучающие действия так, чтобы учебный процесс давал наилучшие результаты. Предмет методики обучения русскому языку как иностранному – это оптимальная система управления учебным процессом, т. е. система, направленная на наиболее эффективное овладение учащимися русским языком». А. А. Леонтьев писал: «Предмет методики обучения русскому языку как иностранному – оптимальная система управления учебным процессом, т.е. система, направленная на наиболее эффективное овладение учащимися русским языком».

Методика обучения русскому языку как иностранному считается сравнительно молодой наукой, поскольку начало было положено только в 20-е годы прошлого столетия, когда русский язык начали изучать в национальных школах народы многонациональной России, а получила развитие в 50-60-е годы прошлого столетия в то время, когда в Советский Союз сразу после войны стали приезжать учиться студенты из разных стран.

Методика обучения РКИ охватывает два направления: школьную методику и вузовскую методику. Вузовская методика делится на обучение русскому языку филологов и нефилологов.

Методы обучения считаются одними из важнейших элементов системы обучения, поскольку именно они дают возможность ученикам и учителю достичь планируемых целей и эффектов в изучении иностранного языка. Есть много разных методов обучения иностранным языкам, но, к сожалению, до сих пор нет одного универсального метода, который был бы эффективен для всех категорий учащихся, изучающих иностранный язык. Так, вначале долгое время учащихся

обучали иностранным языкам грамматико-переводным методом, поскольку главной целью обучения считалось умение писать правильно и грамотно, требовалось хорошее знание грамматики и умение правильно переводить тексты. Затем, в конце 60-х годов прошлого столетия, грамматико-переводной метод сменился аудиовизуальным и аудиолингвальным методами, которые были в то время популярны в методике обучения западным языкам. Стали появляться учебники и учебные пособия по русскому языку как иностранному, написанные по этим методам, а вначале 70-80-х годах большое значение стало иметь общение на иностранном языке и вместе с тем новый подход в методике – коммуникативный, главная цель которого обучение общению на иностранном языке.

Если сравнить грамматические правила русского языка, представленные в школьном учебнике, учебнике для иностранцев и в так называемом академическом издании, которое осуществлялось примерно раз в 10 лет и содержало общепринятые теоретические установки (например, «Русская грамматика» 1980 г.), то можно увидеть заметную разницу. Приведем простой пример. Если рассмотреть тему «Виды глагола» в учебных пособиях всех трех типов, то в школьном обучении объяснение строится таким образом, чтобы научить ученика определять вид глагола в тексте, задавая вопросы Что делать? Что сделать?; в академической грамматике очень подробно излагаются сведения о способах глагольного действия; в учебнике для иностранцев изложение построено иначе и содержит тщательный перечень многочисленных правил употребления глаголов того или иного вида. Различаются даже представления о границах грамматики: тема «Глаголы движения» всегда входит в грамматику для иностранцев, а не в лексические пособия.

Сегодня первое место среди методов обучения русскому языку как иностранному принадлежит коммуникативному методу. Его целью является развитие у учащихся умений решать коммуникативные задачи средствами иностранного языка, свободно общаться с его носителями. Таким образом, язык усваивается во время естественного общения, организатором и участником которого является учитель. При этом ученик выполняет роль субъекта этого общения и постоянно должен действовать.

Для методики нового времени характерно углубленное исследование речевого общения как формы взаимодействия людей посредством языка. Это направление методических исследований развивается под значительным влиянием коммуникативной лингвистики и рассматривает в качестве главных свойств изучаемого языка такие его качества, как: коммуникативность (так как назначение языка – быть орудием общения); системность (поскольку языковые средства взаимно организованы и должны изучаться в единстве); функциональность (языковые средства используются в целях осуществления коммуникаций и по этой причине содержание высказывания определяет порядок подачи и овладения языковыми средствами).

десетилетия назад общими направлениями стратегии, лишь уточняемыми с началом каждого нового президентства» (2015, № 2).

Образные единицы, отождествляющие политическую жизнь с физиологическими действиями организма, имеют эмотивный потенциал.

Таким образом, данной модели не свойственны какие-либо ярко выраженные концептуальные векторы и однородные прагматические смыслы, все образные единицы несут эмотивную нагрузку.

В результате проведенного исследования мы пришли к выводу, что образ Африки в дискурсе СМИ в формате журнала «Азия и Африка сегодня» отождествляется с человеческим организмом, который способен мыслить, чувствовать и действовать в своих интересах. Результаты исследования дают возможность выявить векторы духовного осмысления россиянином второго по размерам континента после Евразии – Африки, ее прошлого, настоящего и будущего, места и роли Африки в современных глобальных процессах.

Литература:

1. Азия и Африка сегодня [Электронный ресурс] – 2011-2015. – Режим доступа: <http://dlib.eastview.com/sources/publication.jsp?id=462&uid=4>
2. Казак М.Ю. Дискурсивность и интертекстуальность журналистского текста / М.Ю. Казак // Проблемное поле дискурсологии: сб. науч. ст. – Белгород: ИПЦ «Полиterra», 2010. – С. 32-40.

«Хотя инвестиции направляются, в первую очередь, в сырьевые отрасли, страны БРИКС осваивают и другие сферы африканской экономики, что, согласно исследованию ВБ, помогает Африке избавиться от чрезмерной зависимости от немногих статей экспорта, сделавшей ее уязвимой перед лицом экономических потрясений» (2012, № 4);

«В конце XX в. Запад попытался посмотреть на Африку «новыми глазами», работоторговля была признана преступной деятельностью, и некоторые страны принесли извинения за ее использование» (2012, № 8).

В дискурсе исследуемого журнала соматизмы характеризуют статус участников политической деятельности. Данные метафорические образы имеют эмоциональные смыслы.

2. Физиологические действия

Социальные и политические действия в Африке посредством образных единиц обозначены как физиологические: *смотрит* на Запад, *делает шаги* на Восток, темпы расширения существенно *отстают*, число гражданских жертв натовских бомб *растет*, экономический *рост*, *держит* этот континент в фокусе своего внимания, *очистить* страну от «тараканов» и «крыс», *открыть глаза*, *рост* представительства женщин в органах законодательной и исполнительной власти, *рост* количества инвестиционных проектов, *хочет уйти* из-под влияния Запада и *пойти* на Восток, *предпринимались шаги* по укреплению боевого потенциала, содействие экономическому *росту* и др.

Ср.: «Различия во взглядах названных сил касаются как внутренней, так и внешней политики Зимбабве: Тсвангираи **«смотрит на Запад»** и получает оттуда гуманитарно-финансовую подпитку, а Мугабе **«делает «шаги на Восток»**, ориентируясь на поддержку со стороны Китая, Индии, Ирана» (2011, № 3);

«Заметный **шаг вперед был сделан** даже в некоторых беднейших странах Тропической Африки. Так, отмена платы за обучение в Бурунди способствовала тому, что охват начальным образованием с 1999 г. вырос втрое, составив к 2008 г. 99%. 90%-ный рубеж преодолела и Замбия» (2011, № 4);

«В последние пять лет сфера российско-африканского экономического партнерства, хотя и медленно, но расширяется, но темпы расширения существенно **отстают** от имеющихся возможностей» (2012, № 6);

«...какой-либо энтузиазм в связи с нашей авантюрой в Ливии преждевременен. Поскольку число гражданских жертв натовских бомб **растет** в ходе войны, начатой под предлогом защиты гражданского населения, даже первоначальный аргумент в пользу интервенции является бессмысленным. Мы не должны забывать, что в Ливии не происходило массовых убийств до ударов НАТО» (2013, № 2);

«Несмотря на скромное, в сравнении с другими регионами, место, занимаемое Африкой во внешнеэкономических связях США (исключая импорт энергоресурсов), американская администрация постоянно **держит** этот континент **в фокусе** своего внимания, руководствуясь разработанными примерно полтора

В последние десятилетия в связи с развитием современных технологий обучения в учебный процесс стали широко внедряться аудио- и видеозаписи, компьютерные программы, дистанционное обучение. Информационные технологии обогащают учебный процесс во многих областях знания, в самых различных условиях обучения и на всех его уровнях. В полной мере это относится к преподаванию иностранных языков особенно за рубежом, где непосредственный контакт с изучаемым языком ограничен.

В своей исследовательской практике филологи давно признали необходимость международных связей, а также прямого доступа к каналам актуальной информации о культуре изучаемого языка и используют информационные технологии очень широко. Достоинство дистанционной формы обучения заключается в возможности организации самостоятельной работы учащихся в удобное для них время с помощью специальных компьютерных программ и контакта с преподавателем по телефону или электронной почте.

Хотелось бы заметить, что именно гибкое сочетание разных методов обучения русскому как иностранному на базе культурологического аспекта, применяемое преподавателями на занятиях вместе с разнообразными технологиями обучения, будет способствовать мотивации учащихся и эффективности в овладении иностранными языками в будущем. Умелое сочетание классной и внеклассной работы при обучении русскому языку и культуре во время урока с работой в кружках русского языка после уроков, участие в различных мероприятиях, конкурсах, фестивалях, связанных с изучаемым языком и организуемых различными институтами и организациями, систематическое повышение квалификации преподавателей русского языка, принесет огромную пользу не только в области эффективного обучения РКИ, но и в области сотрудничества между преподавателями, в обмене методами, технологиями, опытом, взглядами на те или иные проблемы, появляющиеся в процессе обучения иностранным языкам.

Каждый урок РКИ – это перекресток культур, это практика межкультурной коммуникации, потому что каждое иностранное слово отражает иностранный мир и иностранную культуру: за каждым словом стоит обусловленное национальным сознанием представление о мире.

Необходимо создать условия, позволяющие иностранным студентам научиться мыслить на русском языке – это одна из основных задач преподавания русского языка как иностранного. Движущей силой мышления является проблемная ситуация, именно создание продуманных проблемных ситуаций на занятиях по РКИ позволяет оптимизировать процесс обучения.

Учитывая вышесказанное, на занятиях по русскому языку как иностранному необходимо:

1) учитывать уровень знаний русского языка иностранными студентами при отборе материала для занятий;

2) помнить, что между культурами двух стран имеется существенная разница;

3) вистраивать материал иерархично с опорой на несколько взаимосвязанных концептов (игра, искусство, творчество);

4) создавать предпосылки для творческой деятельности студентов, посредством которой будет происходить осмысление культур двух стран, а также активное усвоение русского языка;

5) расширять мировоззрение обучающихся за счет их погружения в исследовательскую деятельность, способствующую саморазвитию личности;

6) учить студентов самостоятельной мыследеятельности, позволяющей постичь внутренний мир творцов-писателей и на этой основе обогатить свой внутренний мир.

Таким образом, занятия по русскому языку как иностранному представляют собой не просто передачу сведений по фонетике, лексике, грамматике русского языка, занятия становятся тем полем, в котором возможно самовыражение и саморазвитие.

Во всем мире трудится огромная «армия» преподавателей русского языка как иностранного. У них разная квалификация, разный преподавательский стаж, разные условия работы. Одни преподаватели трудятся во всемирно известных университетах с богатейшими библиотеками и научными фондами, другие – несут русский язык в массы в слаборазвитых странах, где лишний учебник или методическое пособие – на вес золота. Но у всех у них одна цель – научить.

Бобир Жанна Миколаївна

Східноєвропейський університет економіки і менеджменту

МІСЦЕ ПІЗНАВАЛЬНИХ СТРАТЕГІЙ У ВИКЛАДАННІ ІНОЗЕМНИХ МОВ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Сучасні методичні засади акцентують увагу на особистіно-орієнтованому та комунікативно-когнітивному підходах до викладання іноземних мов у вищих навчальних закладах. У схемі традиційної парадигми освіти «особистість – інтелект – мислення – знання» розвиток особистості є побічним продуктом, оскільки керуючі функції тут належать викладачу. Зміни у концепції розвитку освіти вимагають від викладача організації навчального процесу як процесу співпраці та взаємодії. Така взаємодія повинна спрямовуватися не лише на розвиток іншомовної комунікативної компетенції студентів, а і їх самостійності, творчої активності, відповідальності за кінцевий результат. Індивідуально орієнтований підхід до вивчення іноземних мов передбачає застосування пізнавальних стратегій, які оптимізують навчальний процес, враховуючи цілі навчання та мотиви кожного

в новые ассоциативные отношения, необходимые для формирования публицистической картины мира в виде образных представлений. Для лингвокультурологического осмысления знаков вторичной номинации нами будет использоваться понятие «образное поле», представляющее собой иерархически упорядоченное, объединенное общей смысловой моделью множество образов.

Цель настоящей статьи – выявить и осмыслить языковые средства, формирующие образ Африки в российских СМИ (на материале журнала «Азия и Африка сегодня» за 2011 – 2015 гг.).

Специфика ментального объекта, стоящего за именем *Африка*, заключается в том, что он исходно многомерен и имеет множество интерпретаций. В дискурсе СМИ это имя имеет значение, метонимически связанное с названием континента, и обозначает все государственные и военно-политические образования, находящиеся на территории континента Африка.

Образные переносы в публикациях исследуемого журнала осуществляются по традиционной для дискурса СМИ модели «Африка – человеческий организм», которая является наиболее частотной. Ее исходная сфера – представления человека о своем теле, его частях (органах), их функциях и физиологических действиях. Рассмотрим языковые единицы, используемые для создания образа Африки в дискурсе журнала «Азия и Африка сегодня».

«Африка – человеческий организм»

Проведенный анализ контекстов показал, что в структуре исследуемого образного поля вычленяются следующие группы: 1) физиологические органы и части тела; 2) физиологические действия.

1. Физиологические органы и части тела

Участники политической жизни, уподобляясь организму человека, имеют *глаза*, функции которых состоят в сборе и оценке информации; *лицо* является основой для восприятия со стороны; с помощью *рук* можно осуществлять разнообразную деятельность: брать, удерживать, давать им свободу действий; *сердце* обеспечивает жизнедеятельность организма.

Ср.: «*Магистральные телекоммуникационные линии должны оставаться в реальной собственности государства, и ни при каких условиях они не могут быть переданы в частные руки*» (2011, № 7);

«*Китонское соглашение развязало Адуле руки для нейтрализации Гизенги. 8 января 1962 г. конголезский парламент призвал вице-преьера вернуться в Леопольдвиль и выразил ему «порицание»*» (2011, № 7);

«*Хрущев был инициатором передачи войск в распоряжение правительства Лумумбы. Но теперь ситуация была качественно иной. Лумумба находился в тюрьме, советское посольство выслало из Конго. Хрущев понял, что Запад переиграл его в «сердце Африки», и стремился выпутаться из конголезского кризиса, по возможности, сохранив лицо*» (2011, № 7);

Сондықтан бұл тұрғыдан да сұлейлер хаттарының өзіндік тәрбиелік мәнінің зор екендігін айтпай-ақ түсінеміз.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Арабско-русский словарь. –Москва, 1970. -Т.1. -С.591.
2. Қамзин К. Қазақ көсемсөзі жанрларының кемелдену үдерісі. –Алматы: Экономика, 2009. –400 б.

К.филол.н. Абрамова Е.С.
студент 4 курса Сонде Хенри
к.пед.н. Свойкина Л.Ф.

*Белгородский государственный национальный исследовательский университет,
Россия*

ЯЗЫКОВАЯ РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ ОБРАЗА АФРИКИ В РОССИЙСКИХ СРЕДСТВАХ МАССОВОЙ ИНФОРМАЦИИ

В новом тысячелетии Африканский континент становится объектом возросшего интереса как США, Великобритании, Германии, так и Китая, Индии, что, обусловлено, в первую очередь, повышением роли ресурсного потенциала континента в современной мировой экономике и растущим политическим влиянием региона на международной арене.

Изданием, отражающем на своих страницах широчайший спектр проблем в африканских государствах, в том числе важнейшие события их культурной жизни, литературы и искусства, является ежемесячный научный журнал «Азия и Африка сегодня», среди авторов которого – ведущие ученые-африканисты России, отечественные и зарубежные политические и общественные деятели, писатели, работники культуры, журналисты-международники.

Дискурс средств массовой информации (далее – СМИ) чувствителен к контексту актуального социального бытия, обозначенного социальным фактом, а также к контексту актуальной идеологии. Он непосредственно направлен на общественное сознание и формирование актуального общественного мнения. «Являясь фрагментом национальной культуры, – пишет М.Ю. Казак, – СМИ создают «картину мира», «публицистическую картину мира», «портрет речевой эпохи», выступая образцом национально-культурной специфики речевого общения, источником культурологической информации» [2, с. 37].

В дискурсе СМИ образ как результат восприятия и понимания мира трансформируется в языковой образ, который в рамках языкового сознания вступает

студента, і є передумовою автономної та безперервної навчальної діяльності протягом життя. Під навчальною автономією чи самостійною навчальною діяльністю розуміють здатність того, хто навчається, відповідати за своє навчання і самостійно (автономно) вибудовувати свій напрям оволодіння іноземною мовою. Це уміння – не вроджена характеристика людини, тому над її розвитком необхідно цілеспрямовано і довго працювати.

Комунікативна методика має на меті навчити студентів адекватно висловлювати свої думки у будь-якій ситуації спілкування вербальними, невербальними та паралінгвістичними засобами. Важливим є формулювання комунікативної навчальної ситуації, яка б моделювала реальну комунікацію.

Розвиток когнітивної концепції у методиці викладання іноземних мов став причиною застосування методів розвитку творчого мислення. До його характеристик належать: самостійне перенесення знань і умінь у нову комунікативну ситуацію; уміння бачити нові проблеми, нову функцію відомого об'єкту, визначати структуру об'єкту вивчення; здатність знаходити альтернативні рішення, комбінувати вже відомі методи вирішення проблеми для створення нового підходу до її розв'язання, приймати оригінальні рішення [1, с. 88]. Саме у руслі когнітивізму і виникла концепція пізнавальних стратегій як інтелектуальних навичок, які застосовують студенти, щоб утримувати під контролем внутрішні процеси уваги, сприйняття, розуміння та передачі інформації. За визначенням Р.Оксфорд, пізнавальні стратегії – це «специфічні дії, поведінка і прийоми, якими користуються студенти – часто свідомо – для забезпечення прогресу в засвоєнні, збереженні в пам'яті, відтворенні та застосуванні іноземної мови» [2, с. 175].

Існує кілька таксономій пізнавальних стратегій. О'Мейлі та Шамо класифікують стратегії пізнання на метакогнітивні, когнітивні та соціально-афективні стратегії [3, с. 42-44; 4, с. 103]. Метакогнітивні стратегії передбачають спрямування уваги, мотивацію, планування і спостереження за навчальним процесом, самооцінку навчальної діяльності. Когнітивні стратегії охоплюють методи засвоєння іноземної мови, систематизування інформації, підсумовування, об'єднання нового та вже існуючого знання і їх практичне застосування, образного мислення. Соціально-афективні стратегії формують уміння кооперації з іншими студентами, внутрішнє промовляння, подолання таких відчуттів, як тривога чи потреба в самотивації, пов'язаних з вивченням мови. Дослідження свідчать, що результативніші ті студенти, які застосовують широкий набір стратегій і їх поєднання.

Використання пізнавальних стратегій у процесі вивчення іноземної мови сприяють самостійному засвоєнню іноземної мови та інтенсифікують взаємодію з іншими учасниками процесу. Студент стає активним учасником у процесі засвоєння і застосування знань.

Література

1. Міщинська І.В. Застосування пізнавальних стратегій при вивченні іноземної мови: досвід англійських країн / І.В. Міщинська // Збірник наукових праць Національної академії Прикордонних військ України. – (Серія: Педагогічні та психологічні науки) // зб. наук. праць. – № 48/2. – Хмельницький, 2009. – С. 88-91.
2. Oxford, R. Research on second language learning strategies // Annual review of applied linguistics. – 1993. – № 13. – P. 175-187.
3. O'Malley, J.M. & Chamot, A.U. Learning strategies in second acquisition. – Cambridge: Cambridge University Press, 2002. – 231 p.
4. Jones, J. MFLs and able pupils // Issues in modern foreign languages teaching / Ed. By Kit Field. – London and New York: Routledge Falmer, 2000. – P. 101-117.

Викладач кафедри іноземних мов Макухіна С.В.

Херсонський державний аграрний університет, Україна

ФОРМУВАННЯ МОТИВАЦІЇ ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ У СТУДЕНТІВ НЕМОВНИХ ВУЗІВ УКРАЇНИ

В Україні мовна освіта визнана однією з головних складових вищої освіти. Без володіння іноземними мовами, активного їх використання неможливо реалізувати соціальну та професійну мобільність як студента, так і майбутнього фахівця. Наразі суспільство почало усвідомлювати принципово нову роль мовної освіти в сучасному інформаційному світі.

Фахівець, який володіє іноземною мовою, активно використовує її у професійній діяльності має кращі перспективи, переваги при влаштуванні на роботу тощо. Підвищення якості навчання іноземної мови має забезпечуватися підтримкою в мотиваційному напрямку, метою чого є підвищення зацікавленості в отриманні саме знань, на протиположність отриманню диплома, шляхом роз'яснювальної роботи щодо ролі володіння іноземними мовами. Головною метою навчання іноземним мовам є формування у студентів комунікативної компетенції, базою для якої є комунікативні уміння, сформовані на основі мовних знань та навичок. Говорячи про «мотивацію», «мотиви», звичайно мають на увазі ті фактори, які спонукають людину до діяльності.

Слід зазначити, що у системі навчальних мотивів студентів присутні як внутрішні мотиви навчальної діяльності, так і мотиви, які є зовнішніми по відношенню до навчальної діяльності. Існує також визначена ієрархія мотивів. З багатьох мотивів, що спонукають навчальну діяльність, завжди можна виділити мотив, що займає домінуюче положення. Такий мотив, як правило, стає смислоутворюючим, тобто визначає загальну спрямованість навчальної діяльності, її місце в

коғам қайраткерлеріне жолдаған хат өлеңдерінен асқақ рухты, кең тынысты қаламгердің психологиялық жан тебіренісі байқалады.

Екінші дүниежүзілік Отан соғысы жылдарында облыстық газеттерде ақындардың хат арқылы жазысып айтысуы жарияланып тұрған.

Жалпы хат жанрын зерттеуші ғалымдар жеке адамдарға арналған хаттар, елшілік хаттар деп бөледі де, хаттың мазмұнына қарай ашық хат, үндеу хат, шағым хат, алғыс хат деп қарастырып жүр. Десек те, хаттың поэзиялық түрі бұл ережеге сәйкес келе бермейді. Осы орайда зерттеуші ғалым К.Қамзиннің: «Хат жанрында ежелгі тегінің, байырғы стандартының, ақындар айтысының, тұрмыстық санаттағы хаттың сыртқы пішіні сақталып қалған», - деген пікірі ойымызға оралады [2, 400 б.].

Сыр сүлейлері деп отырған ақындар шығармаларын зерделей келе, хат өлеңдерінің ашық хат, шағым хат, жеке адамдарға арналған хаттарды жиі кездестіреміз. Бұл топтағы ақындардың ерекшелігі хат өлеңдерінде айтыскерлік, сұқбаттық сарын басым келеді. Мәселен, жеті жылға созылған екі Жүсіптің айтысы бірін-бірі көрмей, хат арқылы сұқбаттасуға құрылған. Сәлемдесу, сауқат сұрау, қоштасу сияқты жауаптасулар арқылы өрбіген айтыс соңы шешілмес дауға ұласады. Айтыс жәй хат үлгісіндегі өлең емес, адами құндылықтарды бағалай білуге шақырған, даналық ой-толғамға құрылған хат поэзиясының мәдени көрінісі болған.

Сыр сүлейлерінің хат өлеңдерін талдай келе:

- Хат өлеңдері өнер, адамгершілік, қоғамдық маңызды мәселелерге құрылады;

- Сыр сүлейлері хат өлеңдер арқылы өнер жарысына түседі;

- Сұқбат жасап, жеке бас мінеуге құрылған хаттарды мәмілеге келтіріп, басалқы сөз айтады;

- Өрбір хатта өзекті мәселелер көтеріп, ой-қорытынды жасалады;

- Сыр сүлейлері жазған поэзиялық хаттарда сол заманның саяси-әлеуметтік жағдайларынан хабар береді;

- Сыр сүлейлері хат өлеңдері арқылы түрлі дауларды шешіп, бітімгершілікке шақырады.

Нақты деректерге сүйене отырып айтпағымыз, Сыр сүлейлері эпистолярлық публицистикалық жанрды қалыптастырып, оның мәнді де құнды үлгілерін жасаған. Мұндай өлеңдер мен айтыстар қазақ әдебиеті тарихынан өзіндік орнын алды.

Сыр сүлейлері хаттарын талдай келе, оларды арнау хат, айтыс хат, көңілқос хат, шағыну хат, Отанға деген сүйіспеншілік сезімін қозғайтын хат, қыз бен жігіттің махаббат, ғашықтық хаттары, сыни хат, түрмеден хаттар, назым хат, саяси хаттар деп шартты түрде бөлуге болатынына көз жеткіздік. Тағы да бір байқағанымыз, Сыр сүлейлері хаттарының барлығы дерлік, мейлі ол сыни, мейлі шағыну хат болмасын, міндетті түрде сәлемдесумен басталады. Қазақта: «Сәлем – сөздің анасы» деген ұғым бар. Мұны мұсылманшылық қағидасы да құп көреді.

9. Қаңлы Жүсіп Шәкей сал, Қарасақал Ерімбет, Керейт Даңмұрын, Нақып Қожамен айтысы. Кете Жүсіппен сегіз жылға созылған айтысы;

10. Даңмұрын Кенжебекұлы Шәкей сал, Тұрмағанбет, Кете Жүсіп, Қаңлы Жүсіп, Шораяқтың Омарымен айтысы;

11. Нақыпқожа Кенесарұлы Қаңлы Жүсіппен айтысы;

12. Қарасақал Ерімбет Шәкей қыз, Шораяқтың Омарымен айтысы;

13. Күдеріқожа Көшекұлы Ұлбикемен жұмбақ айтысы;

14. Егізбай Мәкібайұлы Кете Жүсіппен, Тұрымбетпен айтысы;

15. Шораяқтың Омары Ерімбетпен айтысы;

16. Т.Ізтілеуовтің Ермұратпен, Шәді төремен айтысы;

17. Майлықожа Сұлтанқожаұлы Ұлбикемен айтысы;

18. Мәделіқожа Жүсіпқожаұлы Ұлбикемен айтысы.

Топтасып айтысу өнері:

1. Рысты қызбен 16 ақынның айтысы. Рысты қыздың жұмбағын шешуге қатысқан он тоғыз дүр ақындар (Шегебай Бектасұлы, Оңғар жырау, Жөнелтік Ешниязұлы, Кеншімбай Қабылұлы, Аманжол Оралбайұлы, Базар жырау, Есенжол Сайқыұлы, Құлназар Құмқозыұлы, т.б.);

2. Шәкей салмен айтысқандар (Қаңлы Жүсіп, Даңмұрын Кенжебекұлы, Тұрмағанбет, Кете Жүсіп, Шораяқтың Омары, Ыспан қари Сүлейменұлы);

3. Үш ақын: Кете Жүсіп, Жұбаназар, Құлназар;

Кете Жүсіп, Тұрымбет, Жиенбай;

4. Алты ақын: Тұрмағанбет, Ш.Омаров, Кете Жүсіп, Кете Шахар, Керейт Шәді, Молдағали;

5. Жеті ақын: Шәкей сал, Кете Жүсіп, Қаңлы Жүсіп, Ыспан, Жұманазар, Даңмұрын, Шораяқтың Омары;

6. Тоғыз ақын: Сегіз сал, Ұлбай қыз, төрелікке жеті ақын.

Ақындарға аралық басалқы сөз айтқан ақындар:

1. Ырысты мен Шегебай айтысына төрелік айтқан Қарасақал Ерімбет, Шораяқтың Омары;

2. Қарасақал Ерімбет пен Шораяқтың Омарына Оразымбет Есентайұлының төрелігі;

3. Даңмұрын мен Шәкей сал айтысына Тұрмағанбет пен Шораяқтың Омары аралық сөз айтып, хат жазған;

4. Сегіз сал мен Ұлбай қыз айтысына төрелікті жеті ақын айтқан.

Кеңес дәуірі тұсында хат арқылы өлең жазу дәстүрі жоғары қарқынмен дамыды. Бұл тұста 1941-1945 жылдары майданға хат, майданнан хаттар, кісі өліміне байланысты көңілқос айту хаттары, ғашықтық хаттар сияқты поэзия үлгілері Сыр елінде жалғасын тапты. Әбзәлі Егізбайұлы, Нұрсұлтан Жұбатұлы, Әбдіразақ Қаналиев, Илияс Нұркеновтердің майданнан елге жолдаған хат өлеңдері маңыздылығымен де мәнді болды. Ал жазықсыз жазаланып, түрмеге түскен Палымша Күзембайұлы, Тұрмағанбет Ізтілеуов, т.б. отбасылық хаттары,

системі відношень і цінностей людини. Інші мотиви займають підпорядковане положення, виконуючи функцію додаткових стимуляторів навчання. У період навчання нерідко відбувається зміна домінуючого мотиву: раніше підпорядкований мотив може стати домінуючим і смислоутворюючим. Питання про те, який мотив є домінуючим, має важливе значення для характеристики навчального мотиву як дидактичної умови формування навчальної діяльності. Якщо домінує зовнішня мотивація, переважають зовнішні, утилітарні мотиви, змістовно не зв'язані з цілями навчальної діяльності, навчання набуває формального характеру: вона, як правило, орієнтована не на засвоєння нових знань і способів дій, а на успішне завершення сесії будь-якими засобами. Студенти намагаються в короткий сесійний період завчити величезний об'єм навчального матеріалу і швидше «здати» його, «повернути» викладачу. Навчальна діяльність при цьому не формується.

Оскільки мотивація має велике значення у навчанні іноземної мови, викладачу важливо своєчасно зберегти, збудити і підтримати її. Але для цього йому необхідно чітко бачити можливі джерела мотивації: 1. Усвідомлення і прийняття студентом соціальної необхідності вивчення іноземної мови. 2. Формування у студентів особистісних потреб вивчення іноземної мови. 3. Вагомим, постійно діючим джерелом мотивації навчання іноземної мови є задоволення від самого процесу навчання, те, що називають радістю пізнання. Йдеться про те, щоб навчання було легким і студент не відчував труднощів у навчальній праці. Успіх окрилює людину, невдачі ж позбавляють її віри в свої сили. 4. У формуванні мотивів вивчення іноземної мови і позитивного ставлення студента до предмета велику роль може відіграти сам викладач. Тут, насамперед, мова йде про стосунки, які склалися між ним і кожним студентом зокрема. Якщо вони доброзичливі, довірливі, передбачають взаємодопомогу, мотив радості від навчання має сприятливий ґрунт, а позитивне ставлення студента до викладача переноситься на предмет. Вивчаючи проблему мотивації до навчання та професійного розвитку під час практичних занять з іноземної мови, слід визначити, що можливостей та технологій для підвищення мотивації існує безліч, але жодної чарівної – немає. Багато чинників впливають на спонуку конкретного студента до праці і навчання: інтерес до предмету, сприйняття його повноцінності, загальне бажання виконувати поставлені задачі, упевненість в собі і відчуття власної гідності, так само, як і терпіння і наполегливість. І, звичайно, не всі студенти мотивовані однаковими цінностями, потребами, бажаннями. Деякі будуть вмотивовані схваленням інших, інші – подоланням проблем. Тому кожному педагогу потрібно пам'ятати головне: викладач ВНЗ повинен розвивати у студентів відчуття впевненості та успішності, встановлювати важкі, але досяжні цілі, створювати атмосферу конкурентності, регулювати підбір завдань так, щоб постійно підтримувати оптимальну мотивацію до використання свого потенціалу в області спонукання студентів до навчання.

Література:

1. Зязюн І.А. Мотивація і мотиви людської поведінки // Початкова школа. – 1999. – №6. – С.3 – 6.
2. Маркова А.К. Формирование мотивации обучения. – М.: Просвещение, 2002. – 214 с.
3. Шукин А.Н. Обучение иностранным языкам: Теория и практика. – М.: Филоматис. – 2004. – С. 161-162.
4. Практическая психодиагностика. Методики и тесты: Учебное пособие / Ред.- сост. Д.Я. Райгородский. – Самара.: Изд. Дом «Бахрах», – 2002. – 672 с.

Каймулина Толқын Әлібекқызы
Облыстық М.Өтемісұлы атындағы
сауықтыру мектеп-интернеті

ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯ – БІЛІМ САПАСЫНЫҢ НЕГІЗІ

«Өткенге қарап басымызды иеміз, ертеңге қарап білек сыбанамыз» демекші, бүгінгі бала – ертеңгі азамат. Сондықтан қазіргі мектептің басты мақсаты – баланың табиғи күштері мен мүмкіншіліктеріне ашылуына қолайлы жағдай жасау.

Ұлт тәрбиешілерінің ең үлкен тобы – қазақ тілі мен әдебиеті мұғалімдері деп білемін, өйткені әдебиет – адамгершілікті үйретуші ілім дейтін болсақ, тіл – ұлт болудың кепілі.

Қазақ мектебіндегі қазақ әдебиеті пәні білімділік, тәрбиелік үлкен жүк көтерер ең маңызды пәндердің бірі. «Әдебиет – халықтың рухани байлығы», -деп көркем сөз зергері Ғабит Мүсірепов айтқандай, сөз өнері – өмір мектебі. Қазіргі заман талабына сай жаңа технологияларды сабаққа енгізіп, педагогикалық іс-әрекетті ұйымдастырғанда ғана сабақтың әсерлі болуына қол жеткізуге болады.

Жаңа педагогикалық технологияларды пайдаланудың ерекшелігі – тек стандартта берілген білімді меңгерту ғана емес, тұлғаны дамыту, тұлғаның танымдық қабілеттерін және танымдық үдерістерді танымдық жағдайлар арқылы дамытуға, шығармашылық қабілеттерін қанағаттандыруға, белсенді сөздік қорын (ауызша және жазбаша тілінде) дамытуға бағытталуында. Осындай технологияның бірі – «Оқу мен жазу арқылы сын тұрғысынан ойлауды дамыту», яғни мұғалім оқушыларды білім жүйесімен, іскерлікпен, дағдымен қаруландырып қоймай, танымдық шығармашылық қабілеттерін де дамытады.

Оралбайұлы, Базар жырау, Есенжол Сайқыұлы, Ыспанқари Сүлейменұлы, Жарылқасын Сарманұлы, Шораяқтың Омары, т.б. белгілі ақындар хат өлеңдер арқылы халық эстетикасын байытты.

Жоғарыда аталған ақындар XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасыр басындағы қазақ әдебиетінде жаңашылдық бағытпен танылды. Ақындардың бір-бірімен хат арқылы өлең жазып хабарласуы, арнау өлеңдер, көңілқос өлеңдер, жазба түріндегі айтыстар, жұмбақ жасыру арқылы жауаптасулар қазақ поэзиясында ақындардың дүниетаным тағылымдарын кеңейте түсті.

Ақыл мен ғылымды қатар игерген дана ойшылдар көзқарастарында қорытылған түйіндер дәстүрлік және көркемдік негіз болып қалыптасты, соның аяғы хат жанрының дамуына әкеліп, рухани құндылық өркендеді. Мысалы, Н.Бекежанов, Сейітжан ақын, Т.Ізтілеуов, Оразымбет Есентайұлы, Разак Мыңжанұлы, т.б. елге сәлем, елмен қоштасу, отбасына арнаған хаттары, түрмеден хаттар жазу арқылы көрінген. Ақындар бір-бірінің ақындық күшін сынау үшін бірнеше ақын хат арқылы жарысқа да түскен. Жиенбайдың Кете Жүсіппен, Тұрымбетпен айтысы, Оңғар жыраудың Тобжанға сын хаты, Қарасақал Ерімбеттің Шораяқтың Омарымен, Нақыпқожа мен Қаңлы Жүсіп, Кете Жүсіп пен Тұрмағанбеттің айтыстарын айта аламыз. Сыр елінде «үш шайыр», «бес шайыр», «сегіз шайыр», «он алты шайыр айтысы» деп жүрген айтыстар да бар.

Ақындардың қыз жұмбағын шешуге қатысқан Рысты қыз бен он алты ақын айтысы, Шәкей сал мен бірнеше ақынның айтысы, Айқын қыз, Жәкей қыз, Ұлбикелермен айтысып, қоғамдық маңызы бар мәселелер мен тұрмыстық-әлеуметтік жағдайларды шешудің қызметін атқарған.

Сыр сүлейлеріндегі тағы бір ерекшелік, хат арқылы айтыса отырып, арты дауға ұласатын жағдайларда аралық сөздермен дауды тоқтатып отыратын жағдайлар көп кездеседі. Көпшіліктің назарын аударып, сауал тастап, оның жауабын беру арқылы төрелік жасалған. Хат арқылы жауаптасу сәлемнен басталып, сын, әзіл, бата, тілек, өсиет сияқты өлеңдер арқылы көрініс тауып отырған.

Хат арқылы ой қозғаудың, поэзияға тән хат өлеңнің қай кезде де атқаратын қызметі ерекше болған. Соның ішінде XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасырдың басында хатпен өлең жазысу жазба әдебиетінің дәстүрінде қалыптасқан.

Хат өлеңдер белгілі бір тақырыпты қамтиды, сұхбаттасып, сырласуға құрылады. Осындай хаттар Сыр бойында өмір сүріп, хат жанрына үлес қосқан ақындар шығармашылығында көптеп кездеседі. Хат арқылы айтысқан ақындар:

1. Құлан Алдабергенев Ұлбикемен хат айтысы;
2. Қуаныш Баймағанбетов Кете Жүсіппен хат айтысы;
3. Тобжан Байназарұлы Оңғар жыраумен хат айтысы;
4. Мәнсұр Бекежанов Кете Жүсіп, Қаңлы Жүсіппен хат айтысы;
5. Жиенбай Дүзбенбетұлы Кете Жүсіп, Тұрымбетпен айтысы;
6. Жөнелтік Ешниязұлы Кете Жүсіппен айтысы;
7. Уамық Қалжанұлы І.Байсүгіровпен айтысы;
8. Құлназар Құмқозыұлы Шегебай Бектасұлымен айтысы;

ЛИНГВИСТИКА

Уразова А.К.

Қорқыт Ата атындағы Қызылорда
мемлекеттік университетінің аға оқытушысы

СҮЛЕЙЛЕР ХАТТАРЫНЫҢ ТӘРБИЕЛІК МӘНІ

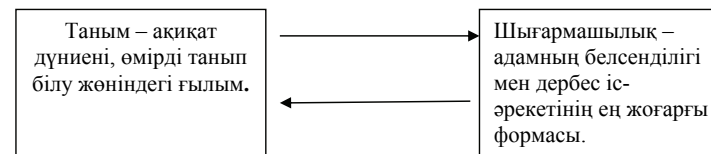
Хаттарды адамдар арасындағы байланыс көпірі десек, оның әр ғасыр емес, тіпті әр жылдардағы өзіндік жазылу ерекшелігі, тасымалдануы мен нақты мекен жайға жетуінде көптеген айырмашылықтар мен ұқсастықтар болуы – заңды құбылыс. Өйткені хат – ақпарат. Ал ақпараттың уақыт өткен сайын жаңарып, жаңғырып отыратындығы, оның әр түрлілігімен ерекшеленетіні тағы бар. Оған хаттың ұрпаққа берер тәлімі мен өнегесін қосыңыз. Осы орайда Сыр сүлейлері («Сүлей» сөзі – көпшіліктің жырау, жыршы, нағыз шайырға берген атауы, яғни, Сүлеймен патшадай ақылды жырдың патшасы, сөз өнерінің дүлдүлі деген ұғымды білдіреді. Ал арабша-орысша сөздікте ол арабтың «салауи» сөзінен шыққан, мағынасы «табиғи дарын иесі, тума талант», - делінген [1, 591 б.] деген қасиетті атқа ие болған шайырлардың хат өлеңдері сөзімізге тұздық болады.

Сыр сүлейлерінің хат өлеңдері XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасырдың басындағы қазақ жазба әдебиетінің қалыптасу кезеңімен тұспа-тұс келеді. Оның белгілі себептері бар. Қазақ әдебиеті ілгерішіл сипатпен дамып, халқымыздың сана-сезімі ояна бастаған, шығыстық медресе-мектептерде оқып, араб, парсы, шағатай, түрік тілдерін білген ақындар көп еді. Олар шығыстық дәстүрлі тақырыптарды өз заманына сай жырлап, қазақ халқына танытты.

Діни сауатты, мектеп-медреседе оқыған ақындар Орта Азия кітапханаларының бай үлгілерінен үйренген. Сыр елінде ағартушылық дәстүрді, ақындық ортаны қалыптастыруға себеп болған негізгі медреселік оқу еді.

Сыр сүлейлері ұлттық сөз өнеріндегі хат жанрын дамыта жырлаумен ерекшеленеді. Хат өлеңдер, хат жазысып айтысқа түсу, жұмбақ арқылы хат жолдап, қазақ әдебиеті деп аталатын сөз өнеріне мол үлес қосып, хат өлеңдерімен толықтырды.

Қазақ әдебиетінде хат өлеңдерді дамыта жырлаған Сыр сүлейлері Құлан Алдабергенов, Қуаныш Баймағанбетов, Тобжан Байназарұлы, Мәнсұр Бекежанов, Нартай Бекежанов, Шегебай Бектасұлы, Сейітжан Бекшентайұлы, Жиенбай Дүзбенбетұлы, Оңғар жырау Дырқайұлы, Оразымбет Есентайұлы, Ешнияз Жөнелтіқұлы, Жұматай Әлиакбарұлы, Кеншімбай Қабанұлы, Бұдабай Қабылұлы, Уамық Қалжанұлы, Құлназар Құлқозыұлы, Жүсіп Қадірбергенұлы, Даңмұрын Кенжебекұлы, Нақыпқожа Кенесарыұлы, Қарасақал Ерімбет, Күдеріқожа Көшекұлы, Егізбай Мәкібайұлы, Разақ Мыңжанұлы, Аманжол

Жалпы, сыни тұрғыдан ойлайтын оқушылар беделді болады, олар сұрақ қойып, мағынаны анықтау үшін дәлелдер айтып, саналы түрде мақсатқа жету жолын таңдайды және олар өзгерістерге ашық болады. Бала сыни тұрғыдан ойлана отырып, өз пікіріне ең ұтқыр түсініктеме табады, кез келген проблемада жауаптар емес, сұрақтар табуға ұмтылады. Дәлелдермен сөйлеп дағдыланады. Барлық жасалған қорытындыларды бағалай біледі, дәлелдердің маңыздылығы мен деңгейін түсініп қолдана алады. Басқа да болжам, мүмкіндіктердің болуын және орынды екенін, артықшылықтарын мойындайды. Барлық айтылған көзқарас пен дәлелдерді есепке алып, көңіл бөледі.

Сонымен қатар, мен әр сабағымнан кейін рефлексивтік есеп бере отырып, әр оқушының ерекшелігін және өзіме қажетті жана ақпараттар біліп отырамын. Оқушылардың өзін-өзі бағалауын ұйымдастыру арқылы да көп нәрсеге басқаша қарауға үйренеді. Өзін – өзі бағалау жұмысының бастапқы кезеңінде оқушылардың қиналғанын байқадым. Бірақ бұл тәсіл нәтижелі болды, оқушылар өз-өздеріне есеп бере отырып, реттелді.

Топтық жұмыс кезінде құрылған топ ережелері топ ішінде оқушылардың өздік реттелуіне септігін тигізді. Топпен жұмыс барысында ынтымақтастық атмосфераның құрылғаны да байқалды. Мұндай жұмыстар барысында «Автор орындығы», РАФТ, INSERT, дискуссиялық карта, Венн диаграммасы, өлшемдері, Жигсо әдісі, т.б.әдістерді бұрыннан да тәжірибемде бар еді.

7-сыныптың қазақ әдебиеті оқулығындағы Мұхтар Мағауиннің «Бір атаның балалары» шығармасынан Зиффрид бейнесіне талдау сабағынан үзінді. Осы сабақта қолданылатын әдіс түрлері.

1. Қызығушылықты ояту. Бес жолды тұжырымдама стратегиясы.

- Зиффрид;
- Жайдары, пысық;
- Үйренді, ойнайды, көмектеседі;
- Зиффрид – өте бауырмал бала.
- Бала.

2. Мағынаны тану.

- «Ұқсастық пен даралық» стратегиясы.

Ұқсатығы : әке-шешесінен айырылған жетімдер	
Зиффрид	Қазіргі жетім балалар
Соғыс кесірінен әке-шешесінен айырылған; қазақ халқы шеттен келген жетім балаларды өз баласындай бауырына баса білді.	Тастанды балалар; Қазір кей қазақ балалары шет ел асуда.

ә)РАФТ стратегиясы

Рөл – Зиффрид

Аудитория – Дәуренбек

Форма – (хат)

Тақырып – қайырымдылық қарапайымдылықтан басталады.

б) Талқылау картасы

Иә	Жок
Зиффридті асырап алғаны дұрыс болды, себебі ол мейірімділік көрмей өсер еді.	Зиффридті Ахметті асырап алғаны дұрыс болмады, өйткені Зиффрид үшін Ахмет шал көп қиындық көрді.

Толғаныс (Автор орындығы)

«Тақырып таңдау» стратегиясы.

1. Тақырыптары:

а) Кең болсаң, кем болмайсың.

ә) Сұрапыл соғыс зардабы.

б) Бақытты балалық шақ.

2. Редакциялау.

3. Автор орындығы.

Үй тапсырмасы:

а) Ой толғау. «Жетім көрсен, жебей жүр»;

ә) Қазіргі Қазақстандағы жетімдер туралы ақпарат дайындау.

Жүсіпбек Аймауытовтың «Әнші» әңгімесіндегі жазушының тіл шеберлігіне талдау жасауда Блум жүйесін қолданып өткізген сабақ жобасы:

1-кезең. Білу

Әр топтан бір оқушы өздері оқып келген фабуласын айтып, қосымша толықтырулар жасалынады.

2-кезең. **Түсіну.** Әр топ өздеріне берілген әңгіме бөліміне мазмұндық жоспар құрады.

1-топ	2-топ
1. Жетішатыр қаласын суреттеу.	1. Сахнада.
2. Қонақта.	2. Әнші үйінде.
3. Алғашқы таныстық	3. Құс атуға бару немесе Ақтамақтың әңгімесі.

Показательна в этом плане концовка повести. Герой идет в лесок, в безлюдную местность, чтобы там завершить свои поиски. Именно лес был обязательным атрибутом обряда посвящения, представляющего некую тайну. Так же поступает и рассказчик: «Я иду в лесок. Вот кустики можжевельника. За ними меня никто не увидит. Я направляюсь туда» [3, 625].

Последние слова героя представляют собой акт общения с Богом посредством молитвы:

«Я оглядываюсь. Никто меня не видит. Легкий трепет бежит по моей спине.

Я низко склоняю голову и негромко говорю:

– Во имя Отца и Сына и Святого Духа, ныне и присно и во веки веков.

Аминь» [3, 625].

Молитва оказывается единственно возможной адекватной формой выразить опыт героя, побывавшего на границе жизни и смерти. Обращение к высшей сущности наиболее полно отражает результат соприкосновения героя с инобытием. Как посвящаемый член родового общества, научающийся повиновению старшим, рассказчик так же приходит к повиновению Богу, преклонению перед высшим порядком, недоступным человеческому разуму.

Таким образом, инобытие в повести «Старуха» является необходимым условием духовного перерождения человека, обретения им нового смысла и взгляда на мир.

Литература:

1 Хейнонен Ю. ЭТО и ТО в повести «Старуха» Даниила Хармса. Хельсинки, 2003, 231 с.

2 Еремина В.И. Ритуал и фольклор. Л.: Наука, 1991, 207 с.

3 Век Даниила Хармса / Д. Хармс. М.: Зебра Е, 2006, 910 с.

4 Савельева В.В. Художественная антропология. Алматы: АГУ им. Абая, 1999, 281 с.

5 Цветкова А.Д. Русская устная мифологическая проза Центрально-Северного Казахстана. Павлодар: ТОО НПФ «ЭКО», 2006, 246 с.

6 Пропп В.Я. Исторические корни волшебной сказки. М.: Лабиринт, 2000, 336 с.

Мысль о вхождении героя «Старухи» в сферу инобытия подтверждается и характеристикой других персонажей повести. Иной мир, входящий в традиционную систему бинарных оппозиций, в фольклорном сознании представляется как перевернутый двойник реального. Он имеет другую пространственно-временную организацию, другую логику, а его обитатели имеют странную, половинчатую внешность (Лихо Одноглазое) и язык, отличный от языка живых людей.

Финальной стадией инициации героя становится его решение «запрягать старуху в чемодан, отвезти ее за город и спустить в болото». Описание этого действия так же содержит много интересных деталей. Во-первых, неслучайно герой выбирает для старухи чемодан. В сказках Баба Яга описывается следующим образом: «На печке лежит баба-яга, костяная нога, из угла в угол, нос в потолок врос». Пропп В.Я. так рассуждает о ее внешности: «Но как понимать «нос в потолок врос»? И почему яга занимает всю избу? Ведь она нигде не описывается и не упоминается как великан. И, следовательно, не она велика, а избушка мала. Яга напоминает собой труп, труп в тесном гробу или в специальной клетушке, где хоронят или оставляют умирать. Она – мертвец» [6, 52]. Отсюда становится ясно, что чемодан героя повести – это аналог гроба, «избушки без окон, без дверей», куда он заключает мертвую старуху.

Духовное перерождение героя совершается в поезде, на котором он едет к болоту, чтобы спустить туда чемодан со старухой. Закономерно, что последняя фаза этой инициации сопровождается физическими мучениями: «В моем животе происходят ужасные схватки; тогда я стискиваю зубы, сжимаю кулаки и напрягаю ноги» [3, 623]. Логически это, конечно, объясняется несварением желудка из-за съеденных героем несвежих сосисок. Однако этот чисто физиологический процесс очищения организма на самом деле является завуалированным описанием очищения души от всякого рода скверны. Не зря описание физической боли имеет какие-то гиперболизированные формы, она поражает не только живот героя, но и голову: «Но тут я вскакиваю и, забыв все вокруг, мелкими шажками бежу в уборную. Безумная волна качает и вертит мое сознание...» [3, 624].

В этой связи В.В. Савельева отмечает: «... у Хармса образ старухи порожден не столько враждебными герою силами извне, сколько являет собой продукт высвобождения абсурдно-иррационального бытия собственного «я» героя повести. Отсюда сопровождающие события сюжета мотивы голода, насыщения, рвоты, мотив ухода и возвращения в свою комнату с мертвым телом, мотив молчания и отсутствие момента исповедальности, наконец, неожиданное облегчение и слова молитвы в конце всех страданий и мытарств» [4, 64-65].

На совершившееся возрождение героя указывает и пропажа чемодана с телом старухи. Покинув уборную, он обнаруживает, что чемодан и двое пассажиров вагона исчезли. Первое, о чем думает герой, это кража: «Да, разве можно тут сомневаться? Конечно, пока я был в уборной, чемодан украли. Это можно было предвидеть!» [3, 624]. Однако исчезновение чемодана, безусловно, имеет мистический смысл. Возможно, именно в уборной герой выходит из сферы инобытия, выходит обновленным и возвращается в реальность. Старуха пропадает сама, так как духовный урок героя окончен, и он больше не нуждается в проводнике. Отныне он приобретает новый взгляд на жизнь.

3-кезең. Қолдану.

Жазушы қандай тәсіл қолданғанын анықтау. Жазушының тіл көркемдігіне талдау.

Кесте толтыру

Эпитет	Теңеу	Кейіптеу	Ирония	Гипербола	Антитеза

4-кезең. Талдау. Екі жақты күнделікті толтыру.

5-кезең. Жинақтау. Әңгімені бөлісіп жазу стратегиясы бойынша екі топ тапсырманы орындайды. 1-топ. Әмірқанды әншілік қырынан сипаттау.

2-топ. Өмірдегі қарапайым жан Әмірқанға мінездеме.

6-кезең. Бағалау.

«Өнер адамының бақыты неде?» тақырыбына ой толғау жазу.

Қорыту. Үйге тапсырма. «Әнді сүйсең, менше сүй...» тақырыбына шығарма жазу.

СТО стратегиясын қазақ тіл мен әдебиеті сабақтарында пайдалану – оқушылардың ойлау қабілеті мен сауаттылығын арттыруға септігін тигізеді. Осы әдістерді үзбей қолдану жеке оқушылардың шығармашылық қабілетінің ашылуына жол сілтейді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Мұқанов М.М. Бақылау және ойлау
2. С.Мирсеитова «Формы и методы развития критического мышления обучающихся», Қарағанды, 2011 жыл
3. Тұрғанбаева Б.А. Дамыта оқыту технологиялары, Алматы, 2009

К. пед. н., доцент Дика Н. М.

Київський університет імені Бориса Грінченка, Україна

ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ЛІНГВІСТИЧНИХ ПОНЯТЬ В УЧНІВ ОСНОВНОЇ ШКОЛИ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ГРАМАТИКИ

Формування лінгвістичних понять з граматики – складний і поступовий процес, що потребує врахування системного характеру мови та особливостей лексико-граматичних класів частин мови, їхніх диференційних ознак та розуміння специфіки синтаксичних конструкцій як засобу ефективної комунікації.

На сучасному етапі розвитку національної освіти актуальним є розгляд національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки, яка зумов-

лена необхідністю кардинальних змін, спрямованих на підвищення якості і конкурентоспроможності освіти, вирішення стратегічних завдань, що стоять перед національною системою освіти в нових економічних і соціокультурних умовах, інтеграцію її в європейський і світовий освітній простір [3]. Тому сьогодні актуальним є створення нових підходів до формування лінгвістичних понять в учнів основної школи під час вивчення граматики, що максимально відповідатиме психолого-лінгвістичним закономірностям їхнього розвитку.

Ефективність навчання граматики української мови учнів основної школи залежить від урахування їх вікових та психологічних особливостей. Вагомим значення набувають шляхи стимуляції активного мислення в процесі навчальної діяльності, успішність якого безпосередньо пов'язана з пізнавальною активністю й самостійністю учнів, наявністю пізнавальних мотивів, використанням відповідних дидактичних засобів, спрямованих на виконання навчальних дослідницьких завдань, що вимагають пошуку пояснення й доказу закономірних зв'язків і відношень.

І. Вихованець наголошує, що досконале засвоєння граматики – це насамперед творчість, творення мовлення, вияв свого «я», принаймні мінімальна неповторність мовлення, гнучкість у висловленні думок, це і розвинена інтуїція, витончений мовний смак, і правильна оцінка нового і старого в мові, і, нарешті, загальна культура мовлення [5, 197].

Для забезпечення високого рівня засвоєння учнями лінгвістичних понять потрібно знати не тільки особливості процесу засвоєння, а й способи його здійснення. Залежно від конкретних умов і етапу навчання необхідно вибирати найбільш раціональний, методично грамотний шлях формування понять.

Дослідження сутності лінгвістичного поняття як основи граматичної будови мови здійснювали В. Бабайцева, О. Бондарко, Б. Головін, Т. Гоголіна, О. Есперсен, О. Пешковський, А. Рубаєва, Ф. Фортунатов, Ф. Уракова, Л. Щерба та ін., праці яких висвітлюють систему сучасних концепцій на процес формування лінгвістичної термінології в учнів основної школи.

Окремі аспекти вивчення мовних понять розробляли вчені-методисти О. Біляєв, В. Мельничайко, С. Караман, М. Львов, М. Пентилюк, С. Омельчук, К. Плиско та ін.

Поняття – складна логічна, гносеологічна категорія. Це результат певного етапу в розвитку знань і науки загалом. Поняття є однією з форм мислення, і виступає як засіб пізнання, висування гіпотез і теорій. Мислення може відображатися в різних формах: поняттях, судженнях, умовиводах. Поняття не просто слугує формою відображення дійсності, а й розкриває сутнісні характеристики речей, внутрішні, корінні модифікації, що визначають властивості предметів, їх суперечливу природу [1, 87].

Поняття – це основний атрибутивний елемент коректного мислення. Усяке поняття залежно від предмета завжди має дві логічні характеристики: зміст і обсяг. Зміст поняття – відображення істотних ознак предметів, що існують реально, об'єктивно, незалежно від особистості. Інакше, це знання про предмети, яким

к чому-то вищому. Достигается это путем встречи с иным, с выходящим за рамки обыденной жизни.

Неслучайно духовное взросление героя связано именно с загадочной старухой, представляющей иной мир. Пристальное чтение текста приводит к выводу, что старуха – не просто олицетворение смерти, старости, страха. Ее образ по существу является трансформацией другого, давно укоренившегося в фольклорном сознании мистического образа – образа Бабы Яги.

Именно Баба Яга, по мнению фольклористов, выполняет функции проводника из мира живых в мир мертвых, а также является стражем, охраняющим эту границу между мирами. Избушка Бабы Яги, находящаяся на границе дремучего леса, не что иное, как единственный проход в царство мертвых. С ее помощью, посредством различных заданий и загадок герой волшебной сказки временно умирает и, получив некий мистический опыт, возвращается к живым в новом качестве. Внешний облик стража так же объясняется народными поверьями, согласно которым старый человек ввиду приближающейся смерти уже принадлежит обоим мирам, а природа женщины имеет нечистый характер.

В хармсовской старухе четко проглядывается свойство Бабы Яги принадлежать одновременно двум мирам. В любой момент ее состояние может измениться, чего и опасается герой: « – Противная картина, – говорю я, но закрыты старуху газетой не могу, потому что мало ли что может случиться под газетой» [3, 601]. Далее это, действительно, происходит: «Я заглянул в приотворенную дверь и на мгновение застыл в месте. Старуха на четвереньках медленно ползла ко мне навстречу» [3, 614]. В тексте есть намек и на важный атрибут Бабы Яги – костяную ногу, которая позволяет узнать в ней мертвеца: «Руки подвернулись под туловище, и их не было видно, а из-под задравшейся юбки торчали костлявые ноги в белых, грязных шерстяных чулках» [3, 602]. Данное описание еще и походит на некую ритуальную позу умершего.

Старуха, как и Баба Яга, является источником определенных испытаний, пройдя которые герой обретет новое знание. Первым из них уже является определение времени по часам без стрелок. Далее, например, следует испытание сном, то есть вновь путем соприкосновения с потусторонним: «Тут я просыпаюсь и сразу же понимаю, что лежу у себя в комнате на кушетке, а у окна, в кресле, сидит мертвая старуха. Я быстро поворачиваю к ней голову. Старухи в кресле нет. Я смотрю на пустое кресло, и дикая радость наполняет меня. Значит, это все был сон. Но только где же он начался? Входила ли старуха вчера в мою комнату? Может быть, это тоже был сон? Я вернулся вчера домой, потому что забыл выключить электрическую печку. Но, может быть, и это был сон? Во всяком случае, как хорошо, что у меня в комнате нет мертвой старухи и, значит, не надо идти к управдому и возиться с покойником! Однако сколько же времени я спал? Я посмотрел на часы: половина десятого, должно быть, утра. Господи! Чего только не приснится во сне! Я спустил ноги с кушетки, собираясь встать, и вдруг увидел мертвую старуху, лежащую на полу за столом, возле кресла» [3, 602].

мне старуха.

Я закрываю и запираю дверь.

– Встань на колени, – говорит старуха.

И я становлюсь на колени» [3, 599].

Инфернальный образ всемогущей старухи подталкивает нас к такой его интерпретации: в облике старухи героя посещает смерть («старуха с клюкой»). Кроме возраста на это указывает и намекающая на неумолимость конца фраза пришедшей старухи: «Вот я и пришла». Подтверждая нашу мысль, В.В. Савельева, исследующая архетип старухи в русской литературе, отмечает: «Безобразная старуха – традиционная мифологема смерти и судьбы, которая разрушает рассудочные принципы жизненной философии человека» [4, 63].

Действительно, «по поверьям славян, смерть и болезнь олицетворялись в образах демонических старух ... , которые предвещают кончину человека или же сами поражают его смертным ударом» [2, 22]. Вспомним, что до этого момента герой, так и не сумевший написать рассказ о чудотворце, переживает и творческую смерть, после которой остается только физическая. Да и приказания старухи напоминают некий похоронный обряд, в результате которого герой принимает определенную позу и «умирает», теряя сознание: «– *Послушайте-ка, – говорю я, – какое право имеете вы распоряжаться в моей комнате, да еще командовать мной? Я вовсе не хочу стоять на коленях.*

– И не надо, – говорит старуха. – Теперь ты должен лечь на живот и уткнуться лицом в пол.

Я тотчас исполнил приказание» [3, 600].

Как видим, действия героя явно демонстрируют его некое ритуальное поведение, которое, с точки зрения фольклорного сознания, «предполагало различные способы взаимоотношения с нечистой силой, с иномирными персонажами. <...> Это может быть испуг, болезнь, безумие, приобретение чудесного знания, гибель. <...> Защита от мифологического персонажа может совершиться случайно: либо герой действует неосознанно, либо действие происходит независимо от него» [5, 40-41].

Дальнейший сюжет, как нам кажется, представляет собой загробное путешествие души героя. Переход границы миров объясняет и обмен ролями: старуха оказывается мертвой, а герой оживает. Народные представления о смерти как вылете души из тела и возможности ее самостоятельного существования подкрепляются, например, такими словами автора: «*Я оглядываюсь и вижу себя в своей комнате, стоящего на коленях посередине пола*» [3, 600]. Понятно, что герой приобретает какие-то новые, неземные качества, поскольку его сознание не локализуется в теле, а продолжает существовать отдельно от него.

Главная тема повести – тема смерти и воскресения – присутствует во многих фольклорных жанрах. Источником же ее, как правило, выступает обряд, в частности обряд инициации, присущий родовому строю.

Как и в волшебной сказке, в центре сюжета «Старухи» находится, можно сказать, переосмысленный писателем обряд инициации, выражающийся в переходе героя на новый духовный уровень, обретении нового смысла, приобщении

властиві конкретні поняття, їхні основні властивості. Отже, у процесі практичного засвоєння, у міру того, як учні дедалі глибше і глибше пізнають теоретичний аспект, зміст понять збагачується новими ознаками.

Щодо логіки становлення лінгвістичних понять, то воно відбувається двома шляхами: поняття в процесі формування поглиблюються, уточнюються і узагальнюються, або ж усуваються, як не наукові, на зміну їм виникають нові поняття, або ж доповнюються, модифікуються раніше вивчені. Існують логічні операції над поняттями: узагальнення та обмеження. Наукові поняття здатні концентрувати розрізнені факти мови і стають орієнтиром усвідомленої практичної мовної діяльності особистості.

У лінгвістичних поняттях узагальнені суттєві ознаки мовних явищ. Отже, процес роботи над засвоєнням поняття, перш за все, повинен включати аналіз певного мовного матеріалу з метою виділення істотних ознак досліджуваного явища. Вчитель чітко визначає для себе його істотні ознаки поняття, з урахуванням програмних вимог, уточнює, з якими ознаками (істотними або несуттєвими) необхідно познайомити учнів, який краще використовувати теоретичний матеріал, методичні форми, прийоми і засоби навчання.

Вивчаючи нове поняття, необхідно зберігати структуру мови. Для керування процесом формування лінгвістичних понять, правильної організації пізнавальної діяльності учнів необхідно чітко уявляти, що таке поняття, розуміти особливості процесу оволодіння ним та установити умови, за яких засвоєння відбуватиметься більш результативно.

Робота над поняттям передбачає аналіз мовного матеріалу і встановлення істотних ознак поняття. Спираючись на численні дослідження з психології та методики навчання української мови, результативність аналітичної діяльності учнів зростає, якщо школярі самі складають (або підбирають) вихідний мовний матеріал, виконуючи під керівництвом вчителя певні завдання.

Результативність зумовлена тим, що сам характер завдання вимагає від учнів активного оперування ознаками поняття і націлює їх на розуміння ролі досліджуваної категорії в мові.

Таким чином, під час формування лінгвістичних понять, з одного боку, необхідно розвивати в учнів уміння абстрагуватися від лексичного значення конкретних слів і синтезувати те спільне, граматичне, що характерно для слів як певної мовної категорії, з іншого боку, важливо розвивати у школярів поглиблене розуміння лексичного значення слова, інакше застосування набутих граматичних знань буде занадто вузьким і далеким від живої мовної практики та безпосереднього використання в умовах спілкування.

Необхідно розуміти, що від практичного володіння словом в мові, від обмеженого розуміння лексичного значення слів на початковому етапі вивчення лінгвістичних понять, школяр переходить до більш глибокого розуміння взаємодії лексичного та граматичного значень в словах, є основою свідомого володіння словом у мові.

Практика формування лінгвістичних понять здійснюється за умови ефективної методичної системи. Результативність засвоєння знань значною мірою

зумовлена методами навчання. Пояснювальний (репродуктивний) метод не забезпечує активної пізнавальної діяльності і орієнтується на сухе запам'ятовування мовного матеріалу.

Більш ефективним, на нашу думку, є пояснювально-спонукальні (частково-пошукові) методи. Ситуація пошуку спрямована на активну розумову діяльність учнів, що спонукає їх до самостійного творчого вибору способів її вирішення.

Про активну розумову діяльність не слід забувати і при розробці дидактичного матеріалу, характер завдань якого має відповідати цілям оволодіння учнями не лише змістовою, а й операційною стороною знань. Учні мають не лише знати, а й застосовувати вивчене на практиці.

Активна розумова діяльність значно зростає, якщо учні самі поетапно виконують дії для правильного вирішення завдання. Бо саме процес мислення та логічного розмірковування над поняттями вимагає від учнів активного оперування знаннями та розумовою діяльністю. Поступово міркування стають все більш стислими і частково автоматизуються.

Лінгвістичне чуття різномірне і формується поступово, характеризуючись рівнем впізнавання та усвідомлення учнем. Прикладом може слугувати ситуація, коли учні можуть знайти в реченні словосполучення, але пояснити, якими засобами зв'язку пов'язані головне і залежне слово вони не можуть, або ж вони можуть вказати лише на граматичний засіб вираження зв'язку – рівень впізнавання, елементарного усвідомлення зв'язку слів у словосполученні. Високий рівень усвідомлення зумовлюється знаннями типів зв'язку слів у словосполученні, особливостей стрижневого і залежного слова у словосполученні.

Учитель цілеспрямовано працює з учнями над розвитком лінгвістичного чуття, створюючи для цього в процесі навчання сприятливі умови. Зокрема, має подбати про те, щоб досліджуване поняття було дійсно предметом свідомості учня.

Необхідно зазначити, що для успішного формування лінгвістичних понять, предметом засвоєння для учнів повинні бути не тільки головні, але й вторинні їх ознаки, виділення яких попереджає помилки хибного узагальнення. Практика переконує, що учні саме несуттєві ознаки сприймають за істотні і беруть їх за основу при визначенні поняття.

Вивчення граматики української мови в основній школі передбачає насамперед готовність учнів реалізувати здобуті знання з морфології та синтаксису і застосування практичних вмінь і навичок для розв'язання проблем, що постають у процесі навчання та подальшій професійній діяльності.

Література:

1. Войшвилло Е. К. Понятие как форма мышления: логико-гносеологический анализ / Е. К. Войшвилло. – М.: Изд-во МГУ, 1989. – 239 с.
2. Дика Н. М. Формування лінгвістичних понять в учнів загальноосвітніх навчальних закладів під час вивчення морфології (іменні частини мови) / Н. М. Дика. – Українська мова і література в школах України. – № 10. – С. 20-25.
3. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: (<http://www.mon.gov.ua/ua/often-requested/state-standards/>)

стота повісти иллюзорна. Возможно, именно внешняя прозрачность повествования, тщательно скрывающая абсурд, делает повесть некоей мистерией. Загадочный, мистический характер повести, ее многоплановость, необычный способ письма порождают множество вопросов, которые решаются исследователями с помощью самых различных подходов: интертекстуального, психологического, гротескного, религиозного, мифологического, биографического, социального, философского, аллегорического, метафического, иронического.

Рассматривая абсурдистский текст «Старухи» как проявление фольклорного сознания, мы имеем возможность вплотную подойти к пониманию ее смысла и природы отдельных образов, мотивов, символов.

Очевидно, что события повести слабо связаны с реальной действительностью. Несмотря на обилие деталей повседневной жизни, мелких переживаний, основное действие повести разворачивается не в земном мире, а за его гранью – в мире ином.

«Иной мир», соответственно архаической картине мироздания, идентифицировался как бинарная оппозиция земному миру – мир «чужой», «другой», противоположный земному, т.е. мир мертвых. С этой точки зрения смерть человека означала не конец жизни, а только переход его в другой мир, где для него начиналась «новая жизнь». Этим объясняется сложная похоронная обрядность, «снаряжение» покойника в «дальнюю дорогу», на «житье вековечное». Как отмечает В.И. Еремина, «... первобытный человек не верил в естественную неизбежность смерти. <...> Переходный период умершего заканчивался на земле его уходом в иной мир, но он мог вернуться на землю вновь в новом облике, в том числе и в лице своего потомка» [2, 29].

Иначе говоря, по древним представлениям, граница между земным и иным миром была проницаема. Проникновение того мира в этот, являющееся нормальным для носителя фольклорного сознания, оказывается таковым и для героя «Старухи». С первых строчек герой сталкивается чем-то иным, получает опыт потустороннего общения: «На дворе стоит старуха и держит в руках стенные часы. Я прохожу мимо старухи, останавливаюсь и спрашиваю ее: «Который час?»».

– Посмотрите, – говорит мне старуха.

Я смотрю и вижу, что на часах нет стрелок.

– Тут нет стрелок, – говорю я.

Старуха смотрит на циферблат и говорит мне:

– Сейчас без четверти три.

– Ах, так. Большое спасибо, – говорю я и ухожу» [3, 596].

Безусловно, часы без стрелок, символизирующие вечность, и становятся признаком перехода героя в иное пространство, где время остановилось или его вовсе не существует. Поэтому образ старухи, с которым связано большинство вопросов, имеет потусторонний характер. Как представитель инобытия она, видимо, обладает тайным знанием, так как способна ответить на вопрос героя.

Неожиданный приход старухи в квартиру героя так же свидетельствует о ее сверхъестественных способностях. Герой не в состоянии бороться с ее неземной силой и покорно выполняет приказы:

«– Закрой дверь и запри ее на ключ, – говорит

етістіктер екінші жақтағы тұлғада қолданылады. Автор қазақстандық орыс суретшісі Сергей Иванович Калмыковтың көркем образын жасауды мақсат еткен. Әңгіме ұлы суретшінің замандасы, шәкірті атынан баяндалады. Әдістегі романтизм, шығарма тіліндегі лиризм, көрініс берген экзистенциализм – барлығы образ-кейіпкердің тағдырының қаталдығын, дер шағында бағаланбаған дарын мен еңбекті, ұлылыққа жасырынған жалғыздықты, өнер адамының өмірін оқырманның эстетикалық таным-түйсігіне әсіре реңкті экспрессивті-эмоционалды түрде жеткізуге мақсатталған.

«Жалаң аяқ дірдек қағып, ақ жайманды аштын. Намаздың уақытын асыға күткен діндар адамдай іштей күбірлеп тұрғандайсың. Сенімен бірге болуға ынтықсам да, сенен бөлек екенімді сезіне түскендеймін.» [4,25].

Есім кейіпкер жайында кейде ашық та анық ақпарат беріп тұратын болса, кейде керісінше мағлұматты мүлдем жасырын сақтайды. Ол мәліметке қол жеткізудің теориялық негіздемесін жоғарыда айтып өткеніміз бойынша, есім – прототип, есім – характер, есім – неологизм байланыстарымен бірге жалпы есімнің кейіпкерге телінуі, есімдік-есімдер деп жіктеп, тоқталып өттік. Түйіндей келгенде, жоғарыда айтылған авторлық номинациялар белгілі бір код қызметін атқарады. Жалпы номинация процесс ретінде көркем шығарманың тақырыптық-идеялық арқауында өзіндік маңызға ие.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Савельева В.В. Художественная антропология. – Алматы: Абай атындағы АМУ, 1999. – 203 с.
2. Соқпақбаев Б. Менің атым Қожа. – Астана: Елорда, 1999. – 312 б.
3. Майлин Б. Көп томдық шығармалар жинағы. I том. Повесть, әңгімелер, мақалалар. – Алматы: Жазушы, 2002. – 421 б.
4. Бөкей О. Таңдамалы. Екі томдық. I том. – Алматы: Жазушы, 1994. – 396 б.
5. Мұқанова Р. Муза. Әңгімелер мен хикаяттар. – Алматы: Жазушы, 2004. – 245 б.

Шильке В.В.

*Карагандинский государственный университет им. Е.А. Букетова,
Республика Казахстан*

ИНОБЫТИЕ В ПОВЕСТИ ДАНИИЛА ХАРМСА «СТАРУХА»

Повесть «Старуха», единственный пример крупной формы в творчестве Хармса, разительно отличается от остальных произведений писателя. Ю.Хейнонен, посвятивший повести отдельный труд, связывает это в первую очередь с тем, что «Старуху» по сравнению с другими текстами Хармса можно считать «реалистическим и легко воспринимаемым произведением» [1, 8]. Однако про-

4. Омельчук С. Навчання морфології української мови на засадах дослідницького підходу: теорія і практика: монографія / Сергій Омельчук. – К.: Генеза, 2010. – 368 с.

5. Практикум з методики навчання української мови / Колектив авторів за ред. М. І. Пентилок, С. О. Караман, О. В. Караман, О. М. Горошкіна, А. В. Никітіна, Т. Г. Окуневич, З. П. Бакум, Н. М. Дика та ін. – К.: Ленвіт, 2003. – 302 с.

6. Українська мова: Енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О., Зяблюк М. П. та ін. – [2-ге вид.]. – К.: Вид-во «Укр. Енцикл-я» ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.

7. Українська мова. 5–12 класи: Програма для загальноосвітніх навчальних закладів / укладачі: Г. Т. Шелехова, В. І. Тихоша, А. М. Корольчук, В. І. Новосьолова, Я. І. Остаф; за ред. Л. В. Скуратівського. – К.: Ірпінь: Перун, 2005. – 176 с.

Қабошева Н.А.

М.Өтемісов атындағы

Батыс Қазақстан мемлекеттік университетінің оқытушысы

ЖАҢАША ОҚЫТУ АРҚЫЛЫ ЖЕКЕ ТҰЛҒАНЫ ДАМУ

Бүгінгі таңда Қазақстанның өскелең ұрпаққа өрелі білім, өнегелі тәрбие беру ісі мүлдем жаңаша сипат алып отыр. Осыған байланысты педагогикалық ғылым алдында да нақты білім міндет туындауда, ол – жеке тұлғаны ддамытуға бағытталған жаңа оқыту технологияларын әзірлеу, яғни оқытудың жаңа инновациялық технологиясын қалыптастыру.

Педагогикалық технология дегеніміз – тәжірибеде жүзеге асырылатын белгілі бір педагогикалық жобаның жүйесі /В.П.Беспалько/.

Педагогикалық технологиялар оқушының дамуына, жеке тұлға ретінде қалыптасуына жағымды жағдайлар жиынтығын құрайды. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы бұл істі нағыз қажет үлгіде, шығармашылық деңгейде, шынайы ізденіспен іс жүзіне асыруға мол мүмкіндік беруде. Жаңа технологияның басты ерекшелігінің өзі – жеке тұлғаға баса назар аудару болса, бұл дегеніміз – оқытудың ең тиімді әдіс-тәсілдерін пайдалана отырып, оқыту мазмұнын жеке бастың ерекшелігіне бейімдей жүргізу деген сөз.

«Мұғалім зор тұлға, ол күннің құдіретті сәулесі іспетті», – деп К.Д.Ушинский айтқандай, қазіргі әрбір ұстаз, еліміздің болашағы – бүгінгі балаларды біліммен сусындатып, олардың білімді, тәрбиелі азамат болып шығуына тікелей жауапты. Педагогикалық технология бойынша студенттің тіл мәдениетін білім, білік, дағды арқылы дамыту керек. Әрқайсысының деңгейіне қарай бағдарлама дайындалуы тиіс. Ол үшін, біріншіден, әр түрлі бағыттағы бағдарлама құру керек. Екіншіден, әр студенттің жеке қабілетін ескере білуіміз қажет. Үшіншіден, сабақ кезіндегі тапсырмаларды, үй тапсырмаларын жас ерекшелігіне сай беру қажет. Ол деңгейлеп саралауға негізделген технологияға

бағыттайды. Жаңа технологияны жүзеге асыруда мұғалім белсенді болу керек. Өз мамандығына деген көзқарасы ерекше болуы тиіс.

Қазір оқыту үрдісіне енгізіліп жүрген технологиялар теориялық тұрғыдан дәлелденіп, тәжірибеде жақсы нәтиже көрсетіп жүр. Өз іс-тәжірибемде п.ғ.д., профессор Ж.А.Қараевтың деңгейлеп саралап оқыту жүйесіне, Н.А.Оразақынованың сатылай кешенді талдау және сын тұрғысынан ойлауды дамыту бағдарламасының стратегияларына сүйеніп, сабақ өткіземін.

Деңгейлік тапсырмалар тілді дамытып, тілді меңгертуге мүмкіндік береді, оқуға деген ынтасын арттырады. Деңгейлік тапсырмалар көмегімен нені білгенін, нені білмегенін, нені меңгермегенін білуге болады. Соның нәтижесінде олар тапсырманы толық орындауға тырысады.

Деңгейлік тапсырманы жаңа сабақты түсіндіру кезінде, бекіту сабақтарында, қорытынды, т.б. сабақтарда қолданып отырамын.

Әр студент өз бетінше жұмыс істеуге үйренеді. Осы технология бойынша қазақ тілінен «Үстеу» тақырыбына деңгейлік тапсырманың үлгісін ұсынамын.

I деңгей.

1. Өлең үзінділерінен асты сызылған үстеудің мағынасын түсіндірме сөздіктен теріп жаз. Емлесін есіңе сақта.

1) Жат жерді жастанғанда жазатайым.

Қанымен жазды мүмкін ағатайым.

Қасиетіңнен, кара өлең, айналайын,

Қазақтың дәл өзіндей қарапайым. (Мұқағали «Қара өлең».)

2) Болғанда алагеуім үйдің іші,

Қуарып, бір өызарды түсі.

Атырды таңды бірі кірпік қақпай,

Тебіреніп тоқсан түрлі күйдің күші. (Ілияс «Күйші».)

2. Мезгіл үстеулерді есіңе сақта. Осы мерзім атауларын сағатпен белгіле.

Түнде, іңірде, қызыл іңірде, жарым түнде.

3. Берілген сөздердің мағынасын есіңе сақта. Осы сөздермен сөйлем құра.

Тал түсте, тапа-тал түсте, талма түсте.

II деңгей. Бір үстеуден бірнеше үстеу жаса. Жасалуы мен емлесіне көңіл аудар. Кеш, әрең.

2. Осы тұрақты тіркестерге мағыналас тұрақты тіркестер тап. Мағынасын анықта. Қас пен көздің арасында, қан сонарда, асығы алшысынан түсу.

III деңгей. а) Берілген үстеулер қай жұмбақта кездеседі? Танертең, түсте, кеште. Таң атқанша, таң атқан соң.

ә) Абайдың бір өлеңінен үсеу кездесетін өлеңді жатқа жаз.

Осы тапсырмаларды орындаған студент өз деңгейін өзі анықтай алады. Саралап оқыту технологиясы – білім сапасын, пәнге деген қызығушылығын арттыратын аса тиімді технология.

Мұғалім – ұйымдастырушы, бағыт беруші. Бүгінгі күн талабына сай әдістер баршылық. Мысалы, «Сын тұрғысынан ойлауды дамыту» бағдарламасы – әлемнің түкпір-түкпірінен жиылған білім берушілердің бірлескен еңбегі. Тәжірибені жүйеге келтірген Джинни Л.Стил, Куртис С.Меридит, Чарльз Тэмпл. Жобаның негізі Ж.Пиаже, Л.С.Выготский теорияларын басшылыққа алады.

тіліндегі көркемдегіш қызмет атқарған литоталылық қаһарманның Червяков тегінде де көрініс тапқан.

Ал қазақ әдебиетінде осындай көрнекі мысалдың бірін О.Бөкейдің «Құм мінезі» повесінен көреміз. Шығарманың «Құм мінезі» атауы мен ондағы негізгі образ-кейіпкер Бархан есімі арасындағы сыртқы семантикалық байланыс шығармадағы ішкі байланыспен, әредік көрінетін психологиялық параллелизммен қабаттасады. Құм «сөйлейді, жылайды», оның шерін ұғатын – тек қана Бархан. Мұның себептерінің бірі – адамзаттың табиғатқа жасаған және жасап келе жатқан қатыгездігі секілді маңайындағылардың бұл қойшыға қылып келе жатқан қиянаты жетерлік.

Бар сырын ішіне бүге бұйығып жатқан құмның күтпеген жерден оғаш мінез танытуы алда болатын Барханның күш-қайратына мінуінің хабаршысындай.

«Осы сәтте қатты құйын көтерілгендей болды да жылдар бойы сіресіп жатқан айдаһардай ақырды. Әлгінде ғана желге арқасын сипатып жым-жырт қалғыған әлгінде ғана тәңіріне табынып, дүниенің бар үзерін баз кешіп, жалыққандай есінеп-құсынап мантыраған даланың талағы тарс айрылды. Шабына кім түртті, өз-өзінен буырқанып, өз-өзінен шамырқанып, екі езуі көпіршіп, бураша бұлқынып шыға келді... Иә, бүгін Қызылқұм бөтен мінез көрсетті! Неге ашуланды, ненің ырымы бұл?... Әне, Бархан көшкен құмның артынан қуып барады...» [4,35].

Есім-неологизмдер қатарына О.Бөкейдің қала тірлігі, қазіргі индустриалды қоғам қағидаларына бойұсынған кейіпкері архитектор Тасжанды («Жетім бота»), Б.Сокпақбаевтың балаларға арналған повесіндегі жағымсыз бейне Жантасты («Менің атым Қожа»), Б.Майлиннің типтік образы шолақ белсенді Желдібай Жындыбаевты және т.б. қосуға болады.

О.Бөкейдің «Өліара» повесінің кейіпкерлері Қойшы, әйелі және зоотехник екінші реттік номинацияның жалпы есім жіктеуіне жатады. Автордың типтік образдарына тиісінше жинақтау да шашырату да тән. Яғни, аталған образ-кейіпкерлердің психологиялық портреті «прототиптерінің» әрқайсысына тән және барлығына ортақ. Жазушының «Құм мінезі» шығармасындағы Упрды да осы санаттан көреміз. Ал соңғы аталған повестегі екінші қыз және үшінші қыз шығармадағы образ-кейіпкерлердің маңыздылық кезегі бойынша (Бақшагүлге қатысты) тура осылай аталған.

Екінші реттік номинацияның бір түрі деп кейіпкерге телінген есімдіктерді айтамыз. Яғни, нағыз есімі орнына жіктеу, кейде белгісіздік және сілтеу есімдіктерін қолдану осыған жатады.

«Мен сені жек көрдім. Бөлек болмысың өзгенің езуіне күлкі салды. Оп-оңай сайқымазақ, әпенде, әумесер атандың. Бұл өзін менсінбейтін, саған ештеңе үйрете алмайтын ақымақ тобыр болатын. Сол тобыр Сенің төбеңең көрінсе-ақ берекесі кетіп, құнжыңдасып қалатын. Сені өздерінен әлдеқайда ақымақ, төмен санайтын. Сондықтан болар, Сен «ақымақ» көрінуге құштар едің» [4,24].

Үзінді Роза Мұқанованың «Өзін» атты әңгімесінен алынып отыр. Аталған прозалық шығармада автордың баяндауы бастан-аяқ екінші жақта беріледі. Бас кейіпкердің аты тек диалогтерде, монологтерде ғана аталады, басқа жағдайда оның есімі орнына «Сен» және «Өзін» екінші жақ жіктеу есімдіктері жүреді;

«Жарайды, өткенге өкініш жоқ дегендей, істің турасына көшелік. Менің атым Қожа. Көріп отырсыңдар, пәлендей әйдік ат емес».

Шынын айтсам, бұл о баста Қожа емес, Қожаберген екен. Туу куәлігімде солай жазылған» [2,8].

«Кейіпкер мен есімнің семантикасы, этимологиясы және фонетикасының байланысы зор» [1,80]. Осыны ескере отырып, повестегі Қожаберген мен автордың Бердібек деген аттарының арасында сөзжасам тұрғысынан ұқсастығын аңғарамыз. Екеуі де қос түбірден жасалған және алғашқысының екінші түбірі мен соңғысының бірінші түбірінің бірдейлігі жай ғана сәйкестік болмаса керек. {(Қожаберген-Берген-Бер) = (Бердібек – Берді – Бер)}. Жазушы бұл шығарманы жазу барысында бас кейіпкер прототипіне өзін алғаны әуелден мақсатты түрде екендігін білеміз, осыған орай қаһарман есімі де образ сомдауда белгілі қызмет атқарды деп айта аламыз. Ғабит Мүсіреповтің кейіпкерінің Қайрош (Сарталиев) есімі оның прототипі Қайырғали Жұмағұловқа арнайы сілтеудей көрінеді («Қазақ солдаты»).

Кейбір есімдер мен фамилиялардың бойында автор кейіпкерге берген мінездеме элементтері міндетті түрде болады. В.Савельева бұндай есімдерді «сөйлейтін» есімдер деп атап, орыс әдебиетінен Чеховтың Червяковын («Чиновниктің ажалы»), Гогольдің Акакий Акакиевич Башмачкинін («Шинель») және т.б. мысалға келтіреді. Қазақ прозасында бұндай тәсілді Бейімбет Майлиннің әңгімелерінен аңдауға болады.

«Айранбайдың үйіне кіріп келгенде-ақ нендей кәсіппен айналысатыны беп-белгілі. Отбасында кірлі қара тақтай, манайы толған былғары, қайыстың қықымы, біз, пышық, қайрақ, қалып, мұрындық қоқырсып жатыр.

Көйлексіз, женсіз күртеше тонды жалаңаш етіне киіп алып, Айранбай ескілеу етікті бастап жатыр. Оң тізесін баса жердегі қоқырсыған былғары қайыстың қықымымен ойнап, шашы жалбыраған бір әйел бала отыр» [3,79].

Бас кейіпкердің ауызы айранға ғана жарыған тірлігіне шекті-шексіз қанағатшылдығы, әлсіздікке ұласқан әлжуаздығы, жинақтай сипаттағанда, тағдырдың шыдатпас ыстығында айран боп ұйығандығы негізінен сол кезең талабы бойынша, таптық тұрғыдан жазылған шағын шығарманың өне бойынан көрінеді. Оған аты да, заты да, қайшы қаһарман – осы шығармадағы Кемелбай.

Осынау есім-характерлер қатарына Оралхан Бөкейдің «Жетім бота» повесіндегі Ақботаны, Төлен Әбдіктің «Біз үшеу едік» пьесасындағы кейіпкерлер – Дариға, Өмірбектерді, Талаптан Ахметжанның бірталай романтикалық қаһармандары – Ұшқын, Арай, Ұзынтұра, Абзал, Айсәулелерді, Дулат Исабековтің Жасынын («Қарғын») қосуға болады.

Көркем мәтіннің авторы әлем тілдерінде бар кез-келген есімді қолдануға қандай құқылы болса, өз жанынан ойлап тауып ат қоюға соншалықты ерікті. Мұндай есімдерді антропонамикалық неологизмдер дейді. Жаңа сөздердің бұл түрі ағым, жанр қырынан қарағанда әуелі фантастикалық туындыларда, одан соң көбіне романтикалық және сатиралық қаһармандарға тән.

Орыстың ұлы жазушысы А.П.Чехов образ-кейіпкерінің шені жоғары адамнан өзін шектен тыс төмен қоюы – автор дәуірінде аса өзекті болған, бүгін де өзектілігін жоймаған «кішкентай адам» шындығы. Әңгіме сюжеті мен

Мақсаты барлық жастағы оқушыларға кез келген мазмұнға сыни тұрғыдан қарап, екі ұйғарым бір пікірдің біреуін таңдауға саналы шешім қабылдауға сабақтарда үйрету. Біздің елімізге Джордж Соростың ашық қоғам институты, «Сорос-Қазақстан» қоры арқылы келген бұл технология орыс және қазақ тілдерінде мектеп тәжірибелеріне ене бастады.

«Сын тұрғысынан ойлау» ұғымы белгілі бір идеяларды қабылдай отырып, оның неге қатысты екенін зерттеу, оларды жеңіл септикалық ойларға қарсы қоя білу, салыстыра алу, сол идеяларға қарсы көзқарастармен тепе-теңдікте ұстап зерттеу, оларға сеніммен қарау деп түсіндіреді авторлар.

Белгілі ғалым Дайана Халперн «Сыни ойлау – ойлаған нәтижеге жету үшін танымдық техникаларды пайдалану арқылы шығармашылықпен әрі қарай бағыттай ойлану.

Сыни ойлау – адам өмірінің бір саласы. Себебі, бұл философия адамдарға көптеген жолдар мен шешімдер ішінен маңызды әрі пайдалы екенін, тек қажетті ақпараттарды ғана жинақтап, жаңа білімді бұрынғыдан ажырата алуға көмектеседі. Сыни ойлауды дамыту технологиясының дәстүрлі оқытудан басты айырмашылығы – білімнің дайын күйінде берілмеуі.

Сын тұрғысынан ойлау – оқу мен жазуды дамыту бағдарламасы. Мұғаліммен, қатарластарымен еркін сөйлесуге, пікір таластыруға, бір-бірінің ойын тыңдауға, құрметтеуге, өзекті мәселені шешу жолдарын іздей отырып, қиындықты жеңуге баулитын бағдарлама.

Технологияның басты мақсаты – дамыта оқыту негізінде «Сын тұрғысынан ойлау арқылы оқу мен жазуды дамыту» бағдарламасын іске асыру, балаларға терең білім беру. Жаңа технология ретінде ең озық әдістерді дер кезінде игеру, іздену арқылы бала бойына дарыту, одан өнімді нәтиже шығара білу – әрбір ұстаздың басты міндеті.

«Оқу мен жазу арқылы сын тұрғысынан ойлауды дамыту» бағдарламасы бойынша ол:

-шыңдалған ойлау. кез келген даму деңгейіне байланысты мәселелерге сыни көзбен қарау;

-күрделі мәселелерді шешуге, аса маңызды, жауапты шешімдер қабылдауға құштарлық;

-үйрету мен үйрену бірлігінен, үйренудің қызығушылығынан тұратын, үйренушінің сеніміне негізделген құрылым.

Сын тұрғысынан ойлауды үйрету үшін мына төменгі шаралар орындалуы шарт:

1) сын тұрғысынан ойлауды тудыру үшін уақыт керек;

2) ойланып-толғануға, ойын ашық айтуға рұқсат беру;

3) әртүрлі идеялар мен пікірлерді қабылдау;

4) сын тұрғысынан ойлауды бағалау.

Аталмыш бағдарламаның ішкі құрылымында ерекшелік бар. Бұл құрылым 3 деңгейден тұратын оқыту мен үйретудің моделі. 1-сызба. Білімнің болашақта пайдаға асуы, қажетке жарауын қалыптастырады. Көп ақпаратты талдай, жинақтай отырып, ішінен қажеттісін алуға үйретеді.

І Қызығушылықты ояту. Үйрену үдерісі – бұрынғы білетін және жаңа білімді ұштастырудан тұрады. Осы кезеңге қызмет ететін «Топтау», «Түртіп

алу», «Ойлану», «Жұпта талқылау», «Болжау», «Әлемді шарлау» т.б. деген аттары бар әдістер (стратегиялар) жинақталған. Қызығушылықты ояту кезеңінің екінші мақсаты – үйренушінің белсенділігін арттыру. Өйткені, үйрену – енжарлықтан гөрі белсенділікті талап ететін іс-әрекет екені даусыз. Өз білетінін еске түсіреді, қағазға жазады, көршісімен бөліседі, тобында талқылайды, яғни айту, бөлісу, ортаға салу арқылы оның ойы ашылады, тазарады. Осылайша шындалған ойлауға бірте-бірте қадам жасала бастайды. Бұл кезеңде жаңа білім жайлы ақпарат жинап, оны байырғы біліммен ұштастырады. Ойлау мен үйренуге бағытталған бұл бағдарламаның екінші кезеңі *Мағынаны тану* (түсіне білу). Бұл кезеңде үйренуші жаңа ақпаратпен танысады, тақырып бойынша жұмыс істейді, тапсырмалар орындайды. Оның өз бетімен жұмыс жасап, белсенділік көрсетуіне жағдай жасалады. Тақырып бойынша жұмыс жасауына көмектесетін оқыту стратегиялары бар. Соның бірі INSERT. Ол бойынша оқу, тақырыппен танысу барысында V – «білемін», — – «мен үшін түсініксіз», + – «мен үшін жаңа ақпарат», ? – «мені таң қалдырады» белгілерін қойып отырып оқу тапсырылады. INSERT – оқығанын түсінуге, өз ойына басшылық етуге, ойын білдіруге үйрететін ұтымды құрал. Бір әңгіменің соңына тез жету, оқығанды есте сақтау, мәнін жете түсіну – күрделі жұмыс. Сондықтан да, студент арасында оқуға жеңіл-желпі қарау салдарынан түсіне алмау, өмірмен ұштастыра алмау жиі кездеседі. Мағынаны түсінуді жоғарыдағыдай ұйымдастыру – аталған кемшіліктерді болдырмаудың бірден-бір кепілі. Үйретушілер білетіндерін анықтап, білмейтіндерін белгілеп сұрауға әзірленеді. Бұл әрекет арқылы жаңаны түсіну үшін бұрынғы білім арасында көпірлер құрастыруға, яғни байланыстар құруға дағдыландырады. Тақырып туралы *ой-толғаныс* – бағдарламаның үшінші кезеңі. Күнделікті оқыту үдерісінде студент толғанысын ұйымдастыру, өзіне, басқаға сын көзбен қарап, баға беруге үйретеді. Өз ойларын, өздері байқаған ақпараттарды өз сөздерімен айта алады. Бұл сатыда үйренушілер бір-бірімен әсерлі түрде ой алмастыру, ой түйістіру, өз үйрену жолын, кестесін жасау мақсатында басқалардың әр түрлі кестесін біліп үйренеді. Бұл үйрену сатысы – ойды қайта түйіп, жаңа өзгерістер жасайтын кезең болып табылады. Әр түрлі шығармашылықпен ой түйістіру болашақта қолданылатын мақсатты құрылымға жетелейді. Осы кезеңді тиімді етуге лайықталған «Бес жолды өлең», «Венн диаграммасы», «Еркін жазу», «Семантикалық карта», «Т кестесі» сияқты стратегиялар әр сабақтың ерекшелігіне, ауыр-жеңілдігіне қарай лайықтала қолданылады. «Оқу мен жазу арқылы сыни тұрғыдан ойлау» технологиясында жазудың орны ерекше. Жазуға қызықтырудың бірден-бір жолы қойын дәптер болып табылады. Жеке тұлғаның өзін-өзі бағалай алуды меңгеруі, өзін-өзі құрметтеудің жоғары деңгейі, «мен» бейнесінің айқын қалыптасуына сыни сыни ойлаудың болуы көмектеседі. Сыншылдыққа өзін-өзі сезінудің қалыптасуының, жеке тұлғаның интеллектуалдық дамуының, ғылыми дүниетанымы орнығуының негізі болатын дұрыс ойлау заңдылықтарын пайымдауды дәйектеп-дәлелдеудің әдістері мен тәсілдерін танып-білу арқылы үйретуге болады.

Жазу – көрікті ойлардың көрінісі. Жазу үдерісі – күрделі үдеріс. «Оқушы қандай да болмасын ақпаратты өздігінше игеріп, өз өміріне жарата алатын әмбебап тәсілдерді үйрену керек. Соның бір тәсілі – қойын дәптерге үзбей жазу. Үнемі

Дәл қазіргідей атауы болмаса да, философиялық антропология жалпы антропологиядан көне заманнан-ақ (антикалық кезең) бөліне бастады. Кейін келе мәдениеттану ғылымымен тығыз байланыстағы мәдени антропология, әдебиетті де қамтып отырып, күллі өнердегі адам мәселесін қарастыратын көркем антропологияның негізін жасады. Аталған салаларда Э.Ауербах, Е.Фарыно, В.П.Зинченко, Вяч.В.Иванов, М.Моторина, В.С.Степин, т.б. ғалымдар зерттеу жүргізді, соның ішінде әдеби антропологияны американ ғалымы Ф.Поятос ерекше қарастырды. Негізінен бұл сала семиотика, әдебиеттану, тарих ғылымдарының тоғысында пайда болды. Дегенменде, көптеген зерттеушілер К.Леви Стросстың құрылымдық антропологиясының әдіснамасын негізге алады. Қазақстандық ғалым, орыс әдебиеттанушысы В.В.Савельеваның қарастырған мәселелері тікелей көркем антропологияға бағытталған. Қазақ әдебиеттануында бұл салада жазылған көлемді еңбектерді, жан-жақты зерттеулерді көп кезіктірмейміз.

Көркем антропологияда (әдеби антропология) әдебиеттегі адам, образ, кейіпкер, образ-кейіпкер, тұлға, индивидуалдық, субъект, объект, характер, қаһарман, динамикалық және психологиялық портрет, көркемдік ой т.б. теориялық ұғымдар маңызды мәнге ие болса, номинация да сол қатардан орын алады. «Кейіпкерлерге есім беру процесін зерттеу автордың көркемдік антропологиясының ерекшеліктерін саралауға мүмкіндік туғызады» деген пікірмен толық келісуге болады [1,77]. Осы саланы жан-жақты зертеуші В.В. Савельева есім беру мен атау коюды екіге жіктейді: Бірінші реттік номинацияға: кейіпкер есімі, әкесінің аты, тегі, лақап аты; Екінші реттік номинацияға: кейіпкерге телінген жалпы есімдер, есімдіктер, сөз тіркестері, перифразалар, троптар, «эмблематикалық телінімдер» жатады [1,79].

Есімдерді зерттеудің философия, мәдениеттану, әлеуметтану, дін тұрғысынан маңыздылығын ғалымдар С.Булгаков, А.Ф.Лосев, Ю.М.Лотман еңбектерінде айта отырып, адам аттарын ономастиканың антропонимика саласы ретінде қарастырады. Адамның есімі мен діні, ұлты, жасы, әлеуметтік жағдайы және қай кезеңде өмір сүріп жатқаны арасында аса тығыз байланыс бар. Кейіпкерлер әлеміне қатысты да осыны айта аламыз. Мысалы, XX ғасырдың басындағы қазақ прозасындағы Қамар, Омар, Ахмет, Ғали, Жамал секілді кейіпкерлер есімдерінің діни-ұлттық бояуы қандай қанық болса, аталмыш ғасырдың екінші жартысынан тәуелсіздіке дейінгі кезеңдегі кейбір кейіпкер аттарының (Совет, Армия, Роза, Мэл т.с.с.) дәуірлік-идеологиялық реңкі соншалық айқын.

Әлбетте, номинация процесін қаузағанда кейіпкер есімінің образ бен прототип арасындағы көпір іспеттес екендігін байқаймыз. Бердібек Соқпақбаев өзі атап көрсеткендей, жазушының әйгілі «Менің атым Қожа» повесінің бас кейіпкерінің прототипі – автордың өзі. Енді мәтінге назар аударайық: «Менің атым.... Атымды айта бастасам, тілім таңдайыма жабысып қалғандай болады да тұрады. Адамның атының сүйкімді болуы зор бақыт па деймін. Мәселен, Мұрат, Болат, Ербол, Бақыт деген аттарды алып қараңдаршы. Айтуға да ықшам, естір құлаққа да жағымды. Әрі мағына жағынан да,... жоғары идеялы есімдер» [2,7].

Бас кейіпкердің атынан баяндалатын шығарманың экспозициясынан оның өз есіміне көңілі толмайтынын байқаймыз.

Виразне читання – важлива ланка у формуванні виразності усного мовлення студентів-іноземців.

Виразне читання віршів має якомога частіше використовуватися на заняттях зі студентами-іноземцями, оскільки воно вимагає чіткого вимовляння звуків, специфічної рухливості наголосу, наголошування слів і найбільше сприяє засвоєнню фонетичних засобів української мови, засобів милозвучності і тим самим вводить студентів-іноземців у світ музики українського мовлення. Ритмізована мова дає змогу сильніше відчувати весь її звуковий склад. Ось чому так важливо донести його насамперед у словах, що належать до власне української лексики. У процесі виразного читання запам'ятовуються нові слова, окремі звороти, виховується чуття мови. Метод виразного читання тісно пов'язаний з методом спостереження над мовою поетичних текстів і відіграє важливу роль у формуванні у студентів-іноземців навичок української літературної вимови. Коли ми говоримо про вміння читати, то маємо на увазі два види читання – мовчки і вголос. Читання мовчки має бути виразним. Його особливість полягає в тому, що одночасно відпрацьовуються два види умінь: усвідомлено читати, розуміти зміст письмового тексту та вміння голосом, звуковими й інтонаційними засобами передавати своє розуміння змісту прочитаного.

Отже, при викладанні української мови як іноземної викладачі приділяють велику увагу фонетиці. Адже вона є фундаментом курсу української мови для іноземців. Викладачі використовують такі терміни як *звук, буква, склад, наголос, інтонація* та ін., тобто важливим є не тільки вивчення вимови та правопису, а й розуміння самого терміна. Іноземні студенти, розуміючи поняття, яке вони розглядають, співвідносять його з рідною мовою та використовують в усному та письмовому мовленні.

Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті
ф.ғ.к., доцент Такиров С.У.

КӨРКЕМ АНТРОПОЛОГИЯДАҒЫ АДАМ АТТАРЫНЫҢ ҚЫЗМЕТІ

Қазіргі әдебиеттану ғылымының, оның ішінде әдебиет теориясының зерттеп, қарастырып жатқан өзекті мәселелерінің бірі – көркем антропология. Ал, жалпы антропология дегеніміз биология ғылымында адамның шығу тегін, дамуын, дене құрылысын, нәсілдік ерекшеліктерін зерттейтін қоғамдық ғылымдармен тығыз байланысты бір саласы. Көркем антропология оның үлкен бір тармағы ретінде өз аясында: біріншіден, өнерде адамды қиялдан жаңадан сомдау немесе барды трансформациялау (өзгерту) нәтижесінде туған образ-кейіпкерді, екіншіден, автор-адамның өзі жасаған көркем әлемі мен көркем мәтініндегі көрінісін жан-жақты зерттеуді қамтиды.

үзбей жазудың арқасында оқушылардың қойын дәптерлерінен жақсы ой түйіндерді кездестіруге болады. Қойын дәптер жазудың әр түрлі тақырыптар бойынша жазуға болатынын анықтадық және оның мынандай жобасын жасауға болады:

- ұнаған нақыл сөздерді жазу;
- бұрын сонды естімеген мақал – мәтел, сөз тіркестерін жазу;
- нақыл сөздерге өзіндік ой тұжырым жазу;
- ой салған сыртқы құбылыстарды түрліше формамен жазу;
- өнер, білім тақырыптарында өзін ұстаз немесе пір тұтқан адамдар жайлы жазу;
- ата-ананың түрлі қасиетін жазу;
- досың, құрбың, замандасың туралы пікіріңді жазу.

«Кино өнері» тақырыбына өткен сабаққа тоқталайын. Сабақтың басында студенттер міндетті түрде психологиялық дайындықтан өтеді. Көңіл-күйлерін түрлі түспен көрсетеді.

Сабақ барысында Сұлтан Қожықов пен Шәкен Айманов киноларынан үзінді көрсетілді. Осыдан соң «Ойлан, тап» деген сұрақ қойылды. Сосын белсенді сөздікпен жұмыс жүргізілді.

1. Сөз тіркесін құру.
2. Сөйлем құру.

Тағы бір тапсырманың түрі ретінде проблемалық сұрақтар берілді.

а) Қазір тыңдайтынымыз – Дәулеткерей мен Құрманғазы күйлері, Шәмші әндері, көретініміз – Айманов пен Қожықов кинолары. Қазіргі қазақ өнерінің деңгейі неге төмен? Қазақ өнері деңгейін көтеру үшін не істеу керек? деген сұрақтар қойылды.

Орыс топтарындағы қазақ тілі пәнінің ерекшелігі – лексикалық тақырыптармен бірге, грамматикалық тақырыптардың да берілуінде. Лексика мен грамматика арасында байланыс болу қажет.

Қазіргі кездегі қазақ тілінен білім берудегі талап – сөйлеу мәдениетін көтеру ақылы білім, тәрбие беруді жолға қою. Әрі тақырыпты меңгерту, әрі сөйлеу тілін дамыту мәселесін шешу – мұғалім үшін басты міндет.

Оқыту жүйесіне тың технологиялар енгізу – бүгінгі күннің талабы. Жеке тұлғаны дамыта оқытуда, саралап, даралап, білім беруде, оқушы білімінің деңгейлерін жетілдіруде, озық технологияларды енгізуде әр ұстаз өзіне тиімдісін таңдап, жүйелі жұмыс істеуіне бүгінгі күні толық мүмкіндік туып отыр.

Пайдаланылған әдебиеттер:

- 1.Тұрғынбаева Б.А. Дамыта оқыту технологиялары. – Алматы, 2000.
- 2.Қабдешова Ә. Сын тұрғысынан ойлау // Қазақ тілі мен әдебиеті.- №10.35-456
- 3.Ешанова Г.Сұлтанбек Қожахметовтің жеке тұлғаның дамуына бағытталған ой- пікірлер// Қазақстан жоғары мектебі. -2006.-№1.

РЕТОРИКАТА И СТИЛИСТИКА

Филология ғылымдарының кандидаты Акатаева Ш.Б.,

I курс О-12 тобының студенті Мейрамбек Аспандияр

Қарағанды қ., Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті

КӨРКЕМ ШЫҒАРМА ТІЛІ

Әдебиет – сөз өнері болғандықтан, оның өмір – болмыстың сырлы суретін, адамдар тағдырын бедерлі бейнелеу, көркем таныту құралы сөз. Сөз болғанда да ауызекі қолданыстағы сөз емес, Абай айтқандай «толғауы тоқсан қызыл тіл» немесе «сөз сарасы, сөздің патшасы». Бұны үстемелей түссек, Сұлтанмахмұт айтқан «жанды сөз», бояулы, айшықты тіл!

Горький айтқандай «әдебиеттің бірінші элементі – тіл». Ал А. Байтұрсынов болса өзінің «Әдебиет танытқыш» атты еңбегінде: «Сөз өнеріне жұмсалатын зат – сөз. Сөз шумағы – тіл деп аталады» дейді.

Орынды. Шынында да сөз арқылы айтылмайтын, аталмайтын, сыры мен қыры ашылып, сипатталмайтын зат та, құбылыс та, ұғым да жоқ. Сөз құдіреті, сөздің мағыналық ая-ауқымының кендігі өмірдегі алуан құбылыстар мен жағдаяттарды молынан қамтып әрі олардың мән-мазмұнын әр қырынан жан-жақты, көркем танытуға мүмкіндік береді.

Поэтикалық көркем сөз құдіреті арқылы ойдың әсерлі де айқын, құбылыстың нақтылы да бейнелі, ал адам тұлғасының қимыл-қозғалыс үстінде толғаныспен жанды суреттелуі әдебиеттің жеке өнер ретінде айрықша сипаттары. Өзге өнер түрлерінің өмір-болмысты, құбылысты, адамды мұндай жанды, қимыл-қозғалыс үстінде әрі жан-жақты қамтып көркем таныту мүмкіндігі жоқ. Сурет те, мүсін де қаншалықты хас шебердің қолынан шықса да табиғаттың, заттың, адамның бір күйін, бір сәтін (бұл аталған өнер түрлерінің кемшілігі емес, ерекшелігі) ғана танытады. Ал әдебиет бейнелеу құралы – көркем сөз құдіреті арқылы тіршілік тынысын, адамның түрлі жағдаяттарын, олардың өзгеріс-құбылысын бір шығарма аясында әр қырынан нақты, жанды әрі кеңінен суретті көрсете алады.

XVIII ғасырдың ғұламасы Вольтердің «Сурет – мылқау поэзия, ал поэзия сөйлейтін сурет» деген нұсқалы пікірі әдебиеттегі сөздің атқаратын ерекше функциясын аңғартып тұр ғой.

Ақын, жазушыны сөз шебері деп атайды. Бұл орынды. Бірақ, мұндай дәреже-құрметке қаламгер қалай жетеді? Бұл ретте тілді білу, тіл байлығын меңгеру қаламгер үшін бірінші кезектегі қажеттілік.

Ана тіліміз – қазақ тілі бай тіл, түркі тілдерінің ішіндегі ең әуездісі ғана емес, сөз қоры, мағыналылығы жағынан да ерекшесі.

Халықтың қуатты шығармашылық қабілеті, бай қиялы, тәжірибесі туғызған ауыз әдебиеті үлгілері – ана тіліміздің бай, бейнелі тіл екенінің жарқын дәлелі.

Өмір сырын көркем кестелеп бейнелеу құралы тіл болғандықтан жазушы тілге, әрбір сөзді қолдануға талғаммен, жауапкершілікпен қарауы қажет. Көркем

- засвоєння звукової організації українського мовлення, особливостей його звукового ладу;
- усвідомлення естетичності звукового ладу українського мовлення;
- засвоєння виражальних можливостей фонетики української мови і формування вміння користуватися ними;
- розвиток вміння говорити і читати, дотримуючись орфоепічних норм;
- формування вміння додержувати потрібної інтонації;
- формування правильної вимови;
- навчання чіткості вимовляння слів, складів і звуків у розмові, співі тощо;
- формування свідомого ставлення до роботи органів мовлення;
- виховання прагнення до вмілого та найбільш правильного використання фонетичних засобів української мови.

Серед методів засвоєння фонетики української мови студентами-іноземцями на першому місці має бути метод спостереження над українським мовленням. Спостерігаючи під час вивчення фонетичних за тим, як сполучаються в живому мовленні голосні та приголосні звуки, тверді та м'які, дзвінкі та глухі приголосні звуки, виконуючи фонетичні вправи, студенти осмислюють і засвоюють звуковий лад української мови. Тому кожне заняття з української мови має будуватися таким чином, щоб її краса та величність відкривалися в якомусь новому прояві. Можливостей для цього сам матеріал дає дуже багато. Мало сказати, що українська мова дуже красива, милозвучна, багата, виразна, що це одна з наймелодійніших мов. Цю тезу необхідно доводити, і доводити так, щоб студенти самі спостерігали мовні факти й приходили до певних висновків. Вчити потрібно так, щоб студенти відчували мелодику української мови.

Важливою умовою навчання української мови студентів-іноземців є правильна робота артикуляційного апарату. У процесі вивчення української фонетики слід постійно звертати їхню увагу на артикуляцію, чітку вимову звуків української мови, на виразність і милозвучність українського мовлення. Гарну дикцію забезпечує правильна і точна робота мовних органів, її засвоєння відіграє визначальну роль у формуванні умінь студентів-іноземців користуватися фонетичними засобами виразності, надати своєму висловлюванню ознак мелодійності українського мовлення, тобто українського забарвлення. Фонетична виразність має стати обов'язковою властивістю мовлення студентів-іноземців. Засвоєння основних норм фонетичної виразності українського мовлення вимагає оволодіння нормами творення звуків української мови, а також акцентуаційними нормами наголошування. Фонетична виразність мовлення немислима без дотримання орфоепічних норм.

Ефективним методом засвоєння студентами-іноземцями фонетики української мови є виразне читання, особливо віршів. Саме цей метод чи не найбільше сприяє формуванню фонетичної виразності мовлення студентів. Недостатне його використання приводить до того, що саме звуковою (фонетичною) виразністю найменше володіють мовці. У виразному читанні реалізуються всі сторони досконалого у фонетичному та інтонаційному планах мовлення. Тому воно фактично виступає базою для тренування вироблених умінь з орфоєпії. Саме виразне читання сприяє виробленню правильної артикуляції звуків у потоці мовлення.

сане, треба дуже добре розрізнити звукову структуру слів: чути всі звуки в словах, аналізувати звуковий склад слова, давати якісну характеристику кожному звукові, тобто аналізувати звукове значення кожної букви в кожному конкретному її вияві, засвоїти вимову того чи іншого слова, морфеми. Так, щоб відтворити звукову форму слів *молотьба, боротьба, голубка, просьба, легкий*, треба, на відміну від написаного, вимовляти в процесі читання: [молод'ба], [бород'ба], [гулупка], [проз'ба], [лехкий]. Саме така звукова форма цих слів існує в нашій мові та є умовою її милозвучності.

Студенти-іноземці мають оволодіти найголовнішими правилами вимови голосних, приголосних, деяких звукосполучень і окремих граматичних форм. До таких правил належить вимова наголошених і ненаголошених голосних, нескладового [Ÿ], дзвінких приголосних перед глухими. Засвоюючи африкати [дж], [дз], які на письмі передаються сполученнями букв *д і ж, д і з*, студенти-іноземці мають навчитися зліто вимовляти їх. Потребує уваги і вимова слів *гедзь, гава, гудзик, гуля, ганок, агрус, гринджоли* та інших, що мають проривний звук [г]. Варто порівняти вимову цих слів зі словами *гектар, гарбуз, гуси, голова, гілля* і зазначити, що звуки [г] та [г'] вимовляються по-різному.

Невдала фонетична організація мовлення, ускладнена артикуляція, немилозвучність заважають сприйняттю мовлення слухом у процесі читання і говоріння. Вивчаючи українську фонетику, студенти-іноземці мають засвоїти фонетичну організацію українського мовлення, особливості його звукового ладу, характерні умови милозвучності, естетичну роль звуків українського мовлення.

Необхідно всією організацією роботи щодо вивчення української фонетики студентами-іноземцями викликати у них прагнення до глибокого знання фонетичної організації українського мовлення, вмілого та правильного використання фонетичних засобів української мови. Важливо навчити їх розпізнавати і передавати всі фонологічні засоби мови та співвідносити їх з нормою, намагатися навчити їх розрізнити та відтворювати всі звуки українського мовлення, співвідносячи їх з фонетичною системою української мови.

Вся організація роботи з вивчення фонетики має викликати у студентів-іноземців прагнення до вдосконалення фонетичної організації власного українського мовлення, до вмілого та найбільш правильного використання фонетичних засобів мови. Для цього важливо показати їм фонетичну організацію українського мовлення.

Зауважимо, що великі можливості для мотиваційного забезпечення навчання студентів-іноземців української мови закладені в теоретичному й практичному матеріалі кожного розділу – фонетики, лексики, словотвору, морфології та синтаксису. Але пріоритетна роль у розв'язанні цього завдання належить заняттям з фонетики, зокрема такого виду роботи, як аналіз звукової організації поетичного мовлення, для якого використання фонетичних засобів особливо значуще, хоча розгляд звукової виразності художньої прози і деяких жанрів публіцистики є не менш корисним.

Комунікативними стратегіями вивчення фонетики студентами-іноземцями є:
- усвідомлення фонетичних особливостей українського мовлення;

туындының қадір-қасиеті де, кемшілігі де алдымен оның тілінен көрінеді. Сюжет желісіндегі оқиғалар мен адамдар, олардың мінезі, іс-әрекеттері бәрі де поэтикалық сөзбен сипатталады, өрнектеледі, көркем баяндалады, сөз бояуы, сөз сиқыры арқылы әрбір көрініс, қимыл көркем де әсерлі суретке айналмақшы.

А. Байтұрсынов жоғарыда аталған еңбегінде «Шығарма тілі екі түрлі болады: 1) Ақын тілі, 2) Әншейін тіл. Ақын тілі айрықша өң беріліп айтылған сөз. Әншейін тіл ондай өң берілмей, жай айтылған сөз. Ақын тілімен сөйлегенде, сөзге айрықша өң берілгендіктен, лебіз көрнекті болып шығады» дейді.

А. Байтұрсынов пікірінен ақын тілінің (яғни, көркем туынды тілінің) ерекшелігін, сондай-ақ оған қойылатын жоғары талапты аңдаймыз. Олар, негізгілерін тұжырымдар болсақ, тіл көркемдігі, бейнелілігі, ұғымды, айқындылығы, эмоциялық-экспрессивті әсер коэффициентінің жоғарылығы, логикалық қайшылықтарға ұрынбау, стиль мәдениеті, қаламгердің әсіре қызыл суреттеулерден аяғын тартуы, әрбір сөзі, сөйлемнің бейнелеп отырған кезең, уақыт сипатын ашуға, кейіпкер мінезі мен іс-әрекетін шынайы, дәл танытуға мейлінше сай келуі, т.б.

Жазушы тілді қолданушы ғана емес, оны түрлендіріп байытушы да (тың тіркес, образ, т.б.). Бұған Абай поэзиясының тілі дәлел. Қазақ тілінің сөз байлығын, образдылық орамдарының молдығын жарқыратып ашып берген Абай. Бір ғана «жүрек» сөзіне байланыстыра Абай шебер қолданған эпитеттік айқындалардың өзі қаншама! Оны ақын поэзиясын ардақтап, оқып өскен әрбір қазақ біледі.

Әдебиет тарихына көз жіберсек, шын суреткерлердің әрқашанда жазушылық еңбекке өте жауапкершілікпен қарағанын, ұтымды қолдануға айрықша мән бергенін байқаймыз. Осы ретте біреу мысалмен ойымызды нақтылы дәйектейік.

Әлем таныған ұлы суреткер, кірпіяз сөз шебері Л. Толстой: «Егер, әкімдік тізгіні қолымда болса, бір сөзді дұрыс қолданбаған жазушыны жазу құқығынан айырып, оған жүз дүре соқтырар едім» десе, «қазақтың бас ақыны» Абайдың да өлең сөзге қояр талабы өте жоғары. Өленді «сөздің патшасы, сөз сарасы» санаған оның «бөтен сөзбен былғанса сөз арасы, ол ақынның білімсіз бейшарасы», «тілге жеңіл, жүрекке жылы тиіп, теп-тегіс, жұмыр келсін айналасы» деп өлеңге де, ақынға да үлкен талап қойғаны белгілі. Абайдың бұл көркемдік-эстетикалық талабын, әрине, тек поэзияға ғана қатысты деп ұғыну орынды болмайды.

Туған тіліміздің байлығын шығармашылығымен дәлелдеп, тұңғығын бұзылмауы, лайсаңға айналмауы үшін ғұмыр бойы күресіп өткен санаткерлеріміздің бірегейі – Ғ. Мүсірепов. Ол « көркем әдебиет деген жанды сөз, тек қана сыртқы сөз емес, ішкі сөз... *Көркем сөздің сұлулығы сағымдай құлтырмасын, өзендей толқысын*» дейді.

Сағым – алдамшы, көзді алдап, көңілді арбайтын құбылыс, мағынасыздық, құр жылтырақтық, ал сөздің өзендей толқуы жанды да нақты бейнелейік, ой, мағына терендігі, күшті, қуатты сұлу сөз, көркем ойдың көрінісі.

Осы Ғабен «Әдебиет тілі жайында» (Заман және әдебиет. А., «Жазушы», 1982, 53-б.) атты мақаласында: «Сөз сөзге жарығын да түсіріп тұрады, көлеңкесін де түсіріп тұрады. Біріне бірі жарығын түсіріп тұратын сөздерден құралған сөйлем айтайын деген ойыңды оқушыға дәл жеткізеді. Бұл арада ерекше ескеретін бір нәрсе – әр сөздің ой мен сезімге бірдей дөп тиіп жатуы, ең үлкен арман осында. Біріне-бірі көлеңкесін түсіріп тұратын сөздер өз мағынасын

дәл баспай, екі оқты болып, ауытқып шығады» дейді. Пікіріне дәйек, дәлел ретінде көптеген мысалдар келтіреді. Соның бірін алға тартайық.

«Екінші бір жас ақын Ж. Кенебаев:

Қанат бер талмайтуғын күнді асайын!), – депті («Қазақ әдебиеті» газетінен). Ана тілін жақсы білетін ақын «күнді асайын» емес, «күнге асайын» дер еді, «күнді асау» – күнді бес бармақша қылғытып жіберу болып абайлаған болар еді» дейді күйінішпен Ғабен. Сөз ретінде 82 жастағы қарт қаламгердің Қазақстан Жазушылар одағы 1984 жылы өткізген «Соңғы жылдардағы қазақ көркем прозасының тілі» атты конференцияда 2 сағаттан астам уақыт бойы осы мәселе жөнінде баяндама жасағанын жас талаптардан бастап жасамыш жазушыларға дейінгі аралықта көптеген қаламгерлердің шығармаларының тіліне тоқтап, үлкен талдау жасағанын айтуымыз керек. Туған тілді аялау, тіл, өнер алдындағы үлкен жауапкершілікке қатысты Ғабен тағылымы міне осындай.

Сонымен, әдеби шығарма – көркемдік әлем. Оны көрікті әлем, сырлы дүние ететін күдірет – сөз, бейнелі, айшықты сөз.

Қолданылған әдебиеттер:

- 1.Қабдолов З. Сөз өнері-Алматы: Қазақ университеті,1992.
- 2.Кирабаев С. Қазақ әдебиеті
- 3.Мүсірепов Ғ. «Әдебиет тілі жайында» -Заман және әдебиет.

Калиберда Н.В.

Днепропетровский национальный университет, Украина

«ЯЗЫК ОДЕЖДЫ» И МОТИВ ТЕЛЕСНОСТИ В РОМАНЕ С. РИЧАРДСОНА «ПАМЕЛА»

Тема феминности в «Памеле» С. Ричардсона присутствует в тексте романа неявно, проявляется с помощью особого символического языка. Женственность Памелы окрашивает её поведение, проступает в манере «сочинительства», увлечённости написанием писем, что настораживает сквайра и чрезвычайно раздражает. Ведь героиня зависима, в мире, где властвуют мужчины, ей отведена роль служанки в поместье щедрых и благородных хозяев. Содержание и характер созданных Памелой текстов несёт на себе печать её душевных переживаний и нравственного преображения, и по мере стремительного развития событий в романе письма Памелы приобретают черты уже сложившихся литературных форм. Вначале её общение с родителями вкладывается в норму этикета письмовника, где воспитанная в уважении дочь отчитывается об исполнении нравственных уроков, которые они ей преподали: «I am going on again with a long letter; for I love writing, and shall tire you. But, when I began, I only intended to say, that I am quite fearless of any danger now: and, indeed, cannot but wonder at myself, (though your caution to me

ЕСТЕСТВЕН ЕЗИК И ЛИТЕРАТУРА

Циганок Г.М.

Сумський національний аграрний університет, Україна

ВЖИВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ФОНЕТИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ ПРИ ВИКЛАДАННІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ

Фонетику справедливо вважають фундаментом курсу української мови для іноземців, адже без засвоєння фонетичних особливостей українського мовлення не тільки не можна оволодіти ним, а й зрозуміти закони писемної форми мови, засвоїти орфографічні норми. формування навичок слухання, говоріння, читання і письма українською мовою, а також оволодіння навичками виразного мовлення. Без знання фонетичного рівня мови неможливе навчання як усного, так і писемного мовлення.

Фонетиці належить пріоритетна роль у формуванні усного українського мовлення студентів-іноземців, тобто такого, в якому думки і почуття набувають звукового україномовного вираження. Фонетичний рівень будь-якої мови має особливі виражальні можливості, оволодіння ними особливо важливе для навчання говоріння і читання. Виразно значущими фонетичним засобом є словесний наголос, чергування наголошених і ненаголошених складів.

Вивчення фонетики насамперед має сприяти формуванню в студентів-іноземців навичок усного мовлення, яке є важливим способом спілкування людей. В усному мовленні мовні значення виражають тільки за допомогою звуків. Тому чи не найважливішою умовою оволодіння українською мовою студентами-іноземцями є: опанування основ її фонетичної системи, усвідомлення фонетичних особливостей українського мовлення, розуміння його фонетичної (звукової) організації, милозвучності, естетичності звукового ладу.

Студенти-іноземці мають засвоїти прийоми посилення фонетичної виразності мовлення, набути умінь користуватися фонетичними засобами виразності, а це зумовлює виховання у них прагнення вдосконалити фонетичну організацію власного мовлення, вміло та правильно використовувати фонетичних засоби мови. Формування мовленнєвої діяльності в усній формі зумовлює виховання умінь читати і говорити. На першому плані у розвитку цих умінь є відтворення звукової форми слова за його графічною (літерною) моделлю з дотриманням орфоепічних норм. Основою навчання читати, говорити і писати українською мовою є знання фонетики. За визначенням відомого психолога Д.Б. Ельконіна, читання – це «процес відтворення звукової форми слова за його графічною (літерною) моделлю», що вимагає засвоєння орфоепії української мови. Навички правильно читати формуються на основі автоматизації цілого комплексу умінь. Справді, щоб відтворити звукову форму, дивлячись на букви, якими слово напи-

дәстүрге енгіздік. Бұған көп мысал келтіріп жатпай-ақ, аты-жөнімізге, яғни тегімізге жалғанып жүрген орыстың «ов», «ев», «ин» қосымшаларын ғана мысалға келтірсек жеткілікті болар. Тек осы қосымша-лардың өздерінің ғана тіліміздің ұлы заңдарын ала тайдай бүлдіріп, ойран салып жүргенін көпшілік сезе бермейді-ау!

Мәселен, Алматы қаласы көліктерінің билет тексерушілері: «*Келесі аялдама Сейфуллина, Байтұрсынова, Әуезова*» немесе «*Мұратбаева, Жарокова, Қалдаяқова бар ма?*» деп хабарлап-сұрап жататындарына мән бердік пе? Біздің ойымызша, бұл – мысалға келтірілген жаңағы қосымшалардың психолінгвистикалық әсерінен туындап жатыр. Қазақ сөзіне жалғанған орысша қосымша өзінен кейін міндетті түрде орысша қосымшаның келуін қажет етіп, қазақтілді билет тексерушілерге «*Келесі аялдама Сейфуллин көшесі*» немесе «*Сейфуллиннен түсетін бар ма?*» дегізбей тұр. Осы секілді тағы басқа да орыс тілінің сан алуан жағымсыз ықпалы ауызекі тілімізге ғана емес, жазба тілімізге де әсер етіп жатыр.

Осы секілді қате қолданыстар қазіргі жай сөйлемдеріміздің синтаксистік құрылымынан да жиі көрініп қап жүр. Соңғы кезде көшелердегі жарнамалар мен газет-журналдар, қайсыбір кітап беттерінен қате жазылған сөздерді, орынсыз сөз қолданыстарды, дұрыс құрылмаған сөйлемдерді жиі ұшырастыратын болдық. Мүмкін, бұның бір себебі – тіліміздің ереже-қағидаларын, заңдылықтарын жетік білмейтін аудармашылардың орашолықтығынан болар, бәлкім, тілдің дұрыс жазылуын қадағалайтындардың өз міндеттеріне салғырт қарайтынынан ба екен, кім білсін, әйтеуір бұрын кеңестік дәуірде көзге онша шалына бермейтін қателіктер кейінгі кезде тым өрбіп кетті.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Пассов Е.И. Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению. – М., 1985. 1988.
2. Оразбаева Ф. Тілдік қатынас: теориясы және әдістемесі.-Алматы, 2000.– М., 1989.
3. Коростелев В.С. Основы функционального обучения иноязычной лексике. – Воронеж, 1990.
4. Китайгородская Г.А. Мосты доверия. Интенсивный курс русского языка. – Книга для преподавателя. – Москва, 1993.
5. Оразбаева Ф. Тілдік қатынас. – Алматы, 2005.

was your watchful love,) that I should be so foolish as to be so uneasy as I have been» [2, с.47], «But still your kind fatherly cautions came into my head, and made all these gifts nothing near to me what they would have been»[2, с.51].

А когда к девушке приходит понимание истинного положения в Бэдфордшире, её тексты становятся эмоциональными, исполненными тяжких размышлений, переживаний, выполненных в духе плача, и жалоб, где ощутимы черты литературы чувствительности: «O my dear mother! I am miserable, truly miserable!» [2, с.53], «...oh! my heart's broke almost; for what am I likely to have for my reward, but shame and disgrace, or else ill words, and hard treatment...» [2, с.54].

В Линкольншире, где Памела находится в заточении, она обращается теперь к другому адресату, пастору Уильямсу, и просит защиты у него и его влиятельных патронов, помещиков-прихожан. Памела не только расскажет свою предысторию, в которой раскроет ложность легенды, придуманной сквайром Б., о том, что она легкомысленная девица, забывшая о своём долге и решившаяся на бегство с возлюбленным, что повлечёт за собой попытку молодого джентльмена её перевоспитать и спасти от падения, но и осмелится на обличение своего вероломного и безнравственного хозяина.

По-новому проявит себя Памела в своеобразном поединке со сквайром, который состоится как обмен письменными посланиями. Восхищённый упорством Памелы, влюблённый в неё сквайр высоко оценит её рассудочность и самоуважение и предложит ей договор, где подтвердит её права на моральную и денежную компенсацию, которыми, он полагает, возможно вознаградить любовь Памелы к нему. И теперь уже Памела не просто достойно ответит сквайру, но и создаст своего рода «манифест» новой, независимой женщины, которая ценит, прежде всего, свободу в устройстве собственной судьбы: «...to lose the best jewel, my virtue, would be poorly recompensed by those you propose to give me», «...I hope, as I can contentedly live at the meanest rate, and think not myself above the lowest condition, that I am also above making an exchange of my honesty for all the riches of the Indies. When I come to be proud and vain of gaudy apparel, and outside finery, then (which I hope will never be) may I rest my principal good in such vain trinkets, and despise for them the more solid ornaments of a good fame, and a chastity inviolate!» [2, с.229].

Убедительность доводов Памелы действует на сквайра, но более всего он восхитится глубиной её натуры, богатством души, чистотой помыслов, прочитав её дневник- исповедь. Герония каждый день описывает свои беды, размышления, мысли, пребывая в заточении в Линкольншире. Выступив в роли читателя текста Памелы, м-р Б. удивится её характеру, переменится духовно сам, и после возвращения Памелы в Линкольншир, когда она, получив свободу, осознает свою любовь и привязанность к молодому джентльмену, уже выступит автором текста, где прописывается мораль и поведение женщины, независимой от предрассудков. Теперь умудрённая опытом Памела создаёт своего рода проповедь о привлекательности любовного союза между мужчиной и женщиной, уважающих друг

друга, образованных, рассчитывающих на взаимную поддержку: «I shall never be able to think of any body in the world but him.—Presumption! you will say; and so it is: But love is not a voluntary thing: Love, did I say?—But come, I hope not:—At least it is not, I hope, gone so far as to make me very uneasy: For I know not how it came, nor when it began; but crept, crept it has, like a thief, upon me; and before I knew what was the matter, it looked like love» [2, с.283].

Представление об индивидуальности Памелы феминистская литературная критика свяжет с кодом одежды, который будет восприниматься не столько обычной костюмной деталью, характеризующей персонажа, сколько как поведенческая формула, оказывающаяся маркером культуры, таящая в себе также и знак её телесности. Перемена нарядов персонажами, внимая к социальной функции костюма, указывающей на имущественное разделение действующих лиц романа, составляют особый метасюжет «Памелы», где имплицитно, непрямо «приращивается» семантический объём текста, соотносённый с установкой на разрушение нормы, этикета, когда платье и право его надевать выступают подтверждением то благополучия, то бедности героя, его дерзости, либо склонности к роскоши, смирению, и предстаёт как форма бунта, протеста, свидетельства рождения новой женственности, не таящей, но обнажающей телесность как оправдание полноты жизни и правомочности либеральных ценностей.

В оценке характера Памелы и окружающими, и критиками иногда проступают замешательство и двойственность. Многие склоняются к мнению, что натура её сложна и противоречива. И в зависимости от доверия к персонажу или сомнения в нём юной служанке приписывают либо врождённый аристократизм, либо вероломство. Дж. Бэчелор убеждена, что облик Памелы, которая появляется в нарядах её покойной госпожи, а впоследствии – в домотканом костюме, действительно, может быть истолкован неоднозначно: и как свидетельство её благородного поведения, и как стремление девушки манипулировать другими. Но Дж. Бэчелор предостерегает от поспешных умозаключений. Она полагает неверным судить о Памеле, следуя лишь внешним впечатлениям, а сюжет романа сводит только к успешному замужеству добродетельной героини. Исследователь допускает, что ричардсоновская Памела «дразнит» своих читателей и театрализует поведение, дерзко провоцируя заблуждение и непонимание её натуры. Мотивы телесности и рокайльно-эротическая нюансировка скандальных сцен соблазна сквайром Памелы отвлекает внимание наивных читателей от глубинной структуры романа, который назван её именем.[1, с.30]

Несомненно, упоминания об одежде, предметных деталях костюмов персонажей романа окрашены символикой иносказания. Смена нарядов героиней может быть представлена и как противостояние гендерным нормам, утвердившимся в обществе. Памела стремится стать свободной, желает избавиться от власти над нею молодого господина Б. и отвергает платье как заданную поведенческую роль, чуждую ей «оправу», не соответствующую подлинности её натуры. Код одежды включён Ричардсоном и в описании любви-страсти в романе. Он

мағынасын тікелей үйретіп және оларды жиі-жиі айтқызып, оларды әр сөйлемінде қолдануын қадағалап, өз ой-пікірін дұрыс айтып-жеткізуге машықтандыру әлдеқайда тиімді.

Кез келген тіл үйренушінің айтайын деген өз ой-пікірін тыңдаушыға емінеркін жеткізуі үшін жеткілікті мөлшерде іс-қимыл атауларын, яғни етістіктерді көп білуі және оларды өмірде (практикада) пайдалана алуы маңызды. Сол себептен тіл үйрету сабақ-тарында етістікке және оның сан алуан категорияларына мол орын беріледі.

Бір қарағанда оның қай категориясы болмасын, тілүйренуші үшін аса қажетті сияқты болып көрінеді. Бірақ осы етістікті оқытуда да артық-ауыс материалдар бар екені аңғарылады. Әсіресе, етіс тудыратын жұрнақтарды және туынды етістіктердің жасалуын оқытып-үйрету, біздің ойымызша, артық. Одан да, кемінде жүз етістік жаттатып, солар бойынша түрлі машықтық жұмыстар жүргізіп, сол етістіктерді түрлі жағдайда (көсемше, есімше т.б тұлғада) жеке-шекпеше, жақтық-шақтық тұрғыдан талдату жақсы нәтиже бере-тіні сөзсіз.

Тіл үйренушілерге тілдік материалдарды дұрыс игерту үшін көрнекілікті пайдаланудың тиімділігі ерекше. Бұған үлкен мән беріп, грамматиканы оқытуға арналған түрлі схемалар мен кестелерді сабақ тақырыбына барынша сай етіп, сауатты жасап, көмекші құрал ретінде пайдалану жақсы нәтижеге қол жеткізуге мүмкіндік береді.

Тілі үйрету сабағы оқытып-жазғызу, тыңдатып-сөйлету, грамматикалық ережелерді меңгерту сияқты бөлімдерден құралатыны анық. Сондықтан өзге ұлт өкілдері мен өз тілін білмейтін қандастарымызға арналған қазақ тілін оқыту әдістемесінің жаттығулары жаңағы аталған заңдылықтарға сәйкес жүргізілуі тиіс.

Осыған орай, оқыту, тіл үйрету үрдісімізде дәстүрлі әдіске айналған амал-тәсілдерді үнемі пайдалана отырып, ең бірінші кезекте: тілдік амал-тәсілдердің ережелерін айту, түсіндіру, оларға мысал келтіріп, тақтаға жазып көрсету, содан соң тілдік материалдар барынша қамтылған мәтінді ауызша дауыстап оқытып, орысшаға аударту, оның мазмұнын қазақша айтқызу, мәтін мазмұнына орай сұрақ қойғызу, оған жауап дайындату т.б. жұмыстарды басшылыққа алынады. Сонымен қатар жаңа мәтіндегі бейтаныс сөздердің орысша аудармасын үнемі таныстырып, сөздік жұмысын жүргізіп отыру керек.

Тіл үйретуде мәтіннің алар орны ерекше. Тіл үйренушінің білім деңгейіне лайықталған мәтін арқылы олардың сөздік қорын одан әрі дамытуға болады. Сөздік қорсыз грамматиканы қаншалықты жетік білсе де, тілүйренуші өз ойын тыңдаушыға толық жеткізе алмайды. Жаңадан үйретілетін сөздер мен сөз тіркестері тілүйренушінің алдағы өміріне қажетті болуы керек. Мәселен, күнделікті сөйлеу тіліне (қарым-қатынас тіліне, кәсібіне, мамандығына).

Қазір біз тіліміздің табиғи болмысына жат, бөгде тілдік дыбыстар мен дыбыс тіркесімдерінен тұратын сөздерге қазақша қосымшаны қиналып жалғап, не орысша, не қазақша емес, дүбәра сөзге айналдырып, тілімізді бұрап сөйлеп-жазумен қоймай, қазақ сөздеріне де орыс тілінің қосымшаларын жалғауды

Осы мәселеге байланысты қазақ тілін орыс тілі арқылы оқытып-үйретудің негізін қалаушылардың бірі әрі жоғары оқу орындарының орыс бөлімі студенттеріне арналған алғашқы «Қазақ тілі» оқулығының авторы – Ы. Мамановтың аса мәнді бір пікірін мысалға келтірейік.

Қазақ тілінде ілік септік иелік мағына білдіреді, сөйлемде ығи тәуелдік формамен тіркесте келеді, Орыс тіліндегі родительный падеж иелік мағына білдіргенде ғана ілік септікпен мағынасы сәй-кес келеді. *Баланың кітабы – книга мальчика. Директордың кабинеті – кабинет директора. Ағаштың жапырағы – лист дерева т.б. Мальчик боится собаки. Волга шире Оки. Нет книги* деген сөйлемдердегі *сабаки, Оки, книги* сөздері де родительный падеж формасында. Осы сөйлемдер қазақ тіліне *бала иттен қорқады, Волга Окадан кеңірек, кітап жоқ* болып аударылады. Бұл сөйлем-дердегі *сабаки, Оки* қазақ тілінде *иттен, Окадан* түрінде шығыс септік формасымен берілген. Соңғы *книги* сөзі атау септігімен (кітап) беріледі. *Он был учителем* деген сөйлемдегі *учителем* сөзі творительный падежде. Осы сөйлемді қазақ тіліне аударғанда *ол мұғалім еді* болып, атау септігінде айтылады» (Маманов Ы. Қазақ тіл білімінің мәселелері. Ал., 2007 жыл. 471-бет).

Бұл пікірден орыстілді дәрісханада қазақ тілі зат есімін оқытқан кезде оның септелуіне аса мән беріп, орыс тілімен салғастыра отырып оқытып-үйрету керек екенін жақсы аңғарамыз. Бірақ осы мәселе қазақ тілін орыстілді дәрісханаларда оқытып-үйретуге арналған қазақ тілі пәнінің қазіргі қолданыстағы оқулық, оқу құралдарында онша ескерілмей келеді.

Бір есептен, бұл мәселе оқулық-оқу құралдарының міндетіне де жатпайды. Сондықтан да қазақ тілін өзге тілділерге оқытып-үйретуді жетілдіре түсу үшін және оның оқулық, оқу құралдарына қосымша ретінде әрі мұғалім-оқытушыларға көмекші құрал бола алатын және білім беру сапасы мен көптілді білімді дамытуды негіздейтін, сондай-ақ қазақ тілі құрылымын нақты мысалдар арқылы орыс тілі құрылымымен салғастыра сипаттап, екі тілдің құрылымдық (грамматикалық) ерекшеліктері мен ұқсастықтарын орыстілділердің өз ана тілінің көмегімен түсіндіретін оқу құрал-дарын немесе ғылыми-теориялық әдістемеліктерін дайындау қажет екенін қазіргі заман талабы аңғартып отыр.

Осыны ескермегендіктен, біздің кейбір оқыту бағдарламаларымызда артық-ауыс материалдар әлі де болсын жүр. Мысалы, зат есімнің сөз тудырушы жұрнақтарын немесе кез келген туынды сөздердің қандай жұрнақтардың қатысуымен жасалатынын түсіндіру тілүйренушіге тіптен қажет емес деген ойдамыз. Тілүйренушіге сөздің қандай түбір мен қосымшадан жасалғандығын білуден гөрі, сөзді тұтастай қабылдап, әсіресе, оның тура мағынасын біліп, іс жүзінде орнымен қолдана білуі әлдеқайда пайдалы.

Сын есімнің шырай категориясы туралы да осыны айтуға болады, «анадай жұрнақтан сын есімнің мынадай шырайы жасалады» деп үйреткеннен гөрі, «қызылырақ – красноваты», «қызғылт – алый», «сарғыш – желтоватый», «көгілдір – голубой», «қаралау – почерней», «қоңырқай – коричневатый» деп, сөз

оказывается знаком мотива телесности в тексте, открыто используемого в эпизодах искушения в саду, в альковных сценах, а также содержится в обилии отсылок к интимным деталям туалетов, которые обыгрываются автором как метафора тайны, сокрытия, намекает на опасную грань разрушения приличий. От отчаяния в Линкольншире, пытаюсь избежать неволи, Памела оставит платье на берегу озера с тем, чтобы окружающие поверили в роковые события, а затем буквально разорвёт платье, сломает каблуки в башмаках, не только поранит себя из-за злосчастного падения, но и превратит свою одежду в лохмотья.

Ричардсон соотносит с одеждой перверсии любовного чувства. Власть Памелы над молодым сквайром поначалу очевидна читателю, но не герою. Она шьёт для него одежду, создаёт костюм, который как бы материализует её эмоции, оказывается метафорой сладостной любовной неволи м-ра Б. В отличие от Памелы привязанность сквайра к девушке выражается через властно-потребительскую практику соблазна, агрессивно подчиняющую героиню.

Сюжет в «Памеле, или Вознаграждённой добродетели» передаёт динамику преобразования молодых героев. Любовное чувство, которое вспыхнет между ними, поначалу осложнит их отношения, заставит преодолеть сложившиеся социальные преграды, разрушить предрассудки и увидеть в предмете своей привязанности не сословную маску вельможи и юной служанки, но людей свободных, допускающих равный союз, основанный на уважении другого, привязанности и восхищении не только духовной, но и физической красотой избранника.

Индивидуальность персонажей проявится в поступках, общении друг с другом, спорах, переписке, в языке костюма, который станет своего рода текстом. Потребуется пронизательность и искусство, чтобы, не исказив его, разгадать. Памела и молодой сквайр пройдут сложный путь. По завершении их любовной истории они предстанут другими. Памела возвысится в глазах окружающих, но прежде – своего возлюбленного, и отныне она не только свободна в собственных решениях, выборе друзей, своих желаниях, но и в возможности достойно реализовать себя в слове, которым она безупречно владеет, и в создании образа женственности, символическом коде костюма, органично передающем богатство её внутреннего мира.

Литература:

1. Doody M. Introduction // Richardson S. Pamela; or Virtue Rewarded / S. Richardson. – L.: Penguin Books, 1985. – P. 7-20.
2. Richardson S. Pamela; or Virtue Rewarded. – L.: Penguin Books, 1985. – 539 p.

Утениязова Карлыгаш

Каспийский государственный университет технологий и инжиниринга
имени Ш.Есенова

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МНОГОЗНАЧНЫХ СЛОВ В РЕЧИ

Что такое полисемия в английском языке? Лексика в английском языке многозначна. То есть этот язык обладает полисемией. «Многозначность» и «полисемия» в английском языке это два абсолютно идентичных термина, которые обозначают, что у слов английского языка есть два и более взаимосвязанных и исторически обусловленных значений. Получается, слово одно, а называть может достаточно много предметов, явлений и так далее.

Например, слово fair имеет разные значения: как прилагательные: справедливый, светлый, ясный, беспристрастный, русский; как существительные: ярмарка, выставка, базар; как наречие: ясно, честно.

Или еще лучше ситуация обстоит с глаголами. Вот, например carry. Перечень его значений просто поражает: нести; проводить; носить; содержать; возить и т.д. Вот в чем и состоит полисемия в английском языке. Слов определенное количество, а понятия, которые они называют в десятки раз больше. И получается, что, одним словом в различных сферах деятельности мы будем именовать разные вещи. Переводчикам необходимо не только четко знать контекст, в котором применяется то или иное слово, но и быть в курсе не одного, а нескольких значений для каждого слова, чтобы подобрать необходимый вариант. Ведь, например, elbow – локоть, но как технический термин имеет значение коленчатая труба, угольник.

Полисемия в английском языке становится причиной того, что мы не можем выбрать подходящий метод запоминания слов. Учим слова, к нему одно-два значения, а когда встречаем это слово в совершенно другом контексте, понимаем, что перевести его, и не можем, так как не улавливаем о чем речь. Поэтому лучше пополнять свой словарный запас следующим образом: учить английские слова не в изоляции, а обязательно в контексте. Пусть это будут словосочетания или даже целые предложения, освящающие то или иное значение многозначного слова. Старайтесь запомнить не одно значение слова, а несколько, если они есть, конечно. Если при появлении у слова производного значения сохраняется значение исходное, слово становится многозначным. Многозначность (полисемия) – это способность слова служить средством наименования разных классов предметов. Следовательно, словарные значения многозначного слова обязательно различны по объему.

Формальными показателями многозначности слова являются его сочетаемость со словами, принадлежащими к разным семантическим классам, семантическая адекватность и противопоставленность разным лексическим единицам, а также различная грамматическая характеристика слова. Например, глагол to break

дамытуды, қазақ тілінің мемлекеттік мәртебесін жоғары көтеріп, оның қолданылу аясын кеңейтуді, қарым-қатынас деңгейін көтеруді көздейді. Жеделдету жолымен тіл үйретуде ең тиімдісі – қатысымдық бағдармен оқыту екендігі бүгінгі күні дәлелденді, ендігі кезекте оқытушылардың алдына қойылатын міндет – осы бағыттағы әдістемелік шеберліктерін шындап, нақты нәтижелерге қол жеткізу.

Тіл үйренуші сөздік қорсыз грамматиканы қаншалықты жетік білсе де, өзінің айтайын деген ой-пікірін тындаушыға ешқашан түсінікті етіп, толық жеткізе алмайды. Керісінше, сөздік қоры біршама толық кез келген өзге ұлттың өкілі өзі үйренгісі келетін тілдің грамматикасын жетік білмесе де, өз ана тілінің сөйлем құрылысына сәйкестендіріп сөздерді тізіп айтып, айтайын деген өзінің ой-пікірін әйтеуір бірдене қып жеткізеді.

Біз бұны айтып, тіл үйретуде тілдің құрылымдық (грамматика) жүйесіне мүлдем көңіл аудармау керек дегенді айтып отырған жоқпыз. Сөз таптары мен олардың әрқайсына тән сан алуан сөздерді практикалық амал-тәсілдермен (сөйлету, мәтін оқыту, өлең, мақал-мәтел жаттатқызу, бір-бірлерімен сұхбаттастыру т.б.) оқытқанда грамматикаға сүйенбей, жақсы нәтижеге қол жеткізу, әрине, мүмкін емес және жеделдетіп тіл үйрететін арнайы тіл үйретудің қысқаша курстарын есепке алмағанда (міне, осындай курстар тілді грамматикаға сүйенбей үйретеді), еліміздегі мемлекеттік-мемлекеттік емес сан алуан оқу орындарындағы орыстілді дәрісханаларға арналған қазақ тілі пәні мемлекеттік стандартқа сәйкес арнайы бағдарламамен жүйелі түрде өтіп, толық курсы оқытылған болған соң, осы пәнге қатысты барлық тілдік материалдар машықтық (практикалық) сабақтарда барынша қамтылып оқытылып-үйретілуі керек екенін де жоққа шығармаймыз.

Сөз таптары мен олардың әрқайсысына қатысты грамматикалық категорияларды оқытып-үйреткен кезде тіл үйренушілердің мектептен оқып-үйренген базалық біліміне, демек, олардың өз ана тілдерінің дыбыстық жүйесі мен лексика-морфологиялық және синтаксистік-стилистикалық, қысқасы, өз ана тілдерінің немесе тіл үйретуде тірек болатын тілдің барлық тілдік материалдарын қаншалықты дәрежеде білетіндіктері үлкен көмек болады. Себебі тіл үйренушілер өз ой-пікірлерін қазақша айтып жеткізу үшін өз ана тілінде ойлап, соның негізінде сөйлем құрайды.

Қазақ тілін елімізде оқытып-үйретуде қазіргі уақытта мұндай тіл орыс тілі екені белгілі. Өз ана тілін әрі екінші тілді үйренуге тірек ретінде орыс тілінің материалдарын тілүйренуші қаншалықты білуі керек болса, қазақ тілін оқытып-үйрететін мұғалім-оқытушылар да оны олардан артық білмесе, кем білмеуге тиіс.

Әлбетте, бұл – қазақ тілі материалдарын орысша түсіндіріп-үйретіп, сабақты тек орысша жүргізу керек дегендік емес. Бұндай біліктілік немесе әдістемелік амал-тәсіл – тілүйретуші мұғалім-оқытушының сабақ жүргізу барысында қазақ тілінің кейбір қиын материалдарын орыс тілімен салғастыра түсіндіру үшін қажет және ол жақсы нәтижеге қол жеткізуіне көмектеседі.

құзыреттілікке ие болуын мақсат етеді. Осы мақсатқа сәйкес сөйлеу әрекетінің барлық түрі өзара байланыста қарастырыла келіп, үйренушінің тілді сапалы меңгеруіне бағытталады. Тілді оқытудағы Е.И.Пассов қарым-қатынас жасауға қатысымдық жолмен оқытудың бес түрлі жолын көрсеткен: «Сөйлеу-ойлау белсенділігі ұстанымы; жекешелендіру ұстанымы; функционалдық ұстанымы; жағдаят ұстанымы; жаңашылдық ұстанымы» [1]. Ф.Оразбаева қазақ тілін қатысымдық тұрғыдан оқытуда сүйенетін ұстанымдарға тұтастық (комплекстік); сөйлесімге қатысты басты ережелерді меңгеру; грамматикалық заңдылықтарды есте сақтауға, жазуға үйрету; сөйлесімнің түрлерін меңгеру; ынталандыру; тақырыпты игеру; сөйлеуге қатысты ішкі күшті пайдалану; орта мен жағдайды ескеруді жатқызады [2]. Кейбір ғалымдардың зерттеулеріне қарасақ, біз қазақ тілін өзге ұлт өкілдеріне үйретуде қолданылатын қатысымдық бағыттың төмендегі ұстанымдарын айқындаймыз: Бұл сөйлеуге бағыттап оқытудың тәжірибелік бағдарын айқындайды. Сабақта тіл жайында айтпау керек, сол тілдің өзін қолданысқа түсіру қажет. Яғни, алдымен грамматиканы оқытып, содан сөйлеуге көшу ең үлкен адасушылықтың белгісі. Ал біздің қазіргі дәстүрлі білім беру саласында осы қателік жіберілуде. Шет тілде сөйлеуге тек қана сөйлеу арқылы, тыңдауға тыңдай отырып, оқуға оқи отырып үйренуге болады. Бәрінен бұрын жаттығулар шынайы қарым-қатынас тудыруға бағытталуы тиіс. Нағыз қарым-қатынас сипаттау, мазмұндау, бір жақты монолог түріндегі айтылымда емес, топ мүшелері түгелдей қатысқан интерактивті полилогқа құрылған тілдесім кезінде жүзеге асады.

Сөйлеу әрекетінің лексикалық, грамматикалық, фонетикалық жағы болады. Бұл үшеуі сөйлеу үдерісінде өзара тығыз байланысты. Бұдан шығатын қорытынды – сөзді өзінің қолданылу формасынан бөлек игеруге болмайды. Шет тілдің лексикасын функционалдық тұрғыдан оқыту мәселесін арнайы зерттеген В.С.Коростелев: «Функционалдық – ауызша және жазбаша коммуникация процесінде не қызмет етсе, соны және қалай қызмет етсе солай меңгеру деген сөз», – дей келіп: «Шет тілде қарым-қатынас жасауға үйретудің коммуникативтік әдісінде функционалдық принцип жетекші рөл атқарады», – деп көрсетеді [4].

Ұжымдық өзара әрекет ұстанымы – оқу үдерісін осындай жолмен құрған кезде тіл үйренушілер бір-бірімен белсенді қарым-қатынас жасайды, топ ішінде әркім өзін-өзі көрсетуге тырысады және әркімнің жеке жетістіктеріне басқалардың жетістіктері тікелей әсер етеді. Жеделдете оқытуда қатысым әрекетінің барлық түрлері (оқылым, жазылым, тыңдалым, айтылым, тілдесім) параллель түрде кезектесіп жүріп отырады. Тілдесім – қатысым әрекетінің ең жоғары шарықтау шегі. «Тілдесім – адамдардың қоғамдық-әлеуметтік өмірде бір-бірімен тіл арқылы қарым-қатынасқа түсіп, өзара пікірлесуінің нәтижесінде бірінің ойын бірі ауызша да, жазбаша да түсінуі және оған жауап қайтаруы» [5]. Тіл үйренуші қатысым әрекетінің тыңдалым, жазылым, оқылым, айтылым түрлерін толық меңгерген кезде ғана өз дәрежесіндегі тілдесімге қол жеткізе алады. Қазақ тілін жеделдете үйрету тілдік тұлғаның қатысымдық құзыреттілігін

в значении *нарушать целостность чего-л. ударом* выступает в сочетании с существительными, обозначающими хрупкие, ломкие предметы (break a vase, a glass, a cup, a saucer, a window), соотносится по сходству значения с глаголами to smash, to crush, to crack, семантически противопоставлен словарным единицам to fix, to mend, to repair, to put together. Этот же глагол в другом словарном значении – *нарушать, не соблюдать, не выполнять* – синонимичен глаголу to violate; антонимами его являются глаголы to observe, to keep, to fulfil, to stick to smth., и он выступает в сочетании с существительными, самым общим значением которых является *результат умственной деятельности*: a promise, a vow, an oath, a law, a treaty, a resolution, regulations и т.п. Поскольку между лексическим и грамматическим значениями слова существует самая тесная связь, различное грамматическое функционирование слова свидетельствует о существовании у него разных лексических значений. Показателем многозначности слова могут быть: способность одного и того же глагола выступать в качестве переходного и непереходного (I walked to the car. I walked him to the car. Why shed tears? Dogs shed in spring.); разные формы множественного числа и разные временные формы (pennies – отдельные монеты, репсе – сумма, стоимость.); согласование с глаголом в единственном и множественном числе (Phonetics is a linguistic science. His phonetics are past improving.) и другие. Значения многозначного слова неравноправны. Их можно классифицировать по нескольким признакам. При классификации словарных значений многозначного слова в синхронном плане основаниями могут служить: 1) способ наименования предметов объективной действительности; 2) сравнительная коммуникативная ценность; 3) относительная частота реализации.

По способу наименования предметов объективной действительности выделяют значения прямое и переносное. Слова в прямом значении семантически непроизводны. Слова в переносных значениях семантически производны. Они не только называют предмет, но содержат в своем значении указание на связь называемых ими предметов с предметами другого класса. Слова в переносных значениях называют предметы через соотношение их с предметами, составляющими объем исходного значения. Метафорически-переносные значения указывают на сходство признаков предметов, метонимически-переносные – на пространственную, временную и причинно-следственную связь между ними. В состав переносных значений обязательно входит ассоциативный компонент. Многие слова в метафорически- и метонимически-переносных значениях являются эмоционально окрашенными: они передают иронию, насмешку, пренебрежение, неодобрение и т.п. Например, lamb (презрительно о человеке, не умеющем постоять за себя); ragot (неуважительно о повторяющем чужие слова); a crab (шутливо о брюзге и ворчуне), fat cat (о богатом и властном человеке).

Характер эмоциональной окраски определяется свойствами предметов, которые составляют объем исходного значения. Второй и третий признаки (сравнительная коммуникативная ценность и относительная частота реализации) фактически неотделимы друг от друга, так как частота употребления слова находится в прямой зависимости от характера его значения. По этим признакам среди словарных значений многозначного слова можно выделить главное и подчиненное значения.

Главное значение слова – это, как правило, прямое номинативно активное производное значение, являющееся (непосредственно или опосредствованно) исходным для всех остальных. В своем главном значении слово обычно выражает конкретное понятие. Главное значение слова является опорой для понимания его остальных, подчиненных, значений. При практическом овладении языком слова следует заучивать, прежде всего, в главных значениях. Знакомство со словом только в его подчиненном значении не дает о нем полного представления и не позволяет правильно использовать и переводить слово во всех контекстах. Например, нельзя связывать глагол *crack* только с понятием *чудаковатости* или чего-то несерьезного на основании контекстов, в которых реализуется подчиненное значение *crack*: *crack a joke пошутить, отпустить шутку*; *be cracked быть чудаковатым, иметь причуды*. Главное значение глагола *crack* значительно шире: *давать трещину; трескаться; создавать трещину* (The ice cracked. He poured boiling water in the glass and the glass cracked. We heard a branch crack.).

В ходе исторического развития языка значения многозначного слова могут перераспределяться: главное значение может отходить на второй план, исходное значение может восприниматься как производное. Например, этимологически исходным в системе значений существительного *traffic* является значение *торговля* (*traffic in drugs, slave traffic*). Сейчас это значение воспринимается как подчиненное, главным значением стало *уличное движение, транспорт* (In England traffic keeps to the left. There is no foot traffic across the bridge. He was waiting for the cross traffic to pass.) Подчиненные значения имеют различную частотность употребления. Чтобы не допускать ошибок при переводе, необходимо просматривать всю словарную статью, а не останавливаться на одном из первых значений, являющемся наиболее знакомым. Так, существительное *doctor* имеет подчиненное значение, довольно далеко отстоящее от главного, – *подделывающий что-л.* (He is a passport doctor); *shame* – не только *стыд, позор*, но и *досада, жальность* (It's a shame you are not a writer).

Если развитие многозначности слова происходило путем модификации значения (а иногда и в случае метафорического переноса наименования), значения многозначного слова связаны одним центральным смыслом, группируются вокруг одного семантического стержня. Центральный смысл или семантический стержень является общим смыслом, объединяющий главное значение слова и большинство подчиненных. Центральный смысл – фактически, значение корня, поэтому он объединяет не только значения одного слова, но и значения родственных слов. В словарях центральный смысл не фиксируется. Определить его можно, проанализировав все значения многозначного слова и значения родственных слов. Например, центральным смыслом существительного *tip* является понятие *наконечник, чаевые, кончик, совет, вершина* и т.д. Вокруг этого семантического стержня группируются все значения слова: *on the tip of the tongue* на кончике языка; *leave a tip* оставить чаевые; *tip of the island* оконечность острова; *the tip of a nose (finger)* кончик носа (пальца); *to give tips* давать советы.

Знание центрального смысла, вокруг которого группируются значения многозначного слова и значения родственных слов, помогает понять, почему одно и

бирте-бирте оқыту мазмұны, әдіс-тәсілдері өзгеріп, толығып отырды. Қатысымдық әдістің сипаты: Тіл үйренуші клиент ретінде, ал оқытушы кеңесші ретінде ұйымдастырылады; Ана тілі мүлдем қолданылмайды; Грамматика мен лексикалық минимум индуктивті түрде беріледі; Тіл үйренушілер мәтінді таспаға жазып, қайта тындап, негізгі таспамен салыстыра отырып, айтылым дағдысын қалыптастырады; Белсенді өзара әрекет жаттығулары қолданылады.

Қатысымдық бағыттағы оқу үдерісіне басты қатысушылар – оқытушы мен тіл үйренуші. Оқытушы – тіл үйренушінің әрекетін бақылаушы, түсіндіруші, ақыл-кеңес беруші, реттеуші, ал тіл үйренуші – қарым-қатынасқа түсуге бар қарқынымен ұмтылушы, ізденуші, белсенді әрекет иесі. Олардың арасындағы субъект-субъектілік қатынастар ынтымақтастыққа және тең құқықты сөйлеу серіктестігіне негізделеді. Тіл үйренушінің іскерлік, белсенділік, өзіндік шығармашылығының негізгі факторы – оның мықты оқу уәждемесі, өзіндік терең пайымдауы мен дәлелі. Оқытушы ұйымдастыратын сөйлеу әрекетінің түрлері тіл үйренушінің қатысымдық қажеттілігіне қарай уәждеме туғызуға бағытталуы тиіс.

Қатысым әрекеті арқылы сөйлеуші бір хабарды, ақпаратты ауызша баяндап, екінші біреуге түсінікті етіп жеткізеді. Оқушының қазақ тілінде ойын ауызша жеткізе білуге үйрету үшін, ең алдымен, өмірде оны екінші адаммен түсінісе біліп, ойын ауызша жеткізіп қана қоймай, оған жауап ала біліп, ұғынысып, тілдік қарым-қатынасқа түсе білуге үйрету керек. Өз ойларын ашық айта білетін азамат тәрбиелеу [2].

Қатысым әрекетінің жүзеге асуы үшін маңызды шарт бұл – тіл мен сөздік қордың болуы, байланыстырып сөйлеу мәнері.[1] Қатысым әрекеті кезінде жазуда қарастырылмайтын интонация, дикция, сөйлеу мәнері секілді тілдік амалдар ескеріледі. Сөйлесім әрекетінің бұл түрі көп жағдайда ым-ишара, бейвербалды амалдармен толықтырылады. Айтылымда сөйлем құрылысы, өрістетіп айтылу жақтарына қатаң талап қойылмайды. Яғни инверсия – айтылымға тән құбылыс. Айтылым монолог және диалог арқылы жүзеге асады. Қарым-қатынас үдерісінде сөйлеушілер өздерінің ойларымен және сезімдерімен алмасады, бір-бірін жете танып, ашыла түседі, тілді одан әрі тереңірек меңгеріп, ойларын толығырақ жеткізсем деген қызығушылықтары артады. Сонымен қатар тілдік құралдарды есте сақтап, оларды қолдану заңдылықтарын меңгереді. Қарым-қатынас барысында адамдардың арасында өзара ақпарат алмасу жүзеге асырылады. Бұл жерде қарым-қатынасқа түсушілердің әрқайсысы үшін ақпараттың маңыздылығы үлкен рөл атқарады себебі «...адамдар өзара сөз алмасып қана қоймайды, сондай-ақ, ортақ мәмілеге келуге тырысады» [2]. Ал адамдардың ортақ мәмілеге келуі ақпарат жай қабылданып қана қоймай, терең сезілгенде ғана жүзеге асуы мүмкін. Сол себепті «кез-келген коммуникативтік үдеріске іс-әрекет, қарым-қатынас, таным үшеуі бірге кіреді» [3].

Сол себепті қатысымдық бағытта оқыту тіл үйренуші жеке тұлғаның әртүрлі сөйлеу жағдаяттарында қарым-қатынасқа түсуін, яғни қатысымдық

Гульмира Алмухаметова

1 курс магистр

СӨЙЛЕУ ӘРЕКЕТІНДЕГІ ҚАТЫСЫМДЫҚ МӘСЕЛЕСІ

Қазіргі уақытта қазақ тілді қоғамның кез келген ұлтжанды азаматын «ана тілімнің қоғамдақ қызметі, келешегі қандай? Ол заманауи білім-ғылымды игеруде сенімді құрал болып отыр ма? Оның қолданыс аясын кеңейтіп, мәртебесін арттыру үшін қоғамда қандай іс-шаралар, қандай жағдайлар жасалып жатыр?» деген сияқты сан алуан сұрақтар толғандырып, мазалап жүргені шындық. Ал осы мәселенің барлығы айналып келгенде адамдардың бір-бірімен қарым-қатынас жасауынан келіп шағады. Яғни тілдік коммуникация арқылы. Ал коммуникация термині (латын тілінен аударғанда Communicatio – байланыс, қатынас) – араласу, ойлармен, идеялармен, деректермен бөлісу т.б. деген мағынаны береді.

Тіл үйретудегі қатысымдық (коммуникативтік) бағытты ұстанған әдіскерлер Е.И.Пассов, А.А.Леонтьев, В.Г.Костомаров, А.Н.Щукин, М.Н.Вятютнев, Г.А.Китайгородская, Г.В.Рогова, И.Зимняя, В.А.Скалкин, Б.А.Лапидус, Н.И.Гез, Э.П.Шубин, И.Л.Бим т.б. бұл әдістің ғылыми-теориялық және әдістемелік тұрғыдан ең тиімді екендігін дәлелдеп отыр.

Бұған қатысты Е.И.Пассов: «Оқу материалын коммуникативтік бағытта ұйымдастыру мәселесі әзірге теориялық тұрғыда және оның айтылым әрекетін үйретуге қатысты проблемалары ғана қарастырылған. Ал сөйлеу әрекетінің барлық түріне қатысты коммуникативтік әдістің барлық деңгейлерде жүзеге асырылуы әлі шешімін таппаған», – деп, аталмыш мәселенің өзектілігін баса көрсетеді [1]. Қатысымдылыққа бағытталған ұстаным – тіл үйренушінің ауызша және жазбаша түрде қарым-қатынас жасай алуы үшін қажетті коммуникативтік мүмкіндіктерін тудыруға бағытталған оқыту. Қатысымдық бағыттағы ұстаным оқу жұмысының алдына қойған мақсаттарын айқындауға септігін тигізеді.

Қазақ тіл білімінде қатысымдық әдістің алғаш ғылыми негіздемесін жасаған профессор Ф.Ш.Оразбаева оқылым, тыңдалым, жазылым, айтылым, тілдесім процестерінің сөйлеу және ойлау механизмдеріне байланысты аспектілерінің әдістемелік жүйесін қалады. Ғалым: «Қатысымдық әдіс дегеніміз – оқушы мен оқытушының тікелей қарым-қатынасы арқылы жүзеге асатын; белгілі бір тілде сөйлеу мәнерін қалыптастыратын, тілдік қатынас пен әдістемелік категорияларына тән басты белгілер мен қағидалардың жүйесінен тұратын; тіл үйретудің тиімді жолдарын тоғыстыра келіп, тілді қарым-қатынас құралы ретінде іс жүзіне асыратын әдістің түрі», – деген анықтама береді [2].

Қатысымдық бағыт әуел баста тілді жеделдете оқытудың негізгі әдісі ретінде қалыптасты. Ол дайын сөйлемдерді жаттатқызу, тілдік материалды саналы түрде меңгермей, көбінесе ойланбастан қайталауға негізделгенмен,

то же слово используется для наименования, казалось бы, разнородных предметов. Например, диапозитив, логарифмическая линейка, оползень и обвал называются по-английски словами с одним и тем же корнем slide-: диапозитив – a slide, логарифмическая линейка – a sliding rule, оползень, обвал – land slide. Семантический стержень, который объединяет в сознании англичан эти три значения – понятие скольжения, легкости передвижения.

Знание центрального смысла помогает более свободно употреблять слово. Например, если русский студент знаком с существительным meat только через привычное соответствие meat – *мясо*, он вряд ли скажет the meat of an orange, the meat of an egg, the meat of a nut, хотя такое употребление слова meat вполне закономерно и соответствует его центральному смыслу *то, что находится внутри, под оболочкой, и является съедобным*. Если не знать, что стержневой смысл существительного coat – *внешнее покрытие*, словосочетания dog's coat *шерсть собаки*, a coat of paint *слои краски*, a coat of mail *кольчуга*, a coat of arms *гербовый щит* покажутся нелогичными.

Итак, слово как элемент речи, выражающий отдельное понятие, может быть однозначным и многозначным, так как количество предметов и явлений внешней действительности, отраженных в сознании человека, неизмеримо больше, чем слов, обозначающих эти предметы и явления. При этом смысловая структура слова образует не простую совокупность значений и употреблений, а некоторую систему взаимосвязанных и взаимообусловленных элементов.

Литература

1. Антрушина Г.Б., Афанасьева О.В., Морозова Н.Н. Лексикология английского языка. – М., 2001. – С. 130.
2. Арнольд И.В. Лексикология современного английского языка. – М., 1959. – С. 49-50.
3. Беляевская Е.Г. Семантика слова. – М., 1987. – С. 44-46.
4. Виноградов В.В. Основные типы лексических значений слова // Виноградов В.В. Избранные труды: Лексикология и лексикография. – М., 1977. – С.18
5. Виноградов В.В. Основные типы лексических значений слова//Вопр. языкозн. – 1953. – № 5. – С. 35
6. Гак В.Г. Семантическая структура слова как компонент семантической структуры высказываний // Семантическая структура слова. – М., 1971, С. 84
7. Гинзбург Р.З., Хидекель С.С., Кязева Г.Ю. Лексикология английского языка. – М., 1979 – С. 13.
8. Литвин Ф.А. Многозначность слова в языке и речи. М., 1984. – 136с.
9. Смирницкий А.И. Лексикология английского языка. – М., 1956. – С. 149-152.

ТЕОРЕТИЧНИ И МЕТОДОЛОГИЧНИ ПРОБЛЕМИ НА ПРОУЧВАНЕ НА ЕЗИК

Иволгина А. В., Фарзулаева С. С.

Гомельский государственный университет «им. Ф. Скорины», Беларусь

СИНОНИМИЯ НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА

Синонимы – это слова, которые имеют похожее значения, сходное предметно-логическое содержание, а также слова, одинаковые по номинативной соотносённости, имеющие стилистические отличия либо слова, которые принадлежат к одной части речи с близкими лексическими значениями.

В немецком языке к одному слову можно подобрать достаточно большое количество синонимов. Например, для глагола *sehen* такие глаголы, как *betrachten, blicken, glotzen, gucken, schauen* и т.д. Бывают и случаи, что слово может иметь ряд синонимов, которые различаются по значению. Для большей ясности приведем пример немецкого слова *toll*, оно может иметь синонимы с отрицательным смыслом (*einfältig, anmaßend, exzentrisch, verrückt, geistesgestört*), а также и положительное значение (*großartig, wunderbar, super, geil, klasse, stark, cool*).

В речи синонимы выполняют ряд функций. Они позволяют обогатить речь, точнее выражать свои мысли, используя слова с различными оттенками. Идеографическая функция служит для уточнения значения слова, а семантико-стилистическая для разнообразия и выражения стиля.

Функции синонимов

1. Синонимы используются в речи для уточнения мысли. Употребление синонимов, дополняющих друг друга, позволяет более полно выразить мысль. Один из синонимов в таких случаях может сопровождаться словами, подчеркивающими его значение. Разнообразить речь помогают и близкие по значению слова, не принадлежащие к синонимам. Необходимость избегать повторения слов особенно часто возникает при передаче диалога. Для обозначения факта речи употребляются различные глаголы. Подбирая новые слова для обозначения близких понятий, авторы не механически заменяют одно слово другим, а учитывают их разнообразные смысловые и экспрессивные оттенки.

2. Синонимы выполняют функцию сопоставления понятий, при этом подчеркиваются различия в их семантике. В этом случае автор обращает внимание на различия в их семантике.

3. Синонимы используются для противопоставления понятий, что резко выделяет их различие, особенно сильно подчеркивая второй синоним.

парасатты, ақылды әйел бейнесінде сипатталған... Қалиманың өсу жолы Б.Майлиннің Раушанын еске түсіреді. Әлбетте, бұл арада ұқсастық деп сырттай көріністі айтып отырмыз. Шындығында екеуінің түсінік-түйсігі, тіршілік орталары басқа-басқа. Раушан – ауылда басшы қызметкер дәрежесіне жеткен алғашқы қарлығаштардың бірі, ал Қалима – жұмысшы қазақ әйелінің бейнесі» [1.6-бет] дей келіп, сыншы-ғалым жазушының қазақ жұмысшы әйелінің қалыптасу жолын шынайылығымен, кейіпкердің кедергілерді жеңу арқылы мақсатына жету ниетін қисынды суреттеумен дәлелдейтінін зерделі көңілмен пайымдайды. Сонымен бірге романдағы екінші бір кейіпкер Қоңырат бейнесінің жасалуындағы осал тұстарды да жиі аңғарып, сыни көзқарасын білдіреді. Ғалым-сыншы «Қоңыраттың тағдыр жазасымен Салихатқа – ауылынан шалғайға кетуі нанымды. Алайда оқырманның түсінігінде ол әлдекім мүсіркегендей үлкен сыннан өткен жоқ, яғни жанына батардай жазаланбады, бар болғаны жылқы бақты. ....ауылындағы үйреншікті – жылқы бағудан ауырырақ (моральдық қиналыстың үстіне, дене еңбегінен де қиналатындай) жаза жүктелгені жөн еді» [1.7-бет] – деп, жазушының образ жасаудағы олқы тұсын нақты дәлелмен, өзіндік оймен алдыға тартады.

Бұл тарауда сондай-ақ Сәкен Жүнісовтің «Жапандағы жалғыз үй», «Ақан сері», Мағзам Сүндетовтің «Ескекіз қайық», «Қызыл ай», Амантай Байтанаевтың «Таңсәрі», Қалихан Ысқақовтың «Тұйық», Мәди Хасеновтің «Нартәуекел», Дүкенбай Досжановтың «Дария», Жанайдар Мусиннің «Ақ алаң», Әміртай Бөриевтің «Ақ бидай», Сайымжан Еркебаевтың «Жолдар мен шақырымдар», Әкім Таразидің «Тасжарған», Роллан Сейсенбаевтің «Өмір сүргің келсе», «Ешқайда бастамайтын баспалдақ», Ахат Жақсыбаевтың «Егес», Жүмекен Нәжімеденовтің «Ақ шағыл», Әзілхан Нұршайықовтың «Ақиқат пен аңыз», Зейтін Ақышевтің «Жесірлер», «Бұршақ соққан жер», Әнес Сараевтың «Тосқауыл», т.б. тәрізді романдары туралы әдеби-сын мақалалар жинақталған.

Ойымызда қорыта айтқанда ғалымның артына қалдырған мол мұрасы қазақ халқының асыл қазынасы – ұлттық тілін, сөз өнерін зерттеп, еліне рухани қызмет етуде әлі талай зерттеуші ұрпаққа берері мол екендігіне сеніміміз мол.

Әдебиет:

1. Жанпейісов Е. Ой өрнегіндегі өрістер. – Кітапта: Лебіз. Астана: Нұра-Астана, 2008.
2. Балақаев М., Серғалиев М. Қазақ тілінің мәдениеті. Ықшамдалып, өңделген үшінші басылымы. Алматы: «Мектеп», 1995.
3. Серғалиев М. Сөз сарасы (сын мақалалар). Алматы: «Жазушы», 1989.
4. Серғалиев М. Көркем әдебиеттің тілі. Алматы: «Мектеп», 1995.
5. Тіл білімі. Конф. матер. жинағы. – Астана, Еуразия ұлттық университеті. – 2013. – 401 бет. 5-10 беттер.

онай жұмыс емес. Өйткені оның шегі жоқ. Тіл адамдардың еңбек ету процесінде, қарым-қатынас жасау тәжірибесінде мыңдаған жылдар бойы жұмсалған. Оның орасан көп байлықтары сол тілде сөйлейтін халықтың бастан кешірген ұзақ өміріндегі ойлау жұмысының нәтижесі ретінде үнемі дамып отырады. Тілді сіресіп қатып қалған қалпында емес, сол даму, жетілу процесінде үйренеміз. Сондықтан тіл байлықтарын түгел менгердім, мен білмейтін ештеңе қалған жоқ, тіл өнерінің шыңына шықтым, болды деп ешкім айта алмайды», – деген [2; 8].

Көркем туындыларға кәсіби тілші-ғалымның көзімен қараған М.Серғалиев кейін қазақ сөз зергерлерінің шығармаларын талдау үстінде ұстазы М.Балақаевтың идея, ұстанымдарын одан әрі жалғастыра түсті. Ол бұл тұрғыда: «Прозаик, ақын иә сыншы болсын – қай-қайсысы да жалпы халықтық тілді пайдаланатыны баршаға мәлім. Солай бола тұра, жеке таланттың тілі деген ұғымды қолданатынымыз да белгілі. Сол шарттылықтың өзінде шындық барын тағы ескермеске болмайды, өйткені көпшілікке етене таныс сөздерді жаңа қырымен, соны бояуымен, өзгеше өңімен жұмсай білушілік – жазушы талантын танытатын құбылыс. Әр қаламгердің сөйлем құру даралығы да осыны дәлелдейді. Жазушының сөз қолдануындағы жаңалық алғашында жаттау көрінуі мүмкін, алайда өнердің қай саласындағы да әртүрлілік, әр алуандық сияқты, көркем шығармадағы сөздердің де орайы келгенде жаңаша түрімен, мазмұнымен қолданылмағы жөн», – деп нақтылайды [3; 134].

Қазақ тілі мен әдебиетінің қатар зерттелінуі филолог М.Серғалиев шығармашылығының қос қанаты, оның ешкімге ұқсамайтын азаматтық, ғалымдық келбетін танытатын ерекшелігі іспеттес. Бұл күндері алпыстың қырқасына алқынбай шығып отырған М.Серғалиев нағыз шығармашылық кемел шағында қазақ халқының асыл қазынасы – ұлттық тілін, сөз өнерін зерттеп, еліне рухани қызмет етуде әлі талай биіктерге шығатынына сеніміміз мол.

Ғалымның 1995 жылға дейін жазған әдеби-сын еңбектері «Кең өріс» (1983), «Сөз сарасы» (1989), «Ой өрнегі» (1995) деген үш кітапқа топтастырылған. Кезінде жеке авторларға, жеке шығармаларға қатысты жазылып, мерзімді баспасөзде жарияланған мақалалар кітапқа енгенде белгілі бір ғылыми ұстанымға негізделіп жүйеленген. Тарауларға бөлгенде тектік және түрлік тұрғыдан жанрлар бойынша іріктеліп берілген. Автордың «Кең өріс» деп аталатын алғашқы кітабы бірыңғай прозалық шығармаларды талдауға арналады. Аттарының өзі айқындап тұрғандай әр тарау қазақ прозасының белгілі бір жанрлық түр мәселесіне құрылған. «Роман және кейіпкер» атты бірінші тарауда өткен ғасырдың жетпісінші жылдары жарық көрген романдар туралы ой-толғамдары мен сыни көзқарастары ортаға салынады. Онда сыншы-ғалым мақала жазылып отырған кезеңдегі қазақ романшыларының көңіл бөліп, шығармаларының арқауы етіп алған проблемаларының сан алуан екенін, көтерген тақырыбының өзектілігін, оны оқырманға әсерлі етіп жеткізудегі суреткерлік шеберлік жайлы нағыз әдебиетші ғалым, кәсіби сыншы деңгейінде парасатты пікірлер айтады. Рамазан Токтаровтың «Ертіс мұхитқа құяды» дилогиясы кейіпкерінің Б.Майлин шығармаларындағы кейіпкермен ұқсастығы мен айырмашылығы туралы ойлары әдебиет зерттеушісіне тән сипатта көрініс табады. «Рамазан Токтаровтың «Ертіс мұхитқа құяды» дилогиясында Қалима

4. Одна из важнейших функций синонимов – функция замещения, позволяющая избежать повторения слов. Немотивированное (без специального стилистического задания) повторение слова – серьезный недостаток, делающий речь бесцветной, невыразительной, монотонной.

Синонимы образуют синонимические ряды, в центре которого стоит нейтральное слово, а вокруг так называемые семантически окрашенные слова, схожие с нейтральным. Например: *Gesicht – Angesicht – Antlitz – Fratze – Fresse*. Также синонимы могут иметь различную степень проявления признака (*schlecht – übel*), различный характер действия (*gehen – schreiten*), а также мотивацию (*sich benehmen – sich betragen*), результативность (*wecken – erwecken*) и постоянство свойства (*böse – erbost*). Что касается степени, то здесь подразумевается соизмеримость, усиление, интенсивность свойства, качества или действия. Под характером понимается длительность, быстрота, тщательность выполнения. Мотивация представляет собой то, что являлось причиной действия, побуждения к действию. Результативность – это процесс, выражающий степень совершенности какого-либо действия.

Некоторые синонимы могут одновременно обладать несколькими признаками.

Следует отметить, что синонимы могут быть равнозначными и неравнозначными, когда они не ограничены стилистически.

Среди равнозначных синонимов выделяются полные и неполные. Если совпадает значение слов и их употребление, то мы в праве можем называть такие синонимы полными (*das Alphabet, das Abc*). Если же синонимы не совпадают по употреблению, то это неполные синонимы (*das Meer, die See*)

Неравнозначные синонимы могут различаться и по употреблению, и по оттенкам значения. Синонимы, различающиеся по употреблению наиболее многочисленны. Некоторые могут употребляться с любыми частями речи, а другие нет.

Синонимы, независимо от их статуса, образуют определенную микросистему или синонимический ряд. Синонимический ряд основан на общем сегменте значения элементов, который выступает как интегральный семантический признак данного ряда.

Изучение синонимии, в данном случае немецкого языка, решает задачи перевода, полное понимания текстов; разнообразит лексику в общении с носителями других языков в различных бытовых ситуациях; учит грамотно и четко выражать свои мысли на другом языке – немецком. Таким образом, синонимы также можно назвать универсалиями, то есть языковые черты, свойственные языку вообще и обнаруживаемые во всех языках мира. Наличие универсалий объясняется общими закономерностями функционирования языка как средства общения, глубинными отношениями между языком и мышлением, языком и окружающей действительностью, артикуляционной базой голосового аппарата человека. Наряду с всеобщими универсалиями в сравниваемых языках могут

проявляются общие черты, свойственные только рассматриваемым языкам. Таким образом, сравниваемые языки могут определяться как общими для них, так и специфическими средствами, отличающимися друг от друга.

В практическом применении работа с синонимами помогает в обогащении словарного запаса, также в общении со сверстниками. Синонимы, при изучении темы, снимают трудность во владении устной речи, можно в одной теме употребить различные синонимы, изучение синонимических рядов и тематических групп углубляет знание в изучаемом языке.

Demianchuk O. S.

Bukovinian State Medical University, Ukraine

MODERN APPROACHES TO THE CLASSIFICATION OF PARTICLES IN ENGLISH LANGUAGE

V. N. Zhygadlo defined particles as uninflected words, clarifying the meaning of other words giving modal or emotionally expressive shades to different words or groups of words [3: 213]. This definition is identical to the definition of N. A. Kobrina: «A particle – is a part of the language, but its meaning is difficult to determine. It stresses or restricts the meaning of another word, phrase or sentence. Particles are uninflected and do not perform any syntactic function in a sentence. They form a coherent whole with the part of a sentence to which they belong (a word or a phrase) [4: 282]».

In modern English grammar, there are quite a large number of classifications of particles. Various classifications of particles appeared from the different views on their main functions. Some scientists point out the emotional meaning, some – logical relations and consider them as the most important for identification, others attach the grammatical meaning. This confusion can be observed partially due to the old tradition, which refers particles morphologically uninflected functional words [1: 171].

As a rule, man can find the following groups of particles in grammar books:

- 1) restrictive (*even, else, only*);
- 2) modal (*never, hardly, scarcely*);
- 3) emotional (*but, just, simply, still*);
- 4) grammatical (*not, to*) [1: 170].

This classification is controversial. Grammatical particles are distinguished rather on the base of grammar than on semantic relations. Within the morphological form, «grammar» particles perform the function of indicators and therefore can't be analyzed independently [1: 170].

M. A. Beliaieva and I. P. Masiuchenko differentiate particles by their meanings to the following groups, for example:

(1996), «Орысша-қазақша сөздіктің» (1993, 1995), жеті оқулық пен оқу құралдарының, ондаған әдістемелік еңбектердің, төрт әдеби-сын кітабының, 400-ден астам ғылыми-көпшілік мақалалардың авторы.

1999 жылы арнайы шақыртумен Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетіне келген ол дүниеден озғанша (2011) қазақ тіл білімі кафедрасының меңгерушісі қызметін атқарды.

Ол қазақ тіл білімінде стилистика мен тіл мәдениеті, көркем әдебиет тілі мен лексикография саласында толассыз тер төкті. Әсіресе лингвистикалық стилистикамызда синтаксистік синоним мен синтаксистік семантикаға қатысты орныққан, мойындалған ғылыми-теориялық көзқарас бар десек, ол тікелей академик М.Серғалиевтің есімімен байланыстырылады.

Сонымен бірге ол көпке танылған сыншы, мойындалған әдебиеттанушы да бола білді. Оның замандас-әріптесі, тілтаным мен әдебиеттануға бірдей үлес қосқан таланты ғалымдарымыздың бірі проф. Ербол Жанпейісов осы тұрғыда былай деген екен: «Кеңес Одағы кезінде елімізге, тіпті әлемге есімдері әйгілі болған В.В.Виноградовты, В.М.Жирмунскийді орынды мақтан тұтып, қадірлеп жүргеніміз ақиқат еді. Ондай құрметке бұл ғалымдар өте лайық, себебі бірі – атакты тіл маманы, екіншісі – әдебиеттанушы бола тұра, лингвистика мен әдебиет тарихы мәселелерін бөле-жара қарамай, тең ұстап, құнды-құнды пікірлер айтатын. Өкінішке орай, қазақ топырағында ондай дарындылардың жоқтығын сөз еткенімізді де жасырмалық. Кейінгі ондаған жылдар аумағында осындай кең ауқымдылықтың нышандары арамызда да көрініп жүргені қуанышты. Әңгіме Мырзатай Серғалиұлының әдебиет сыншысы немесе журналист ретінде де еңбек беріп жүргенінде болып отыр. Сыншы әдеби процеске белсене араласады: жазушылар мен әдебиет зерттеушілерінің портреттері, жаңа шығармалар мен шығармалар тобына тың пікір, орайы келгенде пікірталасқа қатынасу сияқты мәселелерді жүйелі де нақтылы әңгіме ету ерекшеліктерін автор кітаптарынан кездестіреміз» [1; 14].

Осы орайда ғалымның, қазақ тіл білімінің корифейі Мәулен Балақаевтың есімі мен еңбегін еске ала кеткеніміз өте орынды. Бүгінгі айтар сөзіміздің тақырыбына шығарылған анықтама ең алдымен осы М.Балақаевтай таутұлға ұстазымызға тиесілі.

1990-жылдардың ортасында М.Серғалиев ұстазының атакты «Қазақ тілінің мәдениеті» атты кітабының 3-ші басылымын баспаға дайындап, оған өз жанынан «Тіл мәдениетінің негізгі сапалары» атты тың тарау қосты [2; 144-168]. Осы көпке мәшһүр, сан қайталанып басылған еңбегін ұстазымыз М.Балақаев былайша бастаушы еді ғой: «Буыны бекімеген икемсіз саусақтарын ананың жылы төсіне жүгіртіп, ана сүтін қылқ-қылқ жұтып жатқан нәрестенің құлағына алдымен ана сөзі естіледі. Ана сүті баланың қанына тарап, ана сөзі баланың сезімін оятады. Бара-бара баланың тілі шығып, ата-ананың, отбасының, бүкіл халықтың дәстүрімен емін-еркін сөйлесетін болады. Сүтпен еніп, миға сіңген сол тіл есейген адамның саналы өмірінің аса көрнекті рухани байлығы, адамның адамдық белгілерінің бірі болып табылады» [2;7]. Және оның: «Тілді жақсы білу

Ахметбай А.Ж.
I курс магистранты

М.СЕРҒАЛИЕВТЫҢ ҒЫЛЫМИ МҰРАСЫ

Филология ғылымдарының докторы, профессор ҚР ҒА-ның корреспондент мүшесі Мырзатай Серғалиев тілші ғалым ғана емес, сонымен бірге қаламы жүйрік қаламгер, сара пікірлі әдебиет сыншысы ретінде де елімізге кеңінен танымал. Мырзатай Серғалиұлы Серғалиев 1938 жылы наурыздың 17-ші жұлдызында Солтүстік Қазақстан облысы дүниеге келген.

Әкесі Ұлы Отан соғысы бастала салысымен қан майданға аттанып, содан оралмады. (1941). 1955 жылы Қостанай облысы, Урицкий (қазіргі – Сарыкөл) ауданына қарасты Қараоба орта мектебін бітірген.

Аталған жылы С.М.Киров атындағы Қазақ мемлекеттік университеті филология факультетінің студенті болып қабылданды. 1960 жылы қазақ тілі мен әдебиеті мамандығы бойынша білім алған. Аталған университеттің қазақ тілі (1990 жылдан – қазақ филологиясы) кафедрасына ассистенттік қызметке қалдырылып, өзіне білім берген университетте 1999 жылға дейін профессор, кафедра меңгерушісі, факультет деканы дәрежесіне дейінгі ұстаздық-ұйымдастырушылық жолдан өткен. Қазақ ССР Ғылым академиясының Тіл білімі институтының екі тілді сөздік және терминология бөлімінде кіші ғылыми қызметкер болыпта қызмет атқарған. 1968 жылдан осы университеттің философия кафедрасында аға оқытушы болып жүрген кезінде бұрынғы істеген кафедрасына 1971 жылы қайта шақырды, 1989-1999 жылдары әл-Фараби атындағы ҚазМУУ жанындағы қазақ тілі мен орыс тілі мамандықтары бойынша кандидаттық (кейін – докторлық) диссертация қорғайтын мамандандырылған кеңестің төрағасы болды. Аталған уақыт ішінде 8 докторлық және 90-нан астам кандидаттық диссертация қорғалды. Абзал азаматтың алты онжылдық өміріне көз салсаңыз қатарластарынан қалмай, кейде арман асуына өзгелерден көш ілгері алда келе жатқанын аңғаруға болады. Қазақстан Жазушылар Одағы мен Журналистер Одағының мүшесі, әдеби сын мен публицистика саласында бір кісідей тер төгіп, жемісті еңбек етіп жүргенін көпшілік оқырман қауым жақсы біледі. Ол – «Қазақ тіліндегі етістікті сөз тіркестерінің синонимиясы» (1991), «Синтаксистік синонимдер» (1988), «Синтаксис және стилистика» (1997) – барлығы бес монографияның, «Қазіргі қазақ тілі. Морфология мен синтаксис» (1991) оқу құралының «Сөз тіркесі», «Құрмалас сөйлем» және «Күрделі синтаксистік тұтастық» тарауларының, «Қазақ тілі» оқулығының (1979, 1994), ұстазы М.Балақаевпен бірлесіп жазған «Қазақ тілінің мәдениеті» (1995), «Сөз өнері» (1978), «Жазушы және сөз мәдениеті» (1983), «Сөз сарасы» (1989), «Көркем әдебиеттің тілі» (1995), «Қазақ ауызекі тіліндегі эмоционалдық және экспрессивтік лексика» (1995), «Қазақ тілінің қысқаша орфоэпиялық сөздігі»

- 1) excretory and restrictive: *even, only, merely, just, alone*;
- 2) reinforcing: *even, yet, still, just, simply, never*;
- 3) clarifying: *just, right, exactly, precisely* [2: 70-73; 5: 256-257].

Given classification implies that one and the same particle can have different meanings and can be included into different groups.

Functional and semantic classification of particles is rather complicated. Traditionally there are emphatically restrictive and identifying particles. But the particles *just*, for example, can perform all three functions. For example:

- (1) *It was just a joke.*
- (2) *It is just scandalous.*
- (3) *It is just what I want.*

V. N. Zhygadlo identifies four groups of particles due to the shades of meaning:

1) particles, specifying connotations of meaning in the language; to this group belong:

- a) restrictive: *only* and others;
- b) excretory and reinforcing *even*;
- c) clarifying: *exactly*, etc. ;
- d) additive particle *else*;

2) modal particles:

- a) negative particle *not*;
- b) negative and reinforcing particles *never, not*;
- 3) particles, which make the speech more emotional and expressive: *simply*, etc. ;
- 4) particle, which perform the formative function: *to*.

N. A. Kobrina divides particles into six groups according to their meanings:

1) reinforcing particles: *all, still, yet*. They emphasize the meaning of words (phrases or sentences) which include profitable or provide specific meaning of a notion. These particles generally enhance the comparative degree of adjectives. For example: *They even offered him higher wages.*

We had yet another discussion.

Play it yet more softly [4: 285].

2) restrictive particles: *only, merely, solely, barely, but, alone*. They distinguish a word or a phrase to which they refer or restrict the meaning (notion). *I only wanted to ask you the time.*

She is still but a child.

Just, merely, simply are used at the beginning of imperative sentences. *You do not have to be present. Just (merely, simply) send a letter of explanation* [4: 285].

3) demonstrative particles: *right, exactly, precisely, just*. They make the meaning of a word or a phrase more precise.

The room looks exactly as it did when I was here last year.

What exactly do you mean [4: 285]?

4) additive particle *else*. It is combined with the indefinite, interrogative and negative pronouns, and interrogative adverbs. It indicates a word to which concerns and points out the additive meaning to what has been said.

Something else, nobody else, what else, where else [4: 285].

5) negative particle *not*.

Not a word was said about it.

Do you want to go? – Not me [4: 286]!

6) copulative particles: *also, too*, which can function as conjunctions. *Were you at the film? – I was also there.*

I went there too [4: 286].

In the 1980s again the question of particles became interesting for researches. Only then the main function of particles was revised. Particles were pursued to express assumptions. This idea was acceptable when the linguists' attention was drawn to the text with its additional and hidden meanings.

The structure of the particles is not restricted by their size. For example, some linguists have begun to distinguish additive particles (*equally, likewise, similarly, etc.*), particles of time (*already, at last, any longer, so far, still, yet*), maximum definite particles (*chiefly, especially, essentially, in particular, largely, mainly, notably*), and others. These words are defined as particles and retain the characteristics of adverbs – semantic, syntactic and morphological. To some extent the words *equally, likewise, similarly* can be like particles *too, either* and *also*, but they differ because of the level of abstraction and syntactic functions. There is more confusion with the particles of time than with the other groups of particles.

In addition, sometimes particles can be defined as «semantic and grammatical connectors, which combine some of the components of expression and transform it into the semantic and grammatical unity», it is not surprising, that so-called «discourse markers» (*after all, similarly, especially, etc.*) were defined as particles [1: 171].

Semantic classification of particles appeared according to the new researches: 1) additive (*also, either, even, neither, too*), which relate the main component of its complement on the basis of similarity, for example: *Jack was not prepared to deliver the report. Linda was not at her best at the meeting either* [1: 173].

2) restrictive (*alone, barely, hardly, just, merely, only, solely, scarcely, simply*), that distinguish the main component of the additional one on the basis of some specific properties, for example: *Henry just tried to help! He did not mean to pry into your private life* [1: 173]!

3) adversative (*but, still, though, yet*), that point the contrast between the main component as unexpected, paradoxical meaning, which is the result of the previous additional situation, such as: «*I can not see anything in the letter of great interest!*» «*Yet there is one point that struck me at once*» [1: 174].

4) adversative and negative (never), indicating clearly the contrast between expectations, promises, planned actions, desires and reality, for example: *He promised to come back next day but he never did* [1: 174].

Мұндағы *дүр* элементі *болар* сөзін де айырбастайтын сияқты. Дегенмен, мәтін көлеміндегі көркемдік қырына байланысты олар әр тармақ соңындағы редиф болып табылады.

Редиф – тек поэзияда кездесетін ерекшелік. Өлеңді туындының мәтінде ғана келетін құбылыс. Ол – ұйқас жасаушы сөзден кейін келіп өлең ырғағын, әуезділігін арттыруда қолданылатынын тәсіл.

Редиф көбіне күрделі баяндауыштың қосалқы сынарын құраушы көмекші етістіктердің қатысуымен жүзеге асады. Әсіресе, есімше тұлғалы сынарлар көп қолданылған. Редиф жасауда осы етістіктің көмекші сынарлары көп қатыстырылуы баяндауыш сөйлем мүшесінің сөйлем соңында келіп ұйқас құрауынан деп білеміз. Сөз жоқ, болжам мәнді есімше қосымшаларының бұл тұрғыда көп байқалуы жыраулар шығармаларының ақыл-кеңес, болжам мазмұнды болып келуімен тікелей байланысты.

Толғаулардағы редиф жасаушы элементтердің келесі түрі – есім сөздер. Жоғарыда келтірген хан, батыр аттары бұл сөзімізге дәлел бола алады. Ал мұны болса сол толғаулардың арнау түрінде келетіндігімен түсіндіреміз. Ондағы редифтер сөйлемдер байланысын жүзеге асыруымен қатар жыраулардың сол тұлғаларға деген сүйіспеншілік, құрмет, ізет, ризалық ниетін көрсетеді.

Ал редиф жасаушы шылау түрлері өздері қатыстырылған жолдарға қосымша мән үстеп тұрады. Мұнда олардың септеулік, демеулік сияқты түрлерін көре аламыз.

Әдебиеттер тізімі

1. Негимов С. Ақын-жыраулар поэзиясы: Генезис, стилистика. Поэтика. – Алматы: Ғылым, 2001. – 278 б.

2. Ахметбек А. Қожа Ахмет Йассауи: Көмекші оқу құралы. – Алматы: Санат, 1988.- 276 б.

3. Стеблева И.В. «Ритм и смысл в классическом тюркоязычной поэзии» – М: Наука, 1993

4. Алдаспан. (XV-XVII ғасырлардағы қазақ ақын, жырауларының шығармалар жинағы). – Алматы: Жазушы, 1971.

5. Бұқар жырау Қалқаманұлы шығармалары.- Алматы: Мұраттас, 1992.

Қабырғадан дұспан жолдан жүргей *ме*,

Қатарланып, қорланып,

Қайран ер қарт күреңге мінгей *ме* ! [4, 68-б.].

Осы жыраудың мына толғау жолдарында редиф жасаушы сұраулық шылау сөйлемнің бірінші тармақ соңында келген:

Сары аязда *қата ма*

Қайнардың аққан *тұнығы*,

Қап түбінде *жата ма*

Болаттың асыл *сынығы*,

Халқы тозып кем болмас,

Әділ болса *ұлығы*. [5, 66-б.].

Бұқар жыраудың мына толғауында қарсылықты (*да*), екінші толғауында күшейткіш демеулік (*ай*) шылаулар редиф сипатында тұрғанын байқауға болады:

Әлемді түгел көрсе *де*,

Алтын үйге кірсе *де*,

Аспанда жұлдыз аралап,

Ай нұрын ұстап мінсе *де*.

Қызыққа тоймас адамзат!

Әлемді түгел білсе *де*,

Қызығын қолмен бөлсе *де*,

Қызықты күні қырындап,

Қисынсыз күйге түссе *де*,

Өмірге тоймас адамзат! [5, 175-б.].

Әй, заман-ай, заман-*ай*,

Түсті мынау тұман-*ай*,

Істің бәрі күмән-*ай*.

Баспақ-тана жиылып,

Фани болған заман-*ай*... [5, 31-б.].

Ал Шалкиіз жыраудың мына толғауы жолдарындағы ұйқас жасаушы сөзден кейін келген *дүр* қосымшасын да редифке жатқызуды жөн санадық:

Жапырағы жасыл жаутерек

Жайқалмағы желден-*дүр*,

Шалулығы белден-*дүр*,

Төренің кежігуі елден-*дүр*,

Байлардың мақтанбағы малдан – *дүр*,

Ақ киіктің шабар жері майдан-*дүр*,

Кешу кешмек сайдан-*дүр*,

Батыр болмақ сойдан-*дүр*... [4, 76-б.].

Semantic division of particles has been made by G. G. Pocheptsov and it is rather wobbly, and in most cases some subtypes are overlap. Thus, clarifying particles *even*, *just* and restrictive particle *only* convey other shades of meaning; still particles *exactly*, *only*, *solely*, *barely*, *merely*, *alone* can be considered as restrictive, *exactly*, *precisely*, *just*, *right* – as clarifying, but the particles which convey emotional shades, are meaningful and often it is difficult to separate them from adverbs. To this particles G. G. Pocheptsov refers *yet*, *still*, *simply*, *only*, *quite*, *indeed*, *well* and *the* [6: 96-97].

Some particles are meaningful and therefore are included into different groups. Native and foreign classifications of particles are in common, according to researchers' views, particles realize their meanings in adding, restriction and clarification.

REFERENCES:

1. Алексеева И. О. Курс теоретичної граматики сучасної англійської мови: навчальний посібник / И. О. Алексеева. – Вінниця: Нова Книга, 2007. – 328 с.
2. Беляева М. А. Грамматика английского языка / М. А. Беляева. – М.: Высшая школа, 1984. – 333 с.
3. Жигадло В. Н., Иванова И. П., Иофик Л. Л. Современный английский язык: Теоретический курс грамматики / В. Н. Жигадло, И. П. Иванова, Л. Л. Иофик. – М.: Литература на иностранных языках, 1956.
4. Кобрин Н. А. Грамматика английского языка: Морфология. Синтаксис. Учебное пособие для студентов педагогических институтов и университетов / Н. А. Кобрин, Е. А. Корнеева, М. И. Оссовская, К. А. Гузеева. – СПб., СОЮЗ, 1999. – 496 с.
5. Масюченко И. П. 222 современного правила английского языка / И. П. Масюченко. – М.: ЗАО «БАО-ПРЕСС», 2004. – 448 с.
6. Почепцов Г. Г. Теоретическая грамматика современного английского языка / Г. Г. Почепцов, И. П. Иванова, В. В. Бурлакова. – М.: Высшая школа, 1981. – 287 с.

К.ф.н. Куребаева Г.А.

Государственный университет имени Шакарима г. Семей, Казахстан

ЯВЛЕНИЯ АНАФОНИИ И АНАГРАММЫ В КАЗАХСКИХ, РУССКИХ И АНГЛИЙСКИХ ПОСЛОВИЦАХ

Пословицы и поговорки относятся к широко распространенному жанру устного народного творчества. Такие выразительные средства как точная рифма, простая форма и краткость сделали пословицы и поговорки стойкими, запоминаемыми и необходимыми в речи во всех рассматриваемых языках.

Главной особенностью пословицы является ее законченность и дидактическое содержание, в то время как поговорка отличается незавершенностью умозаключения, отсутствием поучительного характера.

В лингвистическом энциклопедическом словаре пословица определяется как «краткое, устойчивое в речевом обиходе, ритмически организованное изречение назидательного характера, в котором зафиксирован многовековой опыт народа», имеющее форму законченного предложения, обладающее буквальным и переносным значением, или только переносным. В. Даль дает следующее определение пословицы: «Пословица – коротенькая притча. Это суждение, приговор, поучение, высказанное обиняком и пущенное в оборот под чеканом народности. Как всякая притча, полная пословица состоит из двух частей: из картины, общего суждения и из приложения, толкования, поучения, нередки, однако же, вторая часть опускается, предоставляется сметливости слушателя».

Казахские пословицы и поговорки можно классифицировать как:

1. пословицы и поговорки, которые полностью переводятся одинаково на русский и английский языки, например:

<i>Бүгін істелінетін жұмысты ертеңге қалдырма</i>	<i>Never put off till tomorrow, what you can do today</i>	<i>Не оставляй на завтра, то что можно сделать сегодня</i>
---	---	--

2. пословицы и поговорки, которые частично переводятся одинаково на русский и английский языки, например:

<i>Денсаулық зор байлық</i>	<i>Good health is above wealth</i>	<i>Здоровье – самое большое богатство</i>
-----------------------------	------------------------------------	---

3. пословицы и поговорки, которые полностью отличаются переводом на русский и английский языки, например:

<i>Салың кетпесін</i>	<i>сұға</i>	<i>Never say die</i>	<i>Не вешай нос</i>
-----------------------	-------------	----------------------	---------------------

Языковая игра является особенностью пословиц и поговорок во всех сопоставляемых языках. Вопрос заключается лишь в степени распространенности игрового принципа в той или иной лингвокультурной традиции. В большинстве случаев игровой принцип в пословицах и поговорках реализуется на фонетическом уровне, так как звуковая игра в пословицах и поговорках является средством их «эстетического оформления», позволяет придать им более яркую и выразительную форму и облегчить их восприятие. Формами языковой игры являются анафония и анаграмма.

*Бұл, бұл үйрек, бұл үйрек,
Бұрылып ұшар жаз күні.
Боз мойынды сұр үйрек
Көлге қонар жаз күні.
Байлар ұғылы шоралар,
Көл жағалар жаз күні [5, 24-б.].*

И.В.Стеблева бұл аталған ерекшелікті редифтер жайында: «В тех случаях, когда редиф является дополнительным средством художественного изображения. Такой редиф приобретает характер припева и используется как ещё одно украшение поэтической формы, призванное осуществить многоступенчатые смысловые связи единой семантической системы произведения» [3, 130-б.], – дейді.

Толғаулардағы редиф жасаушы элементтердің келесі түрі септеулік шылаулар. Септеулік шылаулар – қатар тұрған сөйлемдердің арасындағы құрылымдық байланыс желісін еселей түсетін амалдың бірі. Бұл шылаулар мезгіл, мақсат мағыналы сөйлемдердің сипатын арттыруда қосымша реңк үстейді. Әрі өлеңге көркемдік әсер беріп, қатар келген сөйлемдердің ырғақ желісін, өлшем қатарын сақтап тұрады. Соның нәтижесінде мәтін ішіндегі ерекше әуен үндестігі пайда болған.

Ақтамберді жырау:
*Көк көгершін, көгершін,
Көкқұтан ұшар жем үшін.
Тем, тем үшін, тем үшін,
Теңкіген қара саба жоғы үшін. [4, 107-б.].*

Бұқар жырау:
*Ай не болар күннен соң,
Күн не болар айдан соң.
Құбылып тұрған бәйшешек,
Қурай болар солған соң.
Хандар киген қамқа тон,
Шүберек болар тозған соң.
Еңсесі биік кең сарай,
Мортық болар бүлген соң.
Тәрде отырған қарт бабаң,
Тәресін жаңылар малдан соң ... [5, 2-б.].*

Демеулік шылау да әр сөйлем жолындағы ойдың қорытынды бөлігінде қайталана отырып редиф жасайтын жерлері толғаулардан біршама кездеседі. Келесі толғау жолдарындағы сөйлемдердің ішіндегі редиф амалын сұраулық шылаулардың үздіксіз қайталамы жасап тұр.

Доспанбет жырау:
Қалаға қабылан жаулар тигей ме,

Сонымен қатар бұл ғалым күрделі баяндауыштың көмекші сыңарынан басқа өзге де сөздер реди́ф бола алатынын айтады [3, 94-б.].

Арнау өлеңдердің көбінде адресаттың аты ұйқас құраушы сөзден кейін келіп реди́ф жасайды. Әдеттегі орындары сөйлем соңында келмейтін есім сөздердің ырғақты жолдардың ерекшелігіне сай тармақ не сөйлем соңына түсуінің бір қыры осы жерден табылады. Жыраулардың өздері өмір сүрген кезеңде мемлекет басқару ісіне араласуынан да олардың туындыларынан ел басқарған хандар есімдерінің қатысуымен реди́ф жасалып тұрады.

Бұқар жырау:

Қайғысыз ұйқы ұйықтатқан, ханым-ай,

Қайырусыз жылқы бақтырған, ханым-ай,

Қалыңсыз қатын құштырған, ханым-ай ... [5, 37-б.]

Мына толғаудағы жолдың ең соңында келіп отыратын демеулік шылаудың осы шығарманың құрылымдық тұлғасын өрнектейтінін байқауға болады. Мұндай жағдайда автордың ішкі тебіренісі, толғанысы айрықша мәнде келген.

Енді бір толғаулар жолдарында ел қорғаны батырлардың аттары реди́ф жасап тұрады. Бұлар да әр сөйлем соңында ұйқас құраушы сөзден кейін қайталанып келіп сол бойында мәтіннің ден бөлігін қамтиды. Олардың әсерінен туындының ішкі мәні мен сыртқы түрінде белгілі бір үйлесім туындайды.

Үмбетей жырау:

Уа, Алатаудай ақшадан,

*Асып тудың, **Бөгенбай,***

Болмашыдай анадан

*Болат тудың, **Бөгенбай!***

Құбыла көшкен байтақтың

*Ордасындай **Бөгенбай!***

Темір жұмсап, оқ атқан

*Қорғасындай **Бөгенбай!***

Қолтығы ала бұғының

*Тәйкесіндей **Бөгенбай!*** [4, 131-б.].

Келесі толғауларда реди́ф түзеуші сөздер арқылы шығармадағы іс-әрекеттің мезгілдік дүркінділігі өрнектеледі. Автор бұларды үнемі қайталау арқылы сол сөзге ерекше назар аудартады.

Бұқар жырау:

Қызды ауылды көргенде,

*Бұлаңдатқан **жиырма бес.***

Төстен қашқан тұлкідей,

*Сылаңдатқан **жиырма бес.***

Күлдір-күлдір кісінетіп,

*Күреңді мінген **жиырма бес.***

Күрек тісін қасқайтып,

*Сұлуды құшқан **жиырма бес ...*** [5, 34-б.].

Сущность анафонии как едва ли не самого сложного приема фонетической инструментовки текста, применяемого прежде всего в поэтических произведениях и как художественного явления заключается в многократном повторении в тексте разрозненных звуков, которые в совокупности образуют какое-либо слово, определяющее смысл или тему данного произведения. Слово, звуки которого подверглись анафоническому дублированию, становится одним из ключей к смыслу произведения.

Анаграмма является литературным приёмом, суть которого заключается в перестановке букв или звуков определённого слова или словосочетания, что в результате даёт другое слово или словосочетание. В некоторых случаях анаграмма образуется при прочтении слов справа налево, например: в казахском языке – *сым-мыс, қыл-лық, мысық – қысым*; в русском языке – *кот – ток, ров – вор, воз – зов*; в английском языке – *dear – read, team-meat*; так называемые зеркальные анаграммы. Неполными анаграммами называются слова, образованные из других слов посредством отбрасывания буквы или слога, например: в казахском языке – *сұлтан – ұлтан, қала – ала*; в русском языке – *гречка-речка, морозы-розы*; в английском языке – *feel – eel, fair – air*.

Следующей разновидностью анаграммы является метаграмма. В данную группу включены слова, которые отличаются друг от друга одной буквой, например: в казахском языке – *арман – орман, дауыс – тауыс, той – бой*; в русском языке – *бал-вал, коза-лоза*; в английском языке – *bake-make, late-fat; ball-bull*.

Не менее интересным представляется с лингвистической точки зрения вид словосложения, обозначаемый как словарная арифметика. Он заключается в возможности составлять из нескольких слов одно, используя буквы каждого из них не более одного раза, например: в казахском языке – *тамсырма* из слов *тамыр* и *сап*; в русском языке – *сторона* получается из слов *сон* и *рота*; в английском языке – *breakfast* из слов *break* и *fast*.

В казахских, русских и английских пословицах анафония и анаграмма служат для установления более тесных формальных и смысловых связей между словами.

Рассмотрим несколько пословиц в казахском, русском и английском языках эквивалентных в значении.

Казахский	русский	английский
<i>Денсаулық – зор байлық</i>	Здоровье – самое большое богатство	<i>Health is above wealth</i>

В данных примерах мы наблюдаем метаграмму в английском и казахском языках. В английском варианте звук «[w]» изменяется на «[h]», а в казахском варианте звук «с» на «б».

Казахский	русский	английский
Баска елде <i>сұлтан</i> болғанша, өз елінде <i>ұлтан</i> бол	В гостях хорошо, а дома лучше	East or <i>west</i> , home is the <i>best</i>

В данной поговорке метаграмма наблюдается только в английском языке: звук «w» изменяется на «b». В казахском языке имеет место неполная анаграмма. Посредством оушения звука «с» в слове «сұлтан», образовано слово «ұлтан».

Казахский	русский	английский
Сойылды соңғы соққан жеңеді	Хорошо смеется тот, кто смеется последним	He laughs best, who laughs last

В данном случае мы видим яркий пример использования анафонии и в английской, и в казахской поговорках. Звук «s» используется в словах «laughs», «best», «last», а в казахском языке буквосочетание «со» в словах «сойылды», «соңғы», «соққан» подвергается анафоническому дублированию.

Казахский	русский	английский
Іздеген жетер мұратқа	Где <u>хотенье</u> , там и <u>уменье</u>	Where there is a <u>will</u> , there is a <u>way</u>

В этих примерах наблюдается неполная анаграмма в русском варианте этой поговорки, а в английском языке прослеживаются два анаграмматических основания: буква W в словах Where – Will – Way и звукоочетания ERE в словах where и there.

Приведенные и данные ниже в таблице примеры говорят о том, что в сопоставляемых языках, в казахской, английской и русской лингвокультурных традициях поговорки и поговорки организуются по одним и тем же фоническим законам, связанным с глубинными уровнями мышления человека.

Казахский	русский	английский
Еңбек етсең – емерсің	Терпение и труд все <u>перетрут</u> .	Little strokes fell great oaks.
Жалғыздың үні шықпас, жасаяудың шаңы шықпас	Один в поле не <u>воин</u>	A voice of <u>one man</u> is a voice of <u>none</u>
Тәні саудың жаны сау.	В здоровом теле <u>здоровый</u> дух	A <u>sound</u> mind in a <u>sound</u> body

Таким образом, можно отметить, что анафония и анаграмма в поговорках и поговорках связаны между собой, зачастую переходят друг в друга и в значительной мере образуют особый язык поговорок и поговорок в аспекте плана выражения.

Литература:

1. Даль В. Пословицы русского народа М., 2007.
2. Кусковская С. В. Сборник английских поговорок и поговорок. Минск, 1987.
3. Турманжанов О. Пословицы и поговорки казахского народа. Алматы. 2004.

Тоты құс жарақатқа кенде бопты,
Бұқарым, айтар міне осы-ақ екен [4, 129-б.].

Бұқар жырау:
Тоқсан бес деген тор екен,
Дәйім жаның қор екен,
Қарғың десең екі жағың ор екен
Найза бойы жар екен,
Түсіп кетсең түбіне,
Түбі жоқ терең көл екен,
Ел қонбайтын шөл екен,
Келмейтұғын неме екен [5, 37-б.].

Жиембет жыраудан келтірген жолдарда есімшенің болымсыз формасымен де келген:

Атадан жалғыз мен емес,
Хан ие ісің жол емес.
Жолбарыстай Жолымбет
Құрбандыққа қол емес... [4, 52-б.].

Бұқар жырау мәтінінен берілген екі сөйлем көлемінде болымсыз формалы де етістігінен болған:

Құрсағы жуан боз бие
Құлын салмас **демеңіз**.
Құлық туған құлаша
Құрсақтанбас **демеңіз**... [5, 59-б.].

Осы жыраудың мына жолдарынды редифті бұйрық райлы етістік жасап тұр:
Айтар болсаң алланы **айт**,
Таңертең азан шақырған
Дауысы сұлу молланы **айт**... [5, 102-б.].

Демек, жыраулар туындыларында көбіне күрделі баяндауыштардың көмекші сыңарлары – редиф жасаудағы өте өнімді тәсіл. Оған бұлардың тармақ немесе сөйлем соңындағы тұрақты орындары негізгі себеп.

И.В.Стеблева баяндауыш мүшелердің редифіне катысты былай деген: «Следует специально отметить, что редиф, как повторение одного и того же слова на конце полустихий, в тюркоязычной поэзии широко использовался потому, что многие глагольные формы являлись составными, их именную часть образовывали арабские и персидские слова, в качестве вспомогательных глаголов употреблялись слова қилмақ, этмок (делает), согласно же нормативному порядку слов тюркского предложения сказуемое (особенно его глагольная часть) всегда должно находиться в конце предложения. Поэтому использование глагола-сказуемого в качестве редифа для тюркской поэтической речи было вполне естественным, ибо сохранялась правильная синтаксическая конструкция тюркского предложения» [3, 93-б.].

әдеби айшықтығын баса көрсеткен. Ал біздің тарапымыздан бұл қосымшалардың тілдік тұлға түріндегі байланыстырғыш рөлі көрсетілмекші.

Ерте заман поэзиясындағы реди́ф құбылысының мәнін А.Ахметбек былайша көрсеткен: «Ахмет Йассауи хикметтері зікір негізінде туындағандықтан, зікірдің атрибуты қайталамалар (редиф) өте көп кездеседі. Оның «мәнә», «әрміш» сияқты жай реди́фтермен қатар күрделі бір тармақтық реди́фтерді қолдануы хикметтердің әуендік ырғақта айтылуына мүмкіндік берген. Бұл реди́фтер көркемдеу қызметімен қоса әр тармақ не шумаққа мағыналық толықтық пен мәнерлілікті беріп отырған» [2, 101-б.].

Ал орыс ғалымы И.В.Стеблева өзінің «Ритм и смысл в классической тюркоязычной поэзии» деген еңбегінде реди́фті: «Согласно определению средневековых поэтик, реди́ф – это одно или несколько слов, следующих за словами с буквой равви (т.е за рифмующимися словам). Реди́ф должен быть неизменным на всем протяжении стихотворения. Это значит, что слова, образующие реди́ф, должны употребляться в одинаковой грамматической форме, иметь один и тот же смысл, и занимает в бейтах ритмическую тождественную позицию» [3, 89-б.], – деп сөз еткен.

Негізінен, реди́ф түзеуге ең көп қатыстырылатын элемент – күрделі етістіктің көмекші сыңары. Демек, бұл құбылыс, ең алдымен, баяндауыш мүшелердің құрамында молынан жүзеге асады. Бұл турасындағы пікірімізді нақтылау үшін И.В.Стеблеваның мына тұжырымын ұсынамыз: «Очень часто в реди́ф ставится вспомогательный глагол, образующий глагольную часть сказуемого, и уж поэтому реди́ф невозможно было исключить из бейта (или его полустигий), не нарушив смысл, заключенный в их предложениях» [3, 90-б.].

Жыраулар туындыларында күрделі баяндауыштың көмекші сыңары әр сөйлем сайын қайталанып реди́ф жасайды. Өздері қатыстырылған жолдардың өзгеше өрнегін айшықтайды. Бұл олардың өлең жолдары ішіндегі әуез талабын еселеуші құрал қатарына енуі. Мұнда келер шақ есімшенің жалғауымен келген -e етістігі жиі қолданылады.

Шалкиіз жырау:

Құсты жисаң бүркіт жый,

Қыс тоныңды түлкі етер.

Бір жақсымен дос болсаң,

Азбас, тозбас мүлкі етер.

Бір жаманмен дос болсаң,

Күндердің күні болғанда,

Жеміле галамға күлкі етер [4, 86-б.].

Е етістігі өткен шақ есімшенің қосымшасымен келіп, күрделі баяндауыштың көмекші сыңары тұлғасында да реди́ф жасап тұрады.

Үмбетей жырау:

Қосағың қоса азармас қосақ екен,

Құдайым осылайда қосады екен.

Ысқақова Шырай Қабдрахманқызы

Гуманитарлық ғылымдар магистрі, аға оқытушы

Болысова Сымбат Балтақызы

Қазақ тілі мен әдебиеті мамандығының 4-курс студенті

Қостанай мемлекеттік педагогикалық институты

Қазақстан Республикасы

СӘБИТ МҰҚАНОВТЫҢ «МӨЛДІР МАХАББАТ» РОМАНЫНДАҒЫ АУЫСПАЛЫ НӨЛДІК МОРФЕМАЛАРДЫҢ ҚОЛДАНЫСЫ

Тілдің барлық салалары тілдік таңбалардан, бірліктерден тұрады, фонетикада – дыбыс, лексикада – сөз, морфологияда – морфемалар, синтаксисте – сөйлем сияқты негізгі тілдік бірліктер қызмет ететіні белгілі.

Нөлдік морфема – грамматикалық құрылыстан қомақты орын алатын, функционалдық жұмсальымы әртүрлі, семантикалық құрылымы жағынан қолданыста үлкен қызмет атқаратын тілдік бірлік.

Нөлдік морфема теориясы ғылымнан орын алғанға дейін қазақ тілінде нөлдік морфемаға қатысты құбылыстарды ғалымдар байқап, оны әр түрлі атап келген. Мысалы, Ш.Х.Сарыбаев «Табыс жалғауының тасалануы», Ө.Төлеуов «Кейбір көрсеткіштердің тасалануы, тасаланбауы», А.Ысқақов 1964 жылғы «Қазіргі қазақ тілі. Морфология» оқулығында септік жалғауларының жалғанып, жалғанбай қолданылуын ашық, жасырын қолданылуы деп атаған. Ол осы аталған оқу құралында былай деп жазған: «Ілік жалғауы жасырын түрде де, ашық түрде де келеді. Мәселен, ауылдың малы – ауыл малы болып бірде ілік жалғаудың көрсеткіші түсіп, бірде түспей келуі оның грамматикалық және стильдік ерекшелігіне байланысты екенін айтқан. Мұнда ғалым ілік септіктің қосымшасыз қолданылуын жасырын келуі деп, оған жасырын деген термин қолданған, қосымшалы қолданылуына ашық деген термин қолданған. [1].

Нөлдік форма, нөлдік морфема мәселелері қазақ тіл білімінде кеш көтерілді. Қазақ тіл білімінде нөлдік морфема мәселесін зерттеушілер ретінде Ы.Маманов, С.Исаев, Н.Оралбаева, Ж.Балтабаева, А.Омарова сияқты ғалымдарды атауға болады.

А.Омарова нөлдік морфеманы зерттеуші ғалымдардың анықтаған, көрсеткен белгілерін талдап, жинақтай келе нөлдік морфеманың белгілерін үш топқа бөліп қарастырады. Олар: 1) ортақ белгілері; 2) грамматикалық белгілері; 3) сөзжасамдық белгілері.

Нөлдік морфема тілдік таңба болғандықтан, оның тілдік бірлік атаулының бәріне ортақ белгілері бар. Олар: 1) дыбыстық құрамнан тұратын сыртқы бейнесінің жоқтығы; 2) сыртқы дыбыстық бейнесі болмаса да мағынасының бары. [2, 23].

Нөлдік морфема тіл білімінің әр саласында қызмет етеді. Нөлдік морфема грамматикалық категориялардың мағынасын білдіретін көрсеткіштер тобында қызмет етіп, виртуальдық бірлік болып саналады. Морфологиялық категориялардың мағынасын білдіретін көрсеткіштер, көбіне, жалғаулар мен жұрнақтар болса, нөлдік морфемалар осы екеуінің де қызметін атқарады.

Тілдік жүйеде мағынасы танылып, тек мағынаны қандай тілдік бірлік білдіретіні аталмай жүрген грамматикалық мағыналардың бәрі – нөлдік морфема арқылы берілген грамматикалық мағыналар. Олар морфологиялық категориялардың көпшілігіне қатысты. Грамматикалық категориялардың ішкі мағыналық құрылымына жататын мағыналардың сөздің түрлену жүйесінде, категория көрсеткіштерінің ішінде қосымшасы жоқ деген мүшесі бар категориялар тілде баршылық. Міне, мұндай категориялар мағынасы қосымшасыз берілген жағдайда, жүйеде мағына танылғандықтан, оның дыбыстық бейнесі саналып, ол категорияның грамматикалық нөлдік морфемасы аталды.

Грамматикалық нөлдік морфемаларды А. Омарова іштей 2-ге бөледі. Олар: тұрақты нөлдік морфема; 2) ауыспалы нөлдік морфема.

Тұрақты нөлдік морфемалардың категориялар парадигмаларында өзіндік орны бар, бірақ қазір тәжірибеде көрсеткіші көрсетілмей, көрсеткіші жалғауының жоқтығы арқылы ғана белгілі болып жүр. Мысалы, атау септігі берілгенімен, оның тұлғасында жалғау қойылмау арқылы, оның жалғауы жоқтығы аңғарылды. Сол сияқты бұйрық райдың екінші жағы, жіктік жалғаулардың 3-жағында жалғау көрсетілмеу арқылы оның жалғауының жоқтағы аңғарылады.

Тұрақты нөлдік морфемалар грамматикалық категориялардың көпшілігінде кездеседі: олар септік категориясы (атау септік), сандылық категориясы (жекешеліктің нөлдік морфемасы), тәуелдік категориясы (дерексіз тәуелдіктің нөлдік морфемасы), жақ категориясы (2-3-жақтар), бұйрық райдың нөлдік морфемасы, болымдылық, болымсыздық категорияның (болымдылықтың нөлдік морфемасы), нақ осы шақтың нөлдік морфемасы.

Қолданыстағы нөлдік морфемаға грамматикалық нөлдік морфемалардың ауыспалы нөлдік морфема түрі жатады. Ауыспалы нөлдік морфема да грамматикалық категориялардың көрсеткіштеріне жатады. Ауыспалы нөлдік морфемалардың қосымшалы варианттары бар. Ауыспалы нөлдік морфемалар тілдегі грамматикалық категориялардың көбінде бар. Сонда грамматикалық категорияның мағынасын білдіретін көпшілік жағдайда қолданыста екі түрлі көрсеткіш болады: 1) категорияның қосымшасы; 2) категорияның нөлдік морфемасы. [2, 131].

Тілімізде біршама грамматикалық формалар қосымшалы тұлғада да, нөлдік тұлғада да қолданылатыны анықталды. Грамматикалық нөлдік морфема септік категориясының 7 септігінде де орын алады. Демек, грамматикалық нөлдік морфема септікте жетеу деп санауға болады. Осы 7 морфеманың біреуі ғана септік категориясында тұрақты, қалғандары ауыспалы, осыған қарап септік категориясында әрі тұрақты, әрі ауыспалы нөлдік морфемалардың

тілкі на порівняння мовних, але і соціокультурних феноменів у всіх відомих мовах. Це допомагає сформувати компетентнісний самоконтроль і самооцінку.

У ході навчання іноземної мови відбувається інтеграція предметів мовного циклу. На уроках російської мови викладач формує в учнів компетенцію написання текстів художньо-публіцистичного характеру, тоді як на уроках іноземної мови – побутових текстів і текстів особистої та офіційної спрямованості. В результаті такої роботи виробляється загальна компетенція письмовій комунікативної діяльності, яка в подальшому постійно вдосконалюється.

За допомогою автентичних текстів зразків оволодівають навичками написання біографій, резюме, контрактів, ділових листів. Крім цього вони вчать етикету співбесіди і можуть бути корисними при взятті інтерв'ю.

Учні, які отримали міцні знання іншомовної міжкультурної комунікації, можуть користуватися іншомовними сайтами Інтернету і обходитися без перекладача. Напрямок мовної підготовки слід гуманістичному стилю міжкультурного спілкування, тобто формуванню міжкультурної компетенції в повсякденно-побутової, адміністративній сферах, при працевлаштуванні на роботу і організації бізнесу, розвитку культури діловодства та оволодінню мовним етикетом ділового спілкування з урахуванням потреб сучасного ринку праці.

Література:

1. Фокин Ю.Г. Психодидактика высшей школы: Психолого-дидактические основы преподавания. – М., 2000.

2. Теоретическое обоснование использования принципа динамического баланса в педагогике // П. В. Скулов // Мир науки, культуры, образования. – 2009. – № 4 (16). – С. 252–255.

Аметова А.Ж.п.ғ.м., аға оқытушы

Қабанов М.Ш.п.ғ.м., оқытушы

Сипаттолаева Ә.С.2 курс студенті

Қазақстан, Қарағанды қаласы

Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті

ҰЙҚАСТЫ ҮСТЕМЕЛЕУШІ КӨРКЕМДІК ҚҰРАЛ

Редиф – көркемдік тәсіл және поэзиялық шығармаларда кездесетін ерекшелік. Бұл турасында профессор С.Негимов: «Ұйқастың буындық құрлысына тоқталғанда өлең эвфониясын арттыратын редифті ұйқас та мол ұшырасады. Редиф дегеніміз-ұйқастан соң бір не бірнеше сөздің тұрақты қайталануы. Ұйқастың редифпен келуі буын мен дыбыс үндестігіне сәйкестелуі өлеңнің музыкалығына кең өріс ашады» [1, 263-б.], дей келіп, бұл қосымшаның

Останнім часом приділяється велика увага вдосконаленню системи навчання іноземним мовам з метою досягнення конкретного практичного результату. Вирішенню поставленої проблеми може допомогти компетентнісний підхід у навчанні. Він передбачає формування здатності людини використовувати вже наявні на озброєнні знання для вирішення конкретних практичних завдань. У навчанні іноземних мов завжди чітко виділялися усну та письмову мову. При цьому пріоритет віддавали, безумовно, усного мовлення, вважаючи її першим і безпосереднім засобом комунікації.

Останнім часом було відзначено, що володіння письмовою мовою дозволяє використовувати знання іноземних мов, перебуваючи поза мовного середовища, спілкуючись з носіями мови за допомогою сучасних засобів комунікації. Мета навчання писемного мовлення за новими стандартами орієнтується на міжнародний рівень володіння іноземною мовою. Загально визнано, що для досягнення стійкого і швидкого результату в тій чи іншій діяльності в наявності має бути мотивація. Так в письмовій мові відповіддю на питання, навіщо я це роблю, може послужити отримання можливості писати листи особистого та офіційного змісту, заповнювати анкети, бланки документів. Подібні практичні навички навіть у їх початковій стадії є хорошим стимулом для активного оволодіння письмовою мовою на уроці.

Організація навчального процесу на основі компетентнісного підходу передбачає:

- Використання знань і вмінь роботи з письмовим текстом, отриманих в ході вивчення інших дисциплін та особистого досвіду учня;

- Придбання в ході навчання іноземним мовам таких знань і умінь, які можуть бути використані в різних сферах діяльності, пов'язаних з обробкою текстової інформації.

Письмова мова, будучи одночасно засобом і метою навчання, здійснює реальну комунікацію вже на перших етапах вивчення іноземної мови. Це може бути заповнення анкети з використанням найпростіших граматичних засобів або рецензія і анотація на просунутому рівні вже з застосуванням складних мовних засобів.

Письмова мова характеризується формалізованістю в плані мовних засобів і в плані структури тексту. З розвитком сучасних засобів комунікації ця тенденція посилилася. Цій тенденції існує просте пояснення – вміння продукувати комунікативні повідомлення в чітких загальноприйнятних формах полегшує сприйняття і розуміння запропонованої інформації.

Рівень сформованості комунікативної компетенції залежить від рівня володіння іноземною мовою і від загального рівня освіченості, тому в основі розглянутої проблеми лежить вміння працювати з інформацією. При роботі над досягненням бажаного рівня комунікативної компетенції широко використовується перенос знань про систему мови. Пояснюючи ті чи інші моменти в структурі пропозиції в іноземній мові, викладач постійно звертає увагу учнів на подібні явища в рідній мові, згадує про подібності і розходження. Увага учнів акцентується також не

колданылуымен байланысты, бұл категорияны аралас морфемалы категория деп атауға болады. Бірақ септік категориясында тұрақты нөлдік морфема біреу, ауыспалы нөлдік морфема алтау болғандықтан, септік категориясын ауыспалы нөлдік морфемалы категория деп атауға да қолайлы. Яғни, Ауыспалы нөлдік морфема деп қосымшалы варианты бар, онымен мағынасы бірінің орнына бірі колданыла беретін морфема аталады [3].

Қосымшалы категориялардың колданыста нөлдік формада колданылуы поэзияда, прозада стильдік қажеттіліктерді өтеуде жиі колданылады. Тілде олар тұрақты нөлдік морфемалардан әлдеқайда көп.

Мысалы, сөз табыс септігінің нөлдік формасында тұрып, сабақты етістікпен тіркесіп, табыс септікті сөз тіркесін жасайды. Табыс септігінің қосымшалы формасындағы сөз де, нөлдік формасындағы сөз де бір сабақты етістікпен тіркесе береді. Мысалы, *газетті оқы – газет оқы, киноны көр – кино көр, тамақты пісір – тамақ пісір, есікті аш – есік аш, кітапты ал – кітап ал, алманы же – алма же* т.б.

Категорияның қосымшалы, нөлдік формалы сөздерінің тіркестегі орны да бірдей, сөйлемдегі қызметі де бірдей, грамматикалық мағыналары да бірдей деуге болады және олар бірінің орнына бірі колданыла алады. Қосымшалы формалы сөз колданыста нөлдік формаға, керісінше, нөлдік формалы сөз қосымшалы формаға ауыса алу мүмкіндігі ескеріліп, мұндай колданыстағы нөлдік морфема, ол қосылған сөз ауыспалы нөлдік морфема, ауыспалы нөлдік формалы сөз аталады

Сәбит Мұқановтың «Мөлдір махаббат» романында өнімді қолданысқа түскен ауыспалы нөлдік морфемалардың қатарына септік жалғауларын жатқызамыз. Оған төменде көрсетілген мысалдар дәлел:

Романда кездескен ілік септігінде тұрған ауыспалы нөлдік морфемалар:

1. Туған шешемнің кім екенін іштей біле бастағанмен, **«әжем баласы»** болып жүргендіктен, «жанассам жақындығым сезіліп қалар» дегендей, әжем «құдамыз» десе де, өзі жылы тартса да, мен оны жатырқағандай жоламағам (4, 30). Сөйлемдегі ілік септігінің нөлдік морфемасы туыстық қатынасты білдіріп тұр.

2. **Нұржан тобын** көргеннен кейін әжем екеуміз үйге кірсек, әкем қышынған бейнемен, бітіп келе жатқан жараларын сипалап түрегеп отыр екен (4, 35). Бұл сөйлемде ілік септігінің нөлдік морфемасы қатыстылық мағынаны білдіріп тұр.

3. Ашулы бірдеме айтқысы келген әкемнің үні көмекейіне кептеліп қалғандай, ұртын томпайта, үлкен көздерін тасырайта, тесірейте қарады да, **қамыс арасынан** айбат шегіп гүрілдеген қабандай, түсініксіз әлденені мұрнынан міңгірледі... (4, 43) Көмекші есіммен тіркескен есім сөз көбінесе нөлдік морфемада колданылады.

4. Адамдардың ұжымға, керісінше ұжымның адамдарға қатысын білдіреді. Мысалы: **Әскер бастығы** оған қосауыз мылтығын сыйлаған екен (4, 45).

5. Әкем өзінің Қурай-күреніне, Қайрақбай белі берік, иіс алмас, топырақта бір керікке, мен – «сүндет атым» санайтын қарагер бестіге мініп, екі тазыны ертіп, **әкем мылтығын**, Қайрақбай оның саймандарын асынып, үшеуміз «Қызылды» беттей аттанамыз (4, 51).

Табыс септігінде тұрған ауыспалы нөлдік морфемалар:

1. Қараңғы үңгірден бірі кіріп, бірі шығып жатқан мына **көмір қазушылардың** халін, мен сол зорманға ұқсаттым (4, 19).

2. Егер **мылтық ату** керек болса, ұңғысын кемтар қолының қарына салып жібереді де, көзін қарауылына дәлдеп ап, тілін оң қолының саусағымен тартып жібереді... (4, 45)

3. Алыс жолда ауыр **жүк арқалап** белі талған түйе байғұс, күндегі әдетімен шөге сала, ұзын мойнын жерге соза төсеп дем алайын деп еді, тәтті иіс танауын қытықтады ғой деймін, басын көтере түшкіріп жіберді де, жырық ерні бүлкілдей, алдындағы шалғынды шөккен қалпында бытырлата үзіп, аузын толтыра батырлатып шайнай бастады (4, 115)

4. Уақытымның көпшілігін сабақты меңгеруге жұмсаған мен, қол босаңқыраған шақтарда **қала қыдырып**, тұрмысымен, әсіресе оқу орындарымен танысып қоям (4, 166).

5. Мен **түндік ашайын** да, кім де болса қарсы алайын (4, 267). Жоғарыдағы сөйлемдерде табыс септігінің нөлдік морфемалары қимылдың объектісін білдіріп тұр.

Барыс септігінде тұрған ауыспалы нөлдік морфемалар:

1. Бір күні әкем және тағы біреулер **«Орынбор барамыз»** деп салт атпен жүріп кетті (4, 23). Сөйлемде барыс септігінің нөлдік морфемасы мекендік категориялық грамматикалық мағынаны білдіріп тұр.

2. Сол қалпымен **үйрек, қазға** ұмтылғанда, жерден арқан бойы көтерілмей қағып түседі (4, 217). Бұл сөйлемде барыс септігінің нөлдік морфемасы жанама объектілік мағынаны білдіріп тұр.

Жазушы шығармасында қолданылған шығыс септігінде тұрған ауыспалы нөлдік морфемалар:

1. Ал, әкемнің айтуынша, екі жүз елу шақырымдай болатын Ырғыз бен Торғай арасындағы жазығы мен құмайт белесі аралас келетін жалпақ далада **ұшқан құс, жүгірген аңнан** басқа жан мақұлық көрінбейді (4, 83).

Тәуелдік категориясының ішкі мағыналық ерекшеліктерін білдіретін жалғаулары бола тұра, олардың кейбір ішкі мағыналары қолданыста жалғаусыз берілетін кездері кездеседі.

1. Үйір болғаннан кейін, Бәтесті мен, **біздің үй** Сыр бойында тұрған шақта, бірер жыл қолда асыраған киіктің лағына ұқсатам (4, 184).

2. **Біздің үй** бір семіз бие сойып, қалыңдығы середен артық, үлкендігі етектей телшікті тұтасымен асқанда, осы Балқаш жалғыз жеп кеткенін көргенім бар-ды (4, 318).

никому не делает зла. Это придает ему уверенность, и он перестает полноценно работать, черпая удовлетворение и радость в оживлении товарищей при его появлении).

6. «Ах, какой я хороший» (с целью поднять свой авторитет, вызвать уважение окружающих применяется невзначай брошенная фраза о своих успехах, либо называются имена известных людей, якобы близких рассказчику) [Магура 1997: 16].

Говоря о социальной роли «подчинённого», отражённой в современном анекдоте, следует отметить, что данная роль существует практически неразрывно от роли «начальника». Зачастую, способом взаимодействия этих ролей в анекдоте являются различного рода конфликтные ситуации, возникающие между сотрудником и администрацией.

В заключение необходимо отметить, что образ мужчины, описываемый в русском языке, представлен неоднозначно. Характерные истинно мужские черты, закреплённые в сознании людей на протяжении многих столетий, в наши дни приобретают тенденцию к изменению. Ранее мужчине предназначалось быть сильным, агрессивным, а сегодня он должен быть умным, властным, красивым. То есть начинают цениться качества, которые изначально считались отличительными признаками женственности. В связи с этим некоторые ученые говорят об угрозе чрезмерной феминизации мужчин. Однако не стоит делать поспешных выводов. Социальные сдвиги, трансформация общества вызывают перемены в гендерных ролях (разновидность социальной роли, представляющая собой набор ожидаемых образцов поведения (или норм) предписываемых мужчине), которые сегодня становятся менее отчётливыми и полярными, что, в некоторой степени, идёт на пользу, как мужчинам, так и всему обществу. Однако все же не стоит забывать, что условная попытка смены традиционных гендерных ролей приводит к проблеме отсутствия новых ценностных ориентиров, что абсолютно неприемлемо.

Сарієва А.Б.

НТУУ «КПІ»

РОЛЬ ПИСЬМОВОЇ МОВИ У ВИВЧЕННІ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Світ постає перед людиною зараз як єдиний освітній простір у всьому різноманітні культур. Засобом міжкультурного спілкування в цьому просторі виступає іноземна мова. Перед системою вищої освіти, завданням якої завжди була підготовка кваліфікованих кадрів, зараз поставлена мета – виховання лідерів майбутнього, які зможуть використовувати технічні досягнення в майбутньому. Грамотно поєднуючи використання новітніх інформаційних технологій і знання іноземних мов, молоде покоління отримує поряд з поданням про реалії сучасного економічного життя шанс успішної соціальної адаптації.

Именно вокруг этого правила и создано большинство смешных рассказов и историй про управленцев. Не стали исключением и анекдоты про начальника, в которых он представлен таким самодуром, деспотом, да и вообще достаточно смешной личностью.

Интересы и задачи организации в непосредственной для сотрудников форме транслирует (то есть передает и интерпретирует) их прямой руководитель. За исключением тех ситуаций, когда представления руководителя и его подчиненных о целях и задачах организации совпадают полностью, и, безусловно, исполнители могут воспринимать свою ролевую позицию по отношению к руководителю как более или менее ущемляющую, то есть зависимую и подчиненную.

Такой исполнитель стремится избегать контактов с руководителем, который начинает оцениваться как источник неприятных воздействий, симулировать образцовую исполнительность, выполнять порученную ему работу поверхностно. Понятно, что в этих условиях трудно рассчитывать на то, что исполнитель будет добросовестным, инициативным и самоотверженным сотрудником организации. Подобные условия и социальные ситуации становятся различного рода анекдотов.

Кроме этого, в последнее время довольно широко обсуждается такой феномен, как психологические игры. Применяют этот способ своеобразной самозащиты отдельные члены коллектива, надеясь обеспечить себе привилегии в коллективе, получить определенные выгоды. Вот примеры наиболее часто встречающихся психологических игр в коллективе:

1. «Казанская сирота» (подчиненный избегает начальника в случае необходимости позволяет ему заявить, что он был заброшен и им не руководили; провоцирует старшего на грубость и незаконные действия, а потом занимает позицию обиженного. Нередко жалуется начальникам непосредственных руководителей; заявляет, что порученное задание не выполнимо; пытается выглядеть слабосильным, неспособным к серьезной работе).

2. «Меня рвут на части» (стремятся получить как можно больше общественных нагрузок. Перегрузка делами позволяет им, с одной стороны, не выполнять серьезно ни одну из своих обязанностей, а другой стороны, отказываться от нелегких заданий, выполняемых большинством их товарищей, ссылаясь на занятость).

3. «Святая простота» (демонстрируют окружающим свою наивность, неспособность довести начатое дело до конца. Цель такой игры – вызвать у окружающих естественное желание оказать помощь, и, в конце концов, они стараются переложить свои обязанности на других).

4. «Обездоленный начальник» (Сотрудник отказывается руководить группой людей, созданной на определенное время для решения назревшей эпизодической задачи, мотивируя свой отказ тем, что у него нет права наказывать людей, временно попавших ему в подчинение, а без этого якобы руководить невозможно).

5. «Клоун» (стремится доказать, что он чужак, не от мира сего, науки или работа даются ему с трудом, да и просто не нужны ему. Он смеется, развлекает всех и

3. Сонда басқа тамақ жоқтықтан жеген *біздің ел*, тойғаннан кейін, «жемей жатып қарынды ашырады, өзі су татиды» деп қазына жіберген күрішті алмай қойған (4, 375).

4. «*Біздің үйге* барып әңгімелесейік» де, ол мені үйіне алып кетті (4, 381).

5. – Тұрам десең мына *біздің үй* де даяр, – деді ол (4, 381).

6. Әсіресе, бостандықшыл *біздің заманда* (4, 382).

Сандылық категориясының көптік мағынасын білдіретін жалғауы бары белгілі. Жалғауы бола тұра, көптік мағына қолданыста көптік жалғаусыз нөлдік морфема (жалғау) арқылы да беріледі. Көптік жалғау арқылы жасалған ауыспалы нөлдік морфема:

Сол кезде Ташкенде шығатын «Ақ жол» газеті мен «Шолпан» журналына мақалалары *өлең, әңгімелері* үздіксіз басылып отырады екен... (4, 214)

Қорытындылай келе, Сәбит Мұқановтың «Мөлдір махаббат» романында қолданылған ауыспалы нөлдік морфемаларды зерттеу барысында, септіктерден жасалған ауыспалы нөлдік морфемалар өнімді қолданысқа түскендігі, тәуелдік жалғауы, көптік жалғауы арқылы жасалған ауыспалы нөлдік морфемалар аз қолданылғандығы анықталды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Ысқақов А «Қазіргі қазақ тілі (морфология)»- Алматы: Ана тілі, 1991. – 381 бет.

2. Омарова, А.Қ «Қазақ тіліндегі нөлдік морфеманың функционалдық және семантикалық аспектісі», автореферат – Алматы : Қазақ университеті, 2006. -52 б.

3. Омарова, А.Қ. Қазіргі қазақ тіліндегі нөлдік морфема: монография.- Алматы: Экономик' С, 2004.- 253 б.

4. Мұқанов С «Мөлдір махаббат». Роман. – Алматы: Атамұра, 2006. -520 бет

ВЪПРОСЪТ НА ДЕНЯ НА ТРАНСЛАЦИЯТА

Засорина Ю. А.

старший преподаватель кафедры языков Алматинского филиала Санкт-Петербургского Гуманитарного университета профсоюзов.

О ПРОИСХОЖДЕНИИ АНГЛОЯЗЫЧНОЙ ЮРИДИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ

Цель данной работы – провести исследование систем юридических терминов в английском языке, опираясь на различия, которые исторически сложились в США и Великобритании в рамках одной правовой системы. Проведенный анализ доказывает, что словарное соответствие часто не дает правильного представления о лексической единице, так как за аналогичными терминами в двух разных странах стоят разные понятия или разный объем значения близких по смыслу понятий. Важность изучения юридической терминологии, по праву считается одной из наиболее значимых. Необходимо отметить, что терминология права широко используется не только в профессиональной среде, но и в других сферах языковой коммуникации, поэтому существует большой спрос на изучение языка права для специальных целей.

Как известно, общее право Англии оказало решающее воздействие на развитие правовой системы США, которая во многом отличается от правовой системы современной Англии, но входит вместе с ней в семью общего права. Следует заметить, что английское общее право не является правом Великобритании, оно применяется на территории Англии и Уэльса, а Шотландия, Северная Ирландия, острова Ла-Манша и остров Мэн не подчиняются английскому праву.

Вместе с тем Англия долгое время являлась моделью для американских юристов. Развитие, достигнутое Англией в экономическом и культурном отношении, и отставание американских университетов и доктрины заставляли судей США строго руководствоваться этим образцом, согласовывать развитие американского права с развитием права английского. Поэтому можно наблюдать некоторый параллелизм в развитии английского и американского права. С некоторых точек зрения можно даже утверждать, что по мере того, как условия жизни в США сближались с условиями жизни в Европе, американское право стало более близким к английскому праву, чем в колониальную эпоху. Право США, как и английское право, – это в основном право судебной практики.

Юридические термины – это словесные обозначения понятий, используемых при изложении содержания закона (иного нормативного юридического акта), слова (словосочетания), которые употреблены в законодательстве, являются обобщенными наименованиями юридических понятий, имеющих точный и

8. Следует отметить, что большинству мужчин присуще наличие «командного духа», что делает возможным настоящее сотрудничество в решении практических вопросов. Особую практическую ценность данная особенность приобретает в рабочем коллективе, где слаженность, оперативность, принятие важных решений играют ключевые роли.

Социальная роль мужчины в сфере труда, определяется не только перечисленными параметрами, но также содержит в себе добавочные, зависящие от индивидуальности мужчины. Стоит отметить, что индивидуальные особенности одним мужчинам помогают добиваться значительных карьерных высот, а другим наоборот – мешают и заранее предопределяют занятие мужчиной низких звеньев должностной цепочки. Для создания комфортной обстановки на работе и успешного карьерного роста, мужчине необходимо применять данные параметры комплексно – т.е. в сочетании друг с другом. Так, например, профессор университета может и должен выполнять такие роли, как преподаватель, профессор, исследователь, воспитатель молодежи, консультант государственного учреждения или фирмы, руководитель кафедры, автор научных статей и книг и т.п. Мы видим, что данная социальная роль содержит в себе множество добавочных параметров, которые в той или иной степени дополняют основную профессию, представляющую собой забавные сюжетные линии анекдотов.

Говоря обобщенно, такие параметры призваны наиболее широко, раскрыть потенциал мужчины в том или ином виде деятельности. От мужчины зависит то, каким образом он проявит себя на службе – займёт руководящий пост или будет довольствоваться должностью рядового сотрудника.

Рассмотрим образ мужчины, социальная роль которого определяется как роль «начальника». Человек, занимающий пусть даже невысокий руководящий пост, постоянно подвергается обсуждению подчиненных. Босс всегда на виду, и зачастую его действия оценивают не совсем так, как ему хотелось бы. Несмотря на это, каждый начальник должен быть примером для своих подчинённых [Морозова 2009: 23].

Стоит отметить, что управленческая должность заставляет человека мыслить стратегически, и чем пост выше, тем больше различных факторов необходимо учитывать. Стать управленцем непросто, для этого надо проявить лидерские качества, завоевать доверие коллектива и вышестоящего начальства. Разумеется, среди руководителей есть и те, кто получил свое место по протекции, но в большинстве случаев люди поднимаются вверх по служебной лестнице благодаря собственным талантам.

Будучи по природе организаторами, они всегда прогнозируют предстоящие события, а после подвергают анализу расхождения, если таковые возникнут [Морозова 2009: 24].

Среди тех, кто наделен властью, встречаются разные люди, исповедующие всевозможные методы и стили руководства. Однако единственный постулат всегда остаётся неизменным – шеф всегда прав.

2. «Донжуан». От первого типа он отличается в первую очередь тем, что ему абсолютно неприемлем брак. Донжуан должен постоянно ощущать внимание со стороны противоположного пола, однако с пониманием того, что данная цель достигнута, объект теряет для него всякий интерес. После этого он переключается на другой объект. Почему он коллекционирует любовь и привязанность женщин – неизвестно. Возможно, одной из причин является глубинная установка на то, что противоположный пол не способен на сильные чувства.

Смысл другой версии заключается в страхе привязанности к кому – либо. Такая установка формируется в глубоком детстве и, как правило, связана с травмой особого рода. Кроме того, это тип очень уязвим, раним и обидчив: небольшое замечание в его адрес или просто недостаточное внимание способно надолго испортить ему настроение. И еще одна характерная черта – воля и упорство в достижении цели, умение подчинить этому всего себя.

3. «Бабник-Теоретик». Качественно отличается от приведенных выше типов тем, что зачастую является приверженцем патриархальных устоев и примерным семьянином. Не готов и не стремится изменить устоявшиеся, удобные отношения ради нового увлечения. Для подобного типа мужчин крайне важно чувствовать себя в центре внимания противоположного пола. Все действия, предпринимаемые такими мужчинами, носят исключительно показной характер. В его планы отнюдь не входит развитие отношений, наоборот, такой тип бабника предпочитает ограничиваться флиртом [Егорова 2002: 48].

Из всего вышесказанного мы можем выделить некоторые характерные черты, объединяющие в себе основные личностные и поведенческие качества бабников:

1. общителен, имеет много друзей и часто бывает душой компании;
2. любит и умеет делать комплименты, причем вкладывает в них максимум красноречия;
3. выглядит искренним и убедительным в словах и поступках, отчего, обычно, вызывает симпатию;
4. проявляет максимум внимания: обходителен, вежлив, умеет предугадывать желания, которые тут же исполняет с подчеркнутым удовольствием;
5. от знакомства стремится получить определённую выгоду. Детали оговариваются им в самом начале знакомства.

Следующей социальной ролью, выделенной нами в ходе исследования, является роль мужчины – алкоголика. При анализе анекдотов на данную тематику, что мужчина-алкоголик является одним из популярных персонажей в современном русском анекдоте. В чём заключается причина популярности анекдотов про алкоголиков? Для того чтобы ответить на поставленный вопрос, будет уместным процитировать известного писателя-сатирика М.Н. Задорнова: «...невозможно без смеха вспоминать о том, что накануне вечером вытворял по пьяни» [Задорнов 2006: 478].

определенный смысл, и отличаются смысловой однозначностью, функциональной устойчивостью. Они способствуют точному и ясному формулированию правовых предписаний, достижению максимальной лаконичности юридического текста. Занимая в принципе незначительный объем нормативного текста, юридическая терминология представляет собой его базу, основной смысловой фундамент.

Рассмотрев ранее историю становления общего права Англии и особенности исторических преобразований в области юриспруденции США, приходит понимание того, что терминологические системы обеих стран достаточно своеобразны, но имеют общие корни. Итак, древнеанглийская юридическая терминология была представлена довольно сложной системой терминов, закрепленной в законах англосаксонских королей. В ней можно выделить отдельные группы терминов, например, группу терминов, обозначающих денежные и имущественные штрафы, которые устанавливались в качестве компенсации за совершенные преступления или понесенные убытки:

bot (compensation to an injured party); half-leod (compensation to a killed person); wer-geld (property of man's family taken like compensation for an offence); leod-geld (compensation which was paid to the king and a family of the killed person as the compensation for a death).

Помимо терминов, обозначающих штрафы, в древнеанглийских законах можно выделить термины со значением преступлений:

weg reaf; weg worte (robbery); fore-steal (robbery attended by homicide).

Позже появились термины, которые отражали новые правовые идеи защиты общественного порядка не с помощью определенных правил, а только силой оружия:

bryce (protection from infraction); frith (right of protection given to people within certain precincts, e.g. church frith).

Существовали и другие группы терминов.

С 1050 г. новые английские законы разрабатывались на базе норм кодекса Юстиниана, получивших название *corpus juris*. Влияние латыни было значительным. Терминология права потеряла тесную связь с общим языком. Она стала «высокотехничной» и понятной только посвященным. Слова, перешедшие в правовую сферу из повседневного общения, постепенно все больше обособливались, получая свою собственную, понятную только профессионалам, дефиницию. Английское право, хотя далее и развивалось автономным путем, все же в английской юридической терминологии по сей день имеется большое количество прямых латинских заимствований, что свидетельствует о важности правовых понятий привнесенных в английское право из римского права, например:

mens rea; *actus reus*; *ad valorem*; *habeas corpus*; *obiter dictum*; *claim from the Latin «clamor», which was the judicial or community outcry that resulted from the discovery of a wrongdoing; victim from the Latin «victima,» meaning, «an animal destined to be sacrificed,»* и другие.

Нормандское завоевание было другим важным фактором, окончательно изменившим все англосаксонское право, а вместе с ним и язык, его обслуживающий. Новый язык господствующего класса, древне французский, полностью вытеснил в официальной сфере англосаксонский. Англосаксонские юридические термины, сохранившиеся после первого потока прямых латинских заимствований, были практически полностью вытеснены из употребления французскими аналогами, например, *urheil* и *adfulgurum* – *ordeal* и *compugation*, и др. В современной англоязычной юридической терминологии сохранились такие французские заимствования как: *carte blanche*; *droit*; *autrefois acquit*; *rapprochement* и др.

Важно отметить, что французский язык стал проводником опосредованных латинских заимствований, обозначающих основные понятия прецедентного права, например:

justice; *accuse*; *cause*; *jury*; *plead*; *heritage*; *marriage*; *prison*; *appeal*; *felony* и др.

Опосредованные латинские заимствования обозначили правовые понятия и институты, уже переосмысленные в рамках западной правовой традиции, насильственно внедряемой нормандской правовой культурой, и ставшие основой английской прецедентной системы. Среди таких опосредованных латинских заимствований, пришедших в английский язык из древне французского, наибольший интерес представляет термин *trespass*, принесший в английское право совершенно новое понятие «причинение вреда чужой собственности», на основе которого была создана целая система защиты прав собственности, одного из прав, обладающих наибольшей ценностью для западного человека, а следовательно, и подсистема терминов, обозначающих такие понятия. Все современное английское и американское гражданское право построено на *trespass*.

Однако после издания Эдуардом III приказа о ведении всех судебных дел на английском языке и получения английским языком статуса государственного все правовые документы стали переводиться с латыни на английский, например:

- *legal aid* – *in forma pauperis*; *facts of crime corpus delicti*; *beyond powers* – *ultra vires*; *donation gift* – *donation mortis causa*; *lawsuit* – *lis*; *law of the place where the crime occurred* – *lex loci delicti*; *after the event* – *ex post facto*; *invoice* – *pro forma*; *full bench* – *en banc* и т.д.

В составе англоязычной юридической терминологии наблюдается наличие составных комбинированных терминов, одна часть которых является прямым латинским заимствованием, а другая – английским термином или ассимилированным заимствованием, например:

- *pro forma letter*; *ad valorem duty*; *writ of habeas corpus*; *action in rem*; *guardian ad litem* и др.

Достаточно большое количество таких терминов в англоязычной юридической терминологии объясняется, прежде всего, краткостью полученного термина, т.к. перевод латинской части на английский язык сделал бы термины подобного рода слишком сложными по структуре и менее точными.

надлежит мужчине. Большинство русских мужчин считают, что измены не отражаются на отношениях с детьми и женой. Взятые из жизни типичные темы в нетипичных ситуациях вызывают интерес у сочинителей и слушателей анекдотов.

Они ищут в любовных связях того, чего нет в привычной семейной жизни. Но при возможности они предпочитают сохранять и то, и другое. Кроме того, общественное мнение более снисходительно к неверности русских мужчин, чем к изменам жен. Недаром для обозначения мужчин, одерживающих многочисленные любовные победы, используются такие слова как «герой-любовник», «половой гигант», «секс-машина», «гуляка» и прочие, смысл которых скорее положительный, чем отрицательный, что тешит самолюбие мужчин и отражает снисходительное отношение общества к мужской неверности.

В результате проведенного нами анализа, среди социальных ролей русского мужчины была выделена радикальная форма мужчины – прелюбодея – бабника. Однако следует оговориться, что бабником может являться не обязательно женатый мужчина. С целью полного раскрытия данного понятия, мы обратились к определению толкового словаря Ожегова. Словарь даёт следующее определение: «Бабник – любитель ухаживать за женщинами» [Ожегов 1961: 154].

Классический образ бабника создан по образу и подобию могучего доминантного Альфа-самца. Такие люди существуют и сейчас, составляя по предположению А. Протопопова, от 50 до 80 процентов мужчин.

Данный тип мужчин сопротивляется происходящим переменам, создает собственные закрытые сообщества и находит такие сферы жизни, где эти качества можно проявлять безнаказанно и получать за это одобрение. Поскольку эти свойства филогенетически самые древние и на них жёстко ориентирована любая мальчишеская и юношеская субкультура, их поддерживают и им завидуют и многие мужчины, сами не принадлежащие к этому типу [Кон 2003: 8].

Стоит отметить, что сами мужчины вовсе не считают определение «бабник» чем-то обидным. В лучшем случае они относятся к нему с добродушной иронией, а в худшем даже склонны считать его чуть ли не комплиментом своих мужских качеств.

К тому же необходимо отметить, что существует несколько разновидностей бабников:

1. «Бабник Классический». Это вполне определенный тип мужчин, отличающийся крайним непостоянством увлечений. Они деятельны и энергичны. Очень легки в общении: для них не составляет труда начать, и поддерживать непринужденный разговор, однако суждения их носят характер поверхностный и порой банальный. Флиртовать с женщинами – стиль их жизни. Мужчины такого типа не считают изменой любую кратковременную интрижку. Подобный тип мужчин охотно вступает в брак, не намереваясь, в свою очередь, менять привычный образ жизни. Таких мужчин психологи характеризуют как эмоционально незрелых личностей. Все их чувства и эмоции носят поверхностный характер.

К тому же каждая роль, выполняемая им, требует определенного содержания деятельности, манеры поведения и общения с людьми, каждая сопровождается определенными ожиданиями к ней со стороны других людей. Среди наиболее характерных социальных ролей, предназначаемых мужчине, следует выделить следующие конвенциональные, которые принимаются по соглашению, человек может отказаться принять их: 1) роль подкаблучника, 2) любовника, 3) роль бабника, 4) роль алкоголика, 5) роль друга, приятеля; 6) товарища, 7) лучшего друга, 8) служащего: а) начальника, б) подчиненного.

Относительно определения понятия «подкаблучник», мы придерживаемся мнения Элайны де Гарц, которая рассуждает на данную тему следующим образом: «Подкаблучник – это понятие, характеризующее мужчину, который готов пойти на все, только бы порадовать свою жену [Элайна де Гарц 2010:75].

Кроме этого, существует другая точка зрения относительно того, кем является подкаблучник. На самом деле, существуют также мужчины, которые попросту зависимы от своей жены, поскольку их объединяет, например, длительное совместное проживание.

Когда жена уезжает куда-то на неделю, такие люди, как правило, не нарушают домашнего очага, оставляя все в таком виде, в котором все находилось до отъезда жены. На самом деле это люди привычки. Они боятся перемен. После длительной совместной жизни они уже не могут представить рядом с собой другую женщину. Иными словами, такое определение показывает, что подкаблучник – не что иное, как просто большой ребенок с очень быстрой привыкаемостью к окружающей его действительности и окружающим его людям» [Элайна де Гарц 2010:75].

Существует также противоположный подкаблучнику тип мужчин – [мужчина – любовник]. Данное явление напрямую связано с супружеской изменой, поводом для которой является сексуальная или психологическая неудовлетворенность в браке. Необходимо отметить, что изменивший супруг ищет в новой сексуальной партнерше то, что не может найти у своей половины [Полунина 2007: 65].

беспорядочные сексуальные связи и частые измены могут быть вызваны неосознанным страхом оказаться несостоятельным, и они, таким образом, каждый раз доказывают самим себе, что с потенцией у них все в порядке. Также возможен иной вариант – мужчина неосознанно противится стремлению женщины удерживать его, не может смириться с тем, что он должен состоять в моногамном браке, и своими частыми изменами доказывает право на свободу. Все это становится темой остросюжетных анекдотов.

Частые измены и постоянные поиски любовных приключений, как правило, свидетельствуют о скрытой психической патологии. Диапазон её довольно широк – от инфантильности (несоответствия психического развития возрасту человека), незрелости, неуверенности, различных комплексов – до более серьезных психических нарушений. Первоначальная инициатива в любовном романе при-

Помимо всего прочего в англоязычной юридической терминологии обнаружено довольно большое количество терминов-интернационализмов. К ним относятся термины греко-латинского происхождения, например:

- sodomy; prostitution; doctrine; precedent и др.

Наличие такого числа интернационализмов в составе англоязычной юридической терминологии свидетельствует о том, что тенденция к интернационализации большинства правовых терминов и понятий действительно существует. В рамках этой тенденции наблюдается также появление интернационализмов английского происхождения, например:

- lock out; warrant; good will и др.

Говоря об англоязычной юридической терминологии, нельзя не упомянуть о синонимии в ней. Принято считать, что в терминологии может существовать только абсолютная синонимия. Она является результатом «столкновения» в терминосистеме заимствований и терминов, образованных на базе родного языка, например, mercy killing – euthanasia, seizure – forfeiture, deceit – false representation и др. Иногда абсолютные синонимы отличаются только синтаксической структурой, например, Natural Law – Law of nature, Substantial law – Law of substance и др.

Одним из источников синонимии в англоязычной юридической терминологии являются эвфемизмы, которые наблюдаются в сфере образования терминов со значением преступления (killing – deprivation of life – blood), или в случае, когда упоминание одного из слов избегалось с древних времен, например, death penalty – capital punishment, capital case, capital offence, capital sentence.

В англоязычной юридической терминологии отмечают абсолютные синонимы, образовавшиеся при «столкновении» в терминосистеме уже устоявшихся терминов и номинантов, перешедших в терминосистему из профессионального сленга (hijacking – air piracy, white knight – potential merger partner), что объясняется такими особенностями прецедентной правовой системы, как ее большая демократичность по сравнению с кодифицированной.

Не все юридические термины являются абсолютными синонимами или дублетами. Так, если сравнить определения таких терминов как «murder» и «assassination», то сразу становится понятным, что «assassination» употребляется только в тех случаях, когда речь идет об убийстве при помощи наемных убийц.

Также ярким примером может послужить наличие в англоязычной юридической терминологии нескольких терминов, обозначающих понятие «иск»: «action», «complaint», «claim», «plea», «lawsuit». Но не все из них абсолютные синонимы. Термины «suit», «lawsuit», «action» и «plea» являются абсолютными синонимами. Термин «complaint» является дублетом термина «claim». Однако говорить об абсолютной синонимии терминов «suit» («lawsuit»), «plea», «action», «complaint», «claim» не представляется возможным. Так, согласно определению в A Dictionary of Law, к примеру, термин «action» употребляется в следующем значении: «A proceeding in which a party pursues a legal right in a civil court» 1. Тогда как термин «suit» «... is commonly used for any court proceedings although

originally it denoted a suit in equity as opposed to an action at law» 2. То есть приведенные выше определения указывают на тот факт, что денотативное значение термина «suit» гораздо шире значений остальных терминов, обозначающих слово «иск», поэтому эти термины являются идеографическими, а не абсолютными синонимами.

Таким образом, исследование англоязычной юридической терминологии имеет большое значение не только в теоретическом, но и в практическом плане. Владение английским языком стало в современном мире обязательным условием успешности в профессиональной деятельности любой области знаний. Не является исключением и сфера права. Важной чертой юридических терминов, как средства профессиональной коммуникации, является их тесная связь с мировоззрением и идеологией властвующего класса, с различными политическими и юридическими теориями, научными направлениями и правовым опытом.

1. [Статья уголовно-правовые дефиниции и термины, <http://www.videojug.com/interview/criminal-law-terms-and-definitions/>];
2. [A Dictionary of Law. Sixth edition. Edited by Elizabeth A. Martin, Jonathan Law. Oxford University Press, 2006г.];

Левченко І.В.

*Національний Технічний Університет України
«Київський Політехнічний Інститут»*

ОСОБЛИВОСТІ ОТОТОЖНЕННЯ ТА ПЕРЕКЛАДУ СИТУАТИВНОЇ ЛЕКСИКИ

В даний час вивчення нових слів, аналіз словотворів і способи їх виникнення відображають найбільш характерні тенденції в зміні словникового складу мови. Процес утворення нових слів і поповнення ними сучасної мови – процес постійний і пропонує широке поле для досліджень. Одним з таких явищ є оказіональна лексика.

Слово «оказіоналізм» латинського походження (occasionalis – випадковий). Оказіональне слово – це неологізми, створені поетом або письменником, які використовуються за правилами словотвору виключно в умовах певного контексту, як лексичний засіб художньої виразності [1]. Вони відображають особливості світобачення автора твору, розширюють склад образних засобів і служать одним із способів створення мовної гри.

Цей термін навіть серед лінгвістів розуміється по-різному. Мовознавцями були запропоновані інші назви оказіоналізмів, такі як, авторські слова,

Журавлева Е. А.

магистр филології

Інноваційний Євразійський Університет, Казахстан

КОНВЕНЦІАЛЬНІ РОЛІ МУЖЧИНИ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ

В настоящее время не существует единой теории социальных ролей мужчин и женщин, которая являлась бы всеобъемлющей и общепринятой нормой в науке. Н.И. Сарджвеладзе акцентирует внимание на том, что в целом, социальная роль личности независимо от пола определяется как совокупность ожиданий и требований, предъявляемых социальной группой, обществом в целом к лицам, занимающим определенные статусные позиции [Сарджвеладзе 1989: 83].

К тому же необходимо отметить, что социальная роль, возникающая в связи с конкретной социальной позицией (статусом), занимаемой данной личностью в социально-стратификационной структуре общества, выступает вместе с тем в качестве конкретного, нормативно одобряемого способа поведения, обязательного для данной личности. Поэтому социальные роли независимо от пола, выполняемые тем или иным индивидом независимо от пола, становятся решающей характеристикой его личности, не теряя, однако, своего социально-производного и в этом смысле объективно-необходимого характера [Сарджвеладзе 1989: 90].

С другой стороны, из вышеизложенного вытекает, что роли, выполняемые мужчиной являются социально обусловленными. Кроме того, та или иная социальная роль ярко отражает взаимодействие мужчины как с обществом в целом, так и с отдельными его представителями. Также следует добавить, что по определенным действиям, выполняемым мужчиной (например, употребление узко-профессионального жаргона или действия, характерные для примерного семьянина) можно с уверенностью идентифицировать роль, в рамках которой мужчина функционирует на данный момент.

Сознательно ли выполняет мужчина те или иные действия или на уровне подсознания в данном случае не имеет значения. Вне зависимости от способа взаимодействия между людьми, каждый из индивидов, включенных в такое взаимодействие, выполняет предписанную роль. Каждая из этих ролей включает в себя свой «сценарий», которому человек следует во взаимодействии с другими людьми [Сарджвеладзе 1989: 95].

Мужчина, использующий в общении коммуникативные намерения и являющийся одновременно объектом воздействия подобных намерений со стороны других участников коммуникации, выполняет сразу несколько социальных ролей.

У малопродуктивних і непродуктивних суффіксів спостерігається пряма залежність між критеріями продуктивності і частоти, т.е. чим менше продуктивний суффікс, тим з меншою частотою він використовується в тексті. Що стосується високопродуктивних С-морфем, то серед них можна виділити незначительну частину суффіксальних морфем (всього 6 одиниць), які мають одночасно високу частоту і високу продуктивність, причому в різних частотних словниках їх кількість різне: в словнику «Хімічне машинобудування» таких суффіксів три, в списку «Автомобільне будування» – два, і в словнику «Електротехніка» – тільки один. Продуктивні С-морфемі, що використовуються з середньою частотою во всіх трьох словниках мають приблизно однакове кількість одиниць (8, 7, 7, відповідно). І, нарешті, продуктивні суффікси з низькою частотою зустрічаються, функціонують в низькочастотних зонах досліджуваних словників, мають значно більший розмах кількісних величин – в словнику «Хімічне машинобудування» тільки один низькочастотний суффікс, «Автомобільне будування» – шість таких одиниць, і в словнику «Електротехніка» три С-морфемі. Це можна пояснити особливостями низькочастотної зони ймовірно-статистических моделей, в яких поява/відсутність тих чи інших речових одиниць носить випадковий характер, т.е. чим нижче частота словникової одиниці, тим менше ймовірність її появи або відсутності в словнику.

Література

1. Аношкін Е.С. Субстантивні терміни і їх екстралінгвістическа детермінованість в німецькій термінології технології сахаристих речовин: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.04 Германські мови / Євген Степанович Аношкін. – Воронеж, 1984. – 20с.
2. Архангельський Т. А. Принципи побудови морфологічного парсера для різноструктурних мов: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.21 Прикладна і математическа лінгвістика / Тимофій Александрович Архангельський. – М., 2012. – 22с.
3. Мартем'янова М. А. Особливості формування сучасних наукових технічних термінологічесеских систем (на прикладі термінів нанотехнологій): автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.04 Германські мови / Марія Алексеевна Мартем'янова. – Іжевськ, 2011. – 22 с.
4. Худинша Е. А. Особливості становлення і розвитку англійських базових термінів в подязку економіки: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.04 Германські мови / Елена Анатольевна Худинша. Омськ, 2011. – 22 с.
5. Чукреева Е. И. Ономазіологічесеске дослідження політичесеских термінів і громадсько-політичесескої лексики в американському англійському мові (на матеріалі виступів колишнього держсекретаря США Мадлен Олбрайт) / Е.И.Чукреева. – Лінгвокультурологія, 2010. – № 4. – С. 222-224
6. Leipzig Glossing Rules [Електронний ресурс]

стилістичні неологізми, неологізми контексту, одноразові неологізми, літературні неологізми, слова-однорідки, еологізми, індивідуально-авторські новотвори, ефемерні іновачії, слова-саморобки, слова-метеори, та ін.

Чому ж деякі вчені називають оказіоналізми неологізмами, щоправда, з деякими уточненнями?

Справа в тому, що ці два лінгвістичесні явища об'єднує новизна. Але в одному випадку це більш постійна характеристика, в іншому ж, тимчасова. Оказіональні слова, створені одного разу, «з нагоди», відчувуються як «незвичайні» незалежно від часу свого народження. Неологізми ж поступово стають звичними для носіїв мови і втрачають свою мовну свіжість.

Деякі неологізми мають недовге життя, інші ж закріплюються надовго, входять не тільки в живу повсякденну мову, а й стають невід'ємною частиною словесності. Оказіональні слова ж, створювані авторами для певних художніх цілей, рідко виходять за межі контексту, не отримують широкого розповсюдження і, як правило, залишаються приналежністю індивідуального стилю, так що їх новизна і незвичність зберігаються [2]. Хоча в деяких випадках і окказіоналізми отримують широке поширення, але це швидше винятки з правила.

Перед лінгвістами та перекладачами завжди стоїть питання: якої стратегії слід дотримуватися при перекладі окказіональних слів? Складність процесу перекладу окказіональної лексики полягає в її новизні, свіжості, унікальності або незвичності. Вони можуть бути утворені будь-якою частиною мови і з будь-якої словотворчої моделі. Також вони є новоствореними словами, не зареєстровані в словниках і тісно пов'язані зі змістом твору.

Так як багато окказіональних слів не мають відповідностей в мові перекладу, перекладачеві треба замінювати їх словами, вже існуючими в мові, або придумувати свої власні «оказіоналізми». Перекладач, який зіткнувся з ними вперше, може не мати чіткого уявлення про значення цих слів. Для їхнього розуміння потрібно бути знайомим з контекстом твору. Складність передачі окказіонального слова на іншу мову, з точки зору, міжмовної комунікації, полягає у відсутності його еквівалента в мові перекладу і основною проблемою при передачі окказіоналізма на іншу мову буде необхідність передати його «культурний фон». Їх функція – допомогти читачеві «вжитися» в реальність твору.

Не варто також забувати і про аналіз структури слів. Як правило, ситуативні слова засновані на вже існуючих словах і морфемах. Щоб зробити переклад, слід пам'ятати про три важливі етапи:

1. Аналіз значення слова;
2. Визначення авторського посилення;
3. Переклад за допомогою рідної мови.

Перекладачі відштовхуються від форми окказіонального слова, від тієї словотворчої моделі, за якою воно було побудовано, намагаючись дати пояснення новостворенню. Використовуючи знання про граматичне значення частин слова,

його можна розчленувати на складові компоненти і побудувати свого роду припущення про значення слова, виходячи з граматичної структури.

У наш час багато слів, що з'являються в художній літературі, викликають у читачів інтерес, своєю оригінальністю форми і гуманістичним змістом. Особливо, це стосується праць в жанрах фентезі та фантастики. Немає певної єдиної думки про їх статус. Справа в тому, що вони самодостатні, мають своєрідну особливість, часто багаторівневі і філософські за змістом. Основні проблеми, пов'язані з їх перекладом: такі тексти сповнені вигаданих реалій, алюзій і квазі-власних імен, тобто імен, придуманих автором, для позначення об'єктів, неіснуючих в реальності.

Література:

1. Кубрякова Е. С. Словообразование как процесс номинации и его отличительные формальные и содержательные характеристики / Е. С. Кубрякова // Теоретические основы словообразования и вопросы создания лексических единиц. – Пятигорск, 1988. – 157 с.

2. Влахов С.М. Непереваемое в переводе (реалии). Мастерство перевода / С.М. Влахов., С.Т. Флорин. – М.:, 1970. – 475с.

Старший викладач Сахарова Л. М.

Полтавська державна аграрна академія, Україна

ПО ТУ СТОРОНУ АНГЛІЙСЬКИХ ЗАГОЛОВКІВ ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ГАЗЕТНИХ ЗАГОЛОВКІВ

Сучасне суспільство неможливо уявити без засобів масової інформації. Їх роль настільки велика, що часто ЗМІ називають «четвертою владою».

Однією з найдавніших форм засобів масової інформації є преса. Вона незалежна, потенційно здатна виступати в якості самостійної сили. Преса займає важливе місце в культурному та політичному житті країни, допомагаючи людині орієнтуватися у навколишній дійсності.

Невід'ємною частиною газетних публікацій є заголовки. Хороший заголовок багато в чому підвищує конкурентоспроможність періодичного видання. У пресі заголовки займає саму сильну позицію. Саме на нього читач звертає увагу в першу чергу. Тому від характеру та оформлення заголовків багато в чому залежить імідж газети або журналу, а також і вплив тієї чи іншої публікації на читача: змістовну статтю з неправильно вибраним заголовком не помічають, в той час як

(1-2%). Инвентари как малопродуктивных, так и непродуктивных суффиксов состоят из С-морфем, которые имеют настолько низкую частоту употребления, что ими можно пренебречь. Кроме того, в них наблюдается явная прямая зависимость между критериями частотности и продуктивности. Поэтому предметом анализа были выбраны исключительно высокопродуктивные С-морфемы, в которых возможны другие варианты зависимости.

На следующем этапе анализа будут представлены инвентари продуктивных суффиксов, обладающими различными частотами, всех трех описываемых вероятностно-статистических моделей, и рассмотрено взаимодействие используемых в исследовании критериев – «продуктивность» и «частотность».

В частотном словаре «Электротехника» функционируют следующие продуктивные суффиксы -ion/-tion, -ing, -ity/-ty, -er, -or, -ment, -ance/-ence, -age, -ness, -ure, -al; «Химическое машиностроение»: -ion/-tion, -ing, -ity/-ty, -er, -or, -ment, -ance/-ence, -age, -ness, -ure, -al, -ant/-ent; в словаре «Автомобилестроение»: -ion/-tion, -ing, -ity/-ty, -er, -or, -ment, -ance/-ence, -age, -ness, -ure, -al, -ant/-ent, -y, -man, -ist.

С точки зрения критерия частотности лишь некоторые из них резко выделяются из общего списка суффиксов, поскольку используются с высокой частотой, остальные – низкочастотны. Наибольшее количество высокочастотных суффиксов находится в подязыке «Химическое машиностроение» – три высокочастотных (-ion/-tion, -ing, -er) со средними величинами в пределах высоких частот, далее – восемь среднечастотных (-ity/-ty, -or, -ment, -ance/-ence, -age, -ness, -ure, -al) и один низкочастотный (-ant/-ent) суффиксы. Основная особенность низкочастотной зоны словаря «Автомобилестроение» – самое большое количество разных С-морфем по сравнению с двумя другими частотными словарями – 15 единиц (для сравнения: в словаре «Химическое машиностроение» – 12 С-морфем и в словаре «Электротехника» – 11 С-морфем). Но этот факт не повлиял на количество С-морфем, функционирующих с высокой частотой. В словаре «Автомобилестроение» – только два высокочастотных (-ion/-tion, -ing) с минимальными величинами в пределах высоких частот, семь среднечастотных (-er, -or, -ment, -ance/-ence, -age) и шесть низкочастотных (-al, -ant, -y, -man, -ist, -ure) суффиксов. Словарь «Электротехника» имеет минимальное количество как разных С-морфем (11 единиц), так и высокочастотных суффиксов – всего один высокочастотный (-ion/-tion), но используемый с частотой в несколько раз выше, чем в двух других частотных словарях, семь среднечастотных (-ing, -ity/-ty, -er, -or, -ment, -age, -ance) также обладающих максимальной частотой, характерной для среднечастотных суффиксов, и три низкочастотных (-ness, -ure, -al) суффикса.

Рассмотрев суффиксальные морфемы трех частотных словарей технических подязыков научного функционального стиля «Химическое машиностроение», «Автомобилестроение» и «Электротехника» с позиций критериев «продуктивность» и «частотность», можно прийти к следующим выводам.

Кроме этого для анализа и классификации суффиксальных морфем имен существительных, находящихся в низкочастотных зонах указанных выше словарей, были использованы статистические методы подсчета.

Для классификации С-морфем применялись следующие критерии оценки суффиксов: продуктивность и частотность. Наличие этих двух критериев позволяет проследить их взаимодействие и влияние на суффиксальные морфемы.

По степени активности в словообразовании (т.е. количеству разных существительных, к которым они присоединяются) все суффиксы были разделены на продуктивные, малопродуктивные и непродуктивные, а по степени повторяемости в существительных текстовых корпусов – на высокочастотные, среднечастотные и низкочастотные. К продуктивным были отнесены суффиксы, оформляющие 7 и более лексем, к малопродуктивным – от 2 до 6 лексем и непродуктивным – одну лексему. Высокочастотными суффиксами считаются, имеющие более 275 словоупотреблений, среднечастотными – от 25 до 274 и низкочастотными – до 24 словоупотреблений.

Итак, инвентарь суффиксальных морфем частотных словарей «Химическое машиностроение», «Автомобилестроение» и «Электротехника» в низкочастотной зоне составляет 40 разных единиц. Количество низкочастотных суффиксов в корпусе «Химическое машиностроение» – 30 единиц; «Автомобилестроение» – 36 единиц и «Электротехника» – 31 единица.

По критерию «продуктивность» первое место занимают суффиксы, извлеченные из частотного списка «Электротехника». Они присоединяются к 657 существительными, что от общего количества существительных этого списка (1569 единиц) составило достаточно высокую величину в процентном отношении – 42%. На втором месте – специальность «Химическое машиностроение». В словаре этого подъязыка из 2125 существительных только 878 присоединяют суффиксальные морфемы, что представляет собой долю 41%. На третьем месте находится словарь «Автомобилестроение» – 812 лексем с С-морфемами из 2526 имен существительных, встречающихся в текстах этой специальности (32%).

По частоте употребления наблюдается совершенно идентичная картина: первое место у частотного списка «Электротехника», где суммарная частота лексем с С-морфемой является 1337 от общего числа находящихся в нижней частотной зоне 3108 лексем (43%); второе – у подъязыка «Химическое машиностроение», где повторяемость также достаточно высока – 2099 лексем с С-морфемой из 5292 именных лексем, встречающихся в словаре (40%); третье место – у вероятностно-статистической модели «Автомобилестроение», где существительные с суффиксальными морфемами имеют суммарную частоту употребления 1454, а общее число именных лексем – 4671 (31%).

Продуктивные суффиксы встречаются у 95-96% суффиксальных существительных нижней части рассматриваемых частотных списков. В остальные 5-4% входят малопродуктивные (3-5%) и непродуктивные суффиксальные единицы

навіть сама посередня стаття може завоювати популярність завдяки своєму яскравому, виразному заголовку. Таким чином, заголовок являє собою органічний перший елемент текстової публікації.

Заголовки в англійських і американських газетах і журналах відіграє важливу роль, основне його завдання полягає в тому, щоб привернути увагу читача, зацікавити і навіть вразити його, а також він покликаний у короткій формі викласти зміст статті або виділити найбільш важливі факти. Тобто заголовку доручається інформаційно-роз'яснювальна функція, і він повинен переконати читача, вселити йому основну ідею публікованого матеріалу [1]. Прагнення привернути увагу до матеріалу статті і викласти в короткій формі його зміст призводить до того, що заголовки звичайно бувають багатоступінчастими. Вони складаються з «шапки», яку друкують великим шрифтом і підзаголовка, набраного менш крупним шрифтом. «Шапка» покликана виділити найяскравішу думку, найбільш виразну, яка легко запам'ятовується. Нерідко «шапка» направлена на те, щоб, вразивши уяву читача, примусити його прочитати сам матеріал. Тому в більшості випадків вона недостатньо повно розкриває зміст статті, а іноді буває дуже мало з ним пов'язана. Підзаголовок, навпаки, виконує функцію розкриття, він у кількох рядках дає короткий переказ статті. Так, «шапка» наступного заголовка *You Now, Pay Never* відразу привертає увагу, але не зрозуміло, про що саме йде мова, підзаголовок *Life After College: Credit Card Debts, Repaying Loans* коротко повідомляє про зміст статті.

Бувають, однак, випадки, коли двоступінчаті і навіть тріступінчаті заголовки все ж таки не розкривають достатньо повно зміст повідомлення, і в зв'язку з цим, щоб зрозуміти і перекласти заголовок, спочатку необхідно звернутися до змісту статті. Наприклад:

Dominant Men Easy To Spot. To Heart.

З «шапки» і підзаголовка не зовсім зрозуміло, про що піде мова в статті. Ознайомившись зі змістом, ми бачимо, що в статті йдеться про те, що владні люди досить часто страждають захворюваннями серцево-судинної системи.

Але часто навіть одноступінчаті заголовки ясно відображають зміст повідомлення: *Asian American Consultant Visited White House Often*. Перекладачеві залишається тільки знайти адекватний варіант перекладу на українську мову.

Досить часті випадки, коли більш менш довга стаття або повідомлення розбивається на окремі шматки вставленими в текст додатковими заголовками. Це робиться для того, щоб максимально зацікавити читача, не допустити того, щоб він, пробігши очима перші рядки статті, кинув це читати і перейшов до других матеріалів. В більшості випадків ці врізані в повідомлення додаткові заголовки мало пов'язані з наступним за ними матеріалом і являють собою вихоплені з тексту яскраві, помітні слова або виразу:

Shuttle Atlantis. From Mir For Return Home. Canaveral. Astronaut Shuttle, A First For Nasa.

У українській пресі статті рідко оформляються подібним чином.

В англо-американській пресі розроблено особливий стиль газетного заголовка, характерною рисою якого є надзвичайна експресивність лексичних і граматичних засобів.

Заголовки, як правило, написані з допомогою максимально стислих, гранично лаконічних фраз, в яких опускаються все семантично другорядні елементи. Але, щоб забезпечити максимальну дохідливість, для побудови заголовків використовується тільки загальноживана лексика і найпростіші граматичні засоби [3].

Особливості розвитку преси в США і Англії наклали яскравий стилістичний відбиток на заголовки газетних статей, переклад яких, в силу їх специфіки, представляє відомі труднощі.

Заголовок в англо-американських газетах грає дуже важливу роль; основна його задача полягає в тому, щоб привернути увагу читача, зацікавити і навіть вразити його, і лише в другу чергу заголовку доручається інформаційно-роз'яснювальна функція – повідомлення читачеві короткого змісту даної статті.

Разом з тим, з метою забезпечення максимальної дохідливості, заголовки будуються на базі загальноживаної лексики і простих граматичних засобів [4]:

- Для залучення уваги читача до основної думки повідомлення, в заголовках, як правило, опускаються артиклі та особові форми допоміжного дієслова to be.

- Дія зазвичай виражається формами Indefinite або Continuous:

(The) Ukrainian Athlete (is) Winning (a) Prize

(are) Smashed by (the) Hurricane

- Повідомлення про нещодавні події передаються з допомогою форми Present indefinite. Це як би наближає подію до читача і підсилює його інтерес:

Liner Runs Ashore.

Kills 200 in India.

- Майбутнє дія часто передається початковою формою дієслова: Dockers to Resume Work.

- Нерідко в заголовку опускається присудок, воно відіграє в реченні другорядну роль:

in Miami. in Committee. Timber for Sale.

- З метою звернути особливу увагу на присудок і разом з тим зацікавити читача, опускається підмет, якщо воно поступається за значенням присудка:

(They) Expect New Economic Depression.

- Присвійний відмінок внаслідок своєї структурної компактності, вживається з неживими іменниками і витісняє прийменниковий зворотом з of:

Price Control's Effect Discussed.

- Для додання емоційного забарвлення в загальноживану лексику вкраплюються неологізми, діалектизми, поезизми, сленг, наприклад:

cop замість policeman, irk замість irritate

- Широко вживаються скорочення та складноскорочені слова, наприклад:

T.U.C. Seeks Details.S.-Ukrainian TV Exchanges

ЕЗИК, РЕЧ, ГЛАСНА КОМУНІКАЦІЯ

К.филол.н. Неврева М.Н., к.филол.н. Борисенко Т.И.,
к.ист.н. Капинус Е.Л.

Одесский национальный политехнический университет, Украина

АНАЛИЗ СУФФИКСАЛЬНЫХ МОРФЕМ В НИЗКОЧАСТОТНОЙ ЗОНЕ ВЕРОЯТНОСТНО-СТАТИСТИЧЕСКИХ МОДЕЛЕЙ ПОДЪЯЗЫКОВ НАУЧНОЙ КОММУНИКАЦИИ

В современном языкознании многие исследователи обращаются к проблеме словообразования. Сегодня трудно найти диссертационную работу, которая бы не содержала морфемного анализа тех языковых или речевых единиц, которые составляют их объект исследования [1 ... 5]. Естественно, исследователей привлекают, прежде всего, статистически надежные данные, которые представляют собой самые частотные единицы текстовых корпусов.

Однако слова, которые используются реже и находятся в низкочастотной зоне любого частотного словаря (вероятностно-статистической модели), могут представлять несомненный интерес как потенциальный источник будущих высокочастотных словоупотреблений. Поэтому они должны быть изучены, классифицированы и охарактеризованы так же, как и словоупотребления, функционирующие в текстах с высокой частотой.

Настоящая работа посвящена описанию результатов анализа суффиксальных морфем (С-морфем) существительных, зафиксированных в зонах низких частот словарных списков научных областей «Химическое машиностроение», «Автомобилестроение» и «Электротехника», относящихся к научному функциональному стилю. Эти частотные словари основаны на электронных текстовых корпусах, которые были взяты из научных специализированных журналов Великобритании и США: Chemical engineering progress, Chemical and process engineering, Machinery, Process engineering, Proceedings of the institution of electrical engineering, и др.

Основным методом для словообразовательного анализа существительных и выделения номенклатуры суффиксов был выбран метод межстрочного глоссирования (interlinear glossing), а конкретно – метод морфемной разметки (morpheme-by-morpheme correspondence), который рассматривается в правиле №2 Лейпцигских Правил Глоссирования [6]. Известно, что абсолютное большинство международных лингвистических изданий использует именно этот метод, при котором каждая словоформа разделена на морфемы, а каждая морфема, как лексическая, так и грамматическая, снабжена переводом.

great extent, on the length of the segment to be translated. If the segment is just a sentence or two the interpreter closely follows the original speech. As often as not, however, the interpreter is expected to translate a long speech which has lasted for scores of minutes or even longer. In this case he has to remember a great number of messages and keep them in mind until he begins his translation. To make this possible the interpreter has to take notes of the original messages, various systems of notation having been suggested for the purpose. The study of, and practice in, such notation is the integral part of the interpreter's training as are special exercises to develop his memory.

In simultaneous interpretation the interpreter is supposed to be able to give his translation while the speaker is uttering the original message. This can be achieved with a special radio or telephone-type equipment. The interpreter receives the original speech through his earphones and simultaneously talks into the microphone which transmits his translation to the listeners. This type of translation involves a number of psycholinguistic problems, both of theoretical and practical nature.

This is a highly specialized form of interpreting, which requires a special aptitude. The interpreter has to be able to listen to the speaker and repeat the same words in a different language almost at the same time. This takes a great deal of training and experience, and is paid at a higher rate than consecutive.

References:

1. Коптілов В.В. Теорія і практика перекладу. – К., 2003.
2. Арнольд И.В. Основы лингвистических исследований: Учеб пособие. – М.: Высш.шк., 1991.
3. Казакова Т.А. Translation techniques. – С-Петербург: Союз, 2004.
4. Калинина В.Д. Теория и практика перевода. – М.: РУДН, 2008.

- Відзначається присутність елементів образності, наприклад:
Bush Raises His Eyebrows President Under Fire

Як ми бачимо, заголовки англійських та американських газет виявляють цілий ряд особливостей, що вимагають спеціального підходу при їх перекладі на українську мову [3].

Звичайне застосування еліптичних конструкцій надає заголовкам надзвичайну стислість і динамічність. Українським заголовкам, як і всьому газетного стилю в цілому, притаманний більш плавний, спокійний характер, а дія в них, на відміну від заголовків в англійських і американських газетах, передається частіше іменником, ніж дієсловом, наприклад:

Conference to open to-day – сьогодні відбудеться відкриття конференції.

Ukrainian Athlete Winning Prize – перемога українського спортсмена

Як зазначалося вище, в англійських та американських заголовках широко застосовуються скорочення, найчастіше літерні, причому нерідко значення такого скорочення може бути зрозуміле тільки з тексту самої статті наприклад: N. G. O. A. Rejects Strike Clause. Дане скорочення N. G. O. A. не є загальноживаним і тому не наводиться словником. Значення його – Government National Officers' Association – можна встановити тільки з тексту наступній під заголовком нотатки.

Звернення до тексту статті, щоб зрозуміти заголовок часто виявляється необхідним у тих випадках, коли заголовок містить елементи образності. У наведеному прикладі: Bush Raises His Eyebrows фразеологізм to raise the eyebrows передає почуття або подиву, або зневаги. Щоб уточнити значення для даного випадку звертаємося до тексту замітки: President Bush commended to correspondents to-day that he had been much surprised by the suggestion that the control of visas for entry into the United States be transferred from the State Department to the Department of Justice.

З тексту стає зрозумілим, що мова йде про почуття подиву і тепер ми можемо дати переклад заголовка, прагнучи при цьому зберегти елемент образності. Оскільки, однак, образ, що лежить в основі англійського виразу to raise the eyebrows (підняти брови) чужий українській мові, ми змушені вдатися до допомоги аналога: «Буш робить здивоване обличчя» або «Буш здивовано знизує плечима». У багатьох випадках прагнення надати заголовку інтригуючий, заманливий характер призводить до того, що він перестає виконувати свою інформаційну функцію, фактично не наводить даних про зміст замітки або статті, наприклад:

Poles Apart

Boy Travels Like This

У цих випадках необхідно при перекладі вдатися до розширення заголовка за рахунок залучення додаткових подробиць з тексту самої статті.

Англійський газетний текст, як ми відзначили, характерний відомою лаконічністю, що приймає в заголовках форму гаслоподібних стислих відрізків, побудованих на уривчастому, шаленому ритмі. Український переклад, зберігаючи стислість, повинен бути більш плавним і ритмічним, як це властиво і всьому українському газетного стилю в цілому [4].

Література:

1. Антонович М.М. Функції газетних заголовків, виражених сполученнями типу NNN // *Іноземна філологія*. – 1992. – № 103. – С. 103–110.
2. Большинський В.Ю. Багатоконпонентні субстантивні сполучення типу NNN та їх роль у компресії тексту // *Іноземна філологія*. – 1992. – № 104. – С. 136–140.
3. Гасюк Г.М. Комунікативно-прагматичний потенціал субстантивних словосполучень в сучасному англомовному публіцистичному дискурсі // *Філологічні студії: Науковий часопис*. – 2004. – № 4. – С. 64–74.
4. Іллів І.І. Заголовок як проблема перекладу // *Актуальні проблеми Випуск 11. 227 менталінгвістики: Науковий збірник Черкаського державного університету*. Частина I. – 2001. – С. 209–214.
5. Калашник Н.Г., Гетьман М.О. Теорія та практика перекладу: Навчальний посібник. – Запоріжжя: ЗДУ, 2004. – 314 с.
6. Коптілов В. Теорія і практика перекладу: Навчальний посібник. – К.: Юніверс, 2002. – 280 с.
7. Корунець І.В. Теорія і практика перекладу: Підручник. – Вінниця: Нова книга, 2003. – 448 с.
8. Потятиник У.А. Інтертекстуальний характер сучасного медійного дискурсу (на матеріалі заголовків англомовних публікацій) // *Наукові записки Нац. університету «Острозька академія»*. Серія філологічна. – Вип. 8. – Острог, 2007. – С. 39–45.

Mikhaylova L.V.

*The Pridneprovsk State Academy of Civil Engineering and Architecture
The Institute of continuous special education*

MAIN TYPES OF TRANSLATION

Though the basic characteristics of translation can be observed in all translation events, different types of translation can be singled out depending on the predominant communicative function of the source text or the form of speech involved in the translation process. Thus we can distinguish between literary and informative translation, on the one hand, and between written and oral translation (or interpretation), on the other hand.

Informative translation is rendering into the target language non-literary texts, the main purpose of which is to convey a certain amount of ideas, to inform the reader. However, if the source text is of some length, its translation can be listed as literary or informative only as an approximation. Literary works are known to fall into a number of genres. Literary translations may be subdivided in the same way, as each genre calls for a specific arrangement and makes use of specific artistic means to impress the reader. Translators of prose, poetry or plays have their own problems. Each of these

forms of literary activities comprises a number of subgenres and the translator may specialize in one or some of them in accordance with his talents and experience.

A number of subdivisions can be also suggested for informative translations, though the principles of classification here are somewhat different. Here we may single out translations of scientific and technical texts, of newspaper materials, of official papers and some other types of texts such as public speeches, political and propaganda materials, advertisements, etc., which are, so to speak, intermediate, in that there is a certain balance between the expressive and referential functions, between reasoning and emotional appeal.

As the names suggest, in written translation the source text is in written form, as is the target text. In oral translation or interpretation the interpreter listens to the oral presentation of the original and translates it as an oral message in TL. As a result, in the first case the Receptor of the translation can read it while in the second case he hears it.

There are also some intermediate types. The interpreter rendering his translation by word of mouth may have the text of the original in front of him and translate it «at sight». A written translation can be made of the original recorded on the magnetic tape that can be replayed as many times as is necessary for the translator to grasp the original meaning. The translator can dictate his «at sight» translation of a written text to the typist or a short-hand writer with TR getting the translation in written form.

These are all, however, modifications of the two main types of translation. The line of demarcation between written and oral translation is drawn not only because of their forms but also because of the sets of conditions in which the process takes place. The first is continuous, the other momentary. In written translation the original can be read and re-read as many times as the translator may need or like. The same goes for the final product. The translator can re-read his translation, compare it to the original, make the necessary corrections or start his work all over again. He can come back to the preceding part of the original or get the information he needs from the subsequent messages. These are most favorable conditions and here we can expect the best performance and the highest level of equivalence. That is why in theoretical discussions we have usually examples from written translations where the translating process can be observed in all its aspects.

The conditions of oral translation impose a number of important restrictions on the translator's performance. Here the interpreter receives a fragment of the original only once and for a short period of time. His translation is also a one-time act with no possibility of any return to the original or any subsequent corrections. This creates additional problems and the users have sometimes to be content with a lower level of equivalence.

There are two main kinds of oral translation – consecutive and simultaneous. Interpreting requirements – depending on the type of interpreting one is engaged in – can range from simple, general conversation, to highly technical exposes and discussions. In consecutive translation the translating starts after the original speech or some part of it has been completed. Here the interpreter's strategy and the final results depend, to a